

В.П. Маковій, А.О. Сухарева

**ПОСВІДЧЕННЯ ЗАПОВІТУ ПОСАДОВОЮ, СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ:
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**

Монографія

Одеса

2020

ББК 67.404.0(4Ук)я9

М 16

Рецензенти:

Г.В. Чурпіта – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ;

А.О. Дутко – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Львівського державного університету внутрішніх справ

С.В. Резніченко – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Одеського державного університету внутрішніх справ

Рекомендовано до друку вченою радою Одеського державного університету внутрішніх справ (протокол № 3 від 30.10.2020 р.)

Маковій В.П., Сухарєва А.О.

М16 Посвідчення заповіту посадовою, службовою особою: теорія та практика: Монографія. – Одеса: Одеський державний університет внутрішніх справ, 2020. - 234 с.

ISBN 978-617-7633-10-4

Монографія присвячена розробці проблем правової регламентації та практичного застосування посвідчення заповіту посадовою, службовою особою як комплексної правової категорії. У виданні на основі положень чинного законодавства, наукових суджень дослідників, судової практики проведений докорінний аналіз проблем, прогалин та колізійних моментів у цій сфері й запропоновано власне бачення авторів щодо вирішення спірних питань.

Для науковців, курсантів і студентів закладів вищої освіти юридичного профілю, працівників правоохоронних органів, нотаріату, суддів, практикуючих юристів, широкого загалу.

ББК 67.404.0(4Ук)я9

© В.П. Маковій, А.О. Сухарєва, 2020

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГК України – Господарський кодекс України

ЗУ – Закон України

ЄС – Європейський Союз

КК – Кримінальний кодекс України

КМУ – Кабінет міністрів України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

Мін'юст – Міністерство юстиції України

МОН – Міністерство освіти і науки України

МС(Л)Н – Міжнародна спілка (латинського) нотаріату

НАНУ – Національна академія наук України

НДР – науково-дослідні роботи

НПУ – Нотаріальна палата України

ОМС – орган місцевого самоврядування

ОТГ – об'єднана територіальна громада

ООС – Операція об'єднаних сил

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦК України – Цивільний кодекс України

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ПЕРЕДМОВА

В усі часи й у всіх цивілізованих суспільствах вагоме значення для приватного життя людини мало право здійснення особистого розпорядження на випадок своєї смерті – заповіту. Найчастіше предметом заповіту виступають майно, майнові права і обов'язки. Заповідальне право набуває дедалі більшої актуальності за умов глобалізації, поширення міграційних процесів, розвитку ринкової економіки та приватного підприємництва. Водночас у судовій практиці завжди досить суттєвою була і продовжує залишатися частка спорів, пов'язаних із майновими претензіями не вказаних у заповіті суб'єктів. Тому процедура укладення заповіту зазвичай передбачає нотаріальну дію посвідчення заповіту посадовими, службовими особами, що легітимує таку приватноправову дію й опосередковує реалізацію державного контролю за нею.

Правовий інститут посвідчення заповіту покликаний урегулювати спадкові та пов'язані нотаріальні суспільні відносини, де вагомим пріоритетним завданням є забезпечення реалізації останньої волі спадкодавця посередництвом відповідної процедури, а його функціональна роль у суспільстві залежить від багатьох чинників, передовсім від потреб розвитку цивільно-правових відносин та стану законодавства, що їх регулює.

В історичному контексті інститут посвідчення заповіту регулювався з урахуванням спільних для європейської цивілізації поглядів на право як форму справедливості та моралі. Наразі на теренах консолідованої Європи в площині наведеного відбуваються процеси міждержавної уніфікації правових норм цивільного права та відповідних нотаріальних процедур, що підтверджується, зокрема, приєднанням України до Базельської конвенції про запровадження системи реєстрації заповітів. Окрім того трансформація державно-політичних та соціально-політичних реалій створює передумови до трансформації вітчизняного правового поля в указаній сфері, зокрема в частині захисту спадкових прав, реалізація яких прямо або опосередковано пов'язана з тимчасово окупованими територіями на Сході України, міграцією населення за кордон, реформуванням органів місцевого самоврядування тощо. Наявність екстраординарності в складі спадкових відносин через наведені обставини загострює питання долучення до процедури посвідчення розширеного кола посадових, службових осіб.

З огляду на вказане актуальними завданнями на сьогодні в означеній сфері для наукової спільноти, законодавчого органу, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування є: розроблення вдосконаленої концептуальної основи інституту спадкового права та нотаріальної дії посвідчення заповіту посадовою, службовою особою; удосконалення законодавства, що визначає його порядок; переорієнтація наукових досліджень на нові підходи щодо вирішення зазначених проблем. Наявність суперечливих судових рішень із цього питання спричиняє потребу в науково-практичному аналізі механізму вдосконалення порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою та унеможливлення порушень і різного роду відхилень від його норм.

В останні роки в Україні здійснено чимало наукових досліджень, так чи інакше пов'язаних із проблематикою нотаріальної діяльності, заповідального права, заповіту. Зокрема, це роботи М.С. Долинської, А.Б. Гриняк, С.Д. Гринько, Л.В. Єфіменка, Ю.О. Заїки, Н.В. Ільнєвої, О.О. Кармази, В.В. Комарова, І.І. Когутич, Р.А. Майданика, О.П. Печеного, В.І. Теремецького, Є.І. Фурси, С.Я. Фурси, О.С. Яворської та ін.

Окремі аспекти діяльності нотаріату віднайшли відображення в роботах Ю.В. Желіховської («Охорона цивільних прав та інтересів нотаріусом», 2018 р.), О.М. Золотухіної («Функціональне призначення нотаріату: теоретико-правові аспекти», 2018 р.), У.Я. Кінаш («Правові та організаційні засади діяльності державних нотаріальних контор та архівів», 2015 р.), К.І. Чижмар («Інститут нотаріату в системі захисту конституційних прав людини і громадянина», 2015 р.), дослідження яких надали можливість установити сутність, значення та загальні риси нотаріальної діяльності, що спрямована на охорону цивільних прав та інтересів.

У роботі також використано праці таких науковців: Л.В. Шевчук («Заповіт як підстава виникнення правонаступництва у цивільному праві України», 2011 р.), яка дослідила сутність, ознаки заповіту як підстави виникнення правонаступництва, Є.Є. Фурси, Л.В. Козяр-Скок («Окремі питання спадкування з іноземним елементом: консул, нотаріус, суд», 2017 р.), які звернули увагу на місце консула, нотаріуса та суду в реалізації спадкових прав учасників відносин з іноземним елементом, В.А. Чуловського («Правове регулювання

спадкових відносин в Україні», 2018 р.), який розкрив алгоритм процесуальних дій особи, уповноваженої законом на вчинення нотаріальних дій у сфері спадкування. Наведені праці створили передумови для дослідження інституціональної та процесуально-процедурної сутності посвідчення заповіту посадовою, службовою особою.

Однак нагальною залишається необхідність упорядкування понятійного апарату, виділення та структурування проблем практичної реалізації порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою, формування пропозицій щодо вдосконалення законодавства в зазначеній сфері.

Викладені у монографічному дослідженні міркування відображені у відповідних пропозиціях стосовно доцільності внесення змін та доповнень до чинних законів та підзаконних нормативно-правових актів, а також розроблення проєктів відповідних нормативно-правових актів у сфері спадкування. Підготовлені за результатами дослідження зміни та доповнення до діючого законодавства, викладені у відповідних додатках, можуть бути реалізовані на рівні законодавчої ініціативи.

Основні положення дослідження можуть бути також використаними у сфері науково-дослідної та навчально-методичної діяльності.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОСВІДЧЕННЯ ЗАПОВІТУ ПОСАДОВОЮ, СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

1.1. Генеза та основні етапи розвитку інституту посвідчення заповіту

Право заповіту за своєю суттю є одним із найважливіших у системі майнових відносин, оскільки воно пов'язане з визначенням правової долі прав та обов'язків людини, зокрема щодо майна, у випадку її смерті. В останні роки в Україні здійснено чимало наукових досліджень, присвячених проблематиці спадкування та заповіту. Зокрема, це дисертаційні праці «Адміністративно-правові гарантії нотаріальної діяльності в Україні» І.І. Когутич (2018) [66, с. 20], «Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав у цивільному праві України» Л.В. Козловської (2016) [69, с. 19], «Нотаріальний та судовий порядок спадкування: Німеччина і Україна» Л.В. Скок (2016) [206, с.20], «Правове регулювання спадкових відносин в Україні» В.А. Чуловського (2018) [255, с. 18], «Здійснення права на спадкування за цивільним законодавством України» І.Я. Федорич (2018) [225, с. 21], «Вчинення консулом нотаріальних дій щодо спадкування майна» Є.Є. Фурси (2015) [231, с. 218] та ін. Проте аналіз свідчить, що проблематика посвідчення заповіту посадовою, службовою особою розглядається авторами у більш широкому контексті проблем майнових, спадкових відносин, нотаріату, нотаріальної діяльності. Комплексного наукового дослідження правового інституту та нотаріальної дії посвідчення заповіту посадовою, службовою особою здійснено не було. Проблематику історичного розвитку заповідального права та заповіту як інституту цивільного права порушували у своїх працях М.С. Долинська, Л.В. Єфіменко, Д.Є. Забзалюк, О.І. Нелін, І.Я. Терлюк, С.Я. Фурса, Л.Е. Ясінська та ін. Зазначеними й іншими авторами було доведено, що інститут посвідчення заповіту має давню історію та бере свій початок із часів виникнення Римської держави і права. Тому для з'ясування природи будь-якого інституту спадкового права виникає потреба звернення до здобутків римської юриспруденції як історичної правової пам'ятки найвищої цінності. Наголосимо, що визначення хронологічних меж

дослідження інституту заповіту здійснюватиметься відповідно до загальноприйнятої періодизації розвитку римського права, а саме: I період – найдавніше право (приблизно до середини III ст. до н.е.), II – докласичне право (до початку I ст. н.е.), III – класичне право (до кінця III ст. н.е.); IV – посткласичне право (з IV до VI ст. н.е.).

Заповітом у римському праві вважалася правомірна фіксація наміру заповідача, укладена в урочистій формі, із метою надання юридичної сили такому акту після смерті останнього [33, с. 646]. При чому, як зазначає І.Б. Новицький, існували два правові критерії віднесення певного розпорядження до категорії заповіту: вказівка на призначення спадкоємця та вимога визначеної форми, яка легітимувала такий учинок [131, с. 285-286]. Отже, юридичної сили заповіту надавала його форма, яка була вираженням волі спадкодавця. Слушним у зв'язку із зазначеним є узагальнений погляд на форму заповіту в контексті форми правочинів у римському праві, що цілком відображає тенденції римської юриспруденції щодо дотримання встановлених формальностей, важливих для настання відповідних юридичних наслідків [41, с. 262].

Найпоширенішими формами заповіту в давній римській період були проголошення заповідачем своєї передсмертної волі в куріатних коміціях (*testamentum calatis comitiis*), а також ті ж дії заповідача перед строєм війська (*testamentum inprocinctu*) [143, с.608]. У наступний – докласичний – період до зазначених форм заповіту додався лібральний ритуал (*per aes et libram*) у формі манципації (*res mancipi*), який застосовувався як різновид одностороннього правочину. Незважаючи на відмінності, усі форми заповітів у найдавнішому римському праві мали спільні риси: були соціальними і правовими інститутами; виконували функцію врегулювання спадкових майнових відносин; мали публічний характер; реалізовувалися у формі усної заяви спадкодавця, що привселюдно озвучувалася (щоправда, різними за складом зібраннями – коміціями). Необхідність схвалення волі заповідача народом зумовлювалася тим, що в римському праві заповіт був скоріше винятком, ніж правилом, і тому на державу (публічні органи влади) покладалася функція контролю за процедурою та захисту інтересів родичів спадкодавця. Тим більше, що, як зазначається в літературі, народ міг і відмовити в погодженні останньої волі спадкодавця, зокрема коли її зміст не

відповідав звичаям і нормам моралі [197, с.184]. Із часом процедура узгодження волі спадкодавця народом за такої форми заповіту була трансформована у звичайний публічний акт приватної волі [147, с.493-495].

Порядок учинення заповіту у формах *testamentum calatis comitiis* та *testamentum inprocinctu* передбачав такі дії учасників: усне виявлення своєї волі заповідачем (призначення спадкоємця та, за потреби, здійснення інших розпоряджень); звернення заповідача до народних зборів із проханням; прийняття зборами звернення до відома; схвалення або несхвалення заповіту.

Із позицій сучасного розуміння інституту посвідчення заповіту, процедура *testamentum calatis comitiis* була недосконалою. До її недоліків слід віднести: публічність оголошення заповідального розпорядження (що не завжди відповідає бажанню спадкодавця); періодичність можливості її здійснення (народні збори – коміції – скликались лише двічі на рік, і в канікули посвідчення заповіту було неможливим); кількісне обмеження процедур посвідчення заповітів протягом часу роботи однієї коміції (із розвитком римського суспільства та майнового права пропускна спроможність коміцій перестала задовольняти потреби заповідачів); неможливість здійснення процедури посвідчення заповіту в індивідуальному порядку. Що стосується *testamentum inprocinctu* (заповіт перед військом), то зазначена форма заповіту зумовлювалася куріальною структурою давньоримського суспільства, і слугувала способом закріплення правового статусу римлянина. Із сучасних позицій зазначена форма, безумовно, має ознаки дискримінації, оскільки позбавляла права укладати заповіт усіх, хто не входив до війська, зокрема бідняків, хворих, осіб похилого віку, тобто тих, хто був найбільш зацікавлений в охороні свого майна. Історичне зазначення *testamentum calatis comitiis* та *testamentum inprocinctu* полягає не тільки в тому, що це були перші форми посвідчення заповіту, а й у тому, що в результаті подальшої трансформації та рецепції вони вплинули на сучасний інститут посвідчення заповітів.

Закріплений в Інституціях Гая (книга друга, п. 102) заповіт *testamentum per aes et libram* (за допомогою лібрального ритуалу) виник у межах докласичного періоду римської історії як продовження попередніх форм. Він отримав назву заповіту «міді та терезів»,

оскільки передбачав специфічну процедуру та відтворював визначальні риси лібральної форми правочину. Суть його полягала в тому, що заповідач, дотримуючись обряду манципації, учиняв уявний продаж власного майна довірній особі (*familiae emptor*), яка сприймалася як замісник спадкоємця (*heredis loco*), за участю п'яти свідків й вагаря (*libripens*). При цьому «продавцем» і «покупцем» промовлялися характерні для процедури манципації формули, серед яких ключове значення мав урочистий вислів заповідача, зміст якого, власне, і був заповітом (*nuncupatio*). Як свідчить Гай, *familiae emptor* початково сприймався як спадкоємець, який обтяжувався відмовами на користь визначених у *nuncupatio* осіб, тобто був до певного часу опікуном *familiae*.

У класичний період зазначену конструкції заповіту було спрощено: *familiae emptor* та *libripens* отримали статус звичайних свідків; учинялась формальна процедура манципації; заповідач проголошував *nuncupatio*, в якій усно й урочисто призначав спадкоємця. Пізніше, через потребу таємниці заповіту, усна процедура укладання заповіту трансформувалася в змішану форму, а саме: водночас із процедурою *nuncupatio* заповідач висловлював свою волю в навощених табличках, які скріплялися печатками присутніх семи свідків. При цьому дійсність заповіту впливала з усної складової, а таблички (*tabulae testamenti*) використовувались в ролі доказу. Ще пізніше печатки заповідача й свідків трансформувались безпосередньо в підписи вже не на табличках (*tabulae*), а на пергаменті або папірусі. Підпис документа безпосередньо заповідачем та сімома свідками в літературі тлумачиться як нормальна форма приватного заповіту пізнього римського права [147, с. 488-492].

Згодом, через необхідність захисту інтересів учасників заповідальних відносин виник ще один різновид заповіту: так званий преторський заповіт, яким, за наявності *tabulae testamenti*, заповідальне розпорядження заповідача визнавалося таким незалежно від наявності та дійсності *nuncupatio*. За таких умов претор, використовуючи як засіб захисту *bonorum possessio* (за заповітом, без заповіту або всупереч заповіту), надавав оцінку змісту викладеного в *tabulae testamenti*. Таким чином, преторський заповіт, по суті, став першою суто письмовою формою заповіту. На думку К.Ф. Чиларжа, преторський заповіт не є окремим видом заповіту, оскільки йдеться

лише про форму (письмову) заповіту, за допомогою якої реалізовувалася вимога *nuncupatio*. Суть же заповідального розпорядження заповідача викладалася усно [251, с.352-353]. Саме через те, що зазначена форма заповіту враховувала принцип таємниці заповіту і таким чином захищала приватні інтереси учасників спадкових відносин, преторські едикти набули значного поширення в період класичного римського права.

Зазначені форми заповіту вдосконалювалися разом із розвитком римського суспільства. Так, у посткласичний період поряд із приватними заповітами практикувалися також публічні заповіти, укладені за участю уповноваженої посадової особи або імператора [146, с. 278; 200, с. 309]. Також у цей період було запроваджено ведення обліку заповітів, тобто було закладено засади інституту реєстратора, що додатково забезпечувало інтереси заповідача і спадкоємців [264, с.748]. Приватні заповіти в цей час учинялись в усній (*nuncupatio*) та письмовій (*testamentum tripertitum*) формі, за участі, як правило, семи свідків. Усний заповіт вимагав вираження волі спадкодавця словами, які повинні були почути і зрозуміти присутні свідки. Як і в класичний період, усна форма почасти супроводжувалася фіксуванням останньої волі спадкодавця письмово. Такий документ міг використовуватись як засіб доказування в процесі реалізації заповіту чи спорів стосовно нього.

Період юстиніанівської кодифікації римського права сприяв стандартизації вимог щодо процедури посвідчення та форм заповітів. У цей час існували два основні види заповітів – приватні і публічні, критерієм для розмежування яких слугував порядок їх учинення та зберігання: публічними вважалися заповіти, які вчинялися публічно, зміст яких був відомий усьому народному зібранню (війську) і які підлягали державному обліку [147, с.493-495]; [251, с.349], [264, с.741]; приватними вважалися заповіти, укладені з дотриманням принципу таємниці їх змісту. Погоджуємося із думкою про те, що основною підставою віднесення заповітів до категорії публічних слід уважати обставину їх укладення за участі представників державної влади або уповноважених нею осіб [7, с.939]. У цілому, у посткласичний період заповіти укладалися з урахуванням норм трьох різних режимів: цивільного права; преторського права; постанов імператора [200, с.309]. Заповіт, написаний власноруч заповідачем,

класифікувався як холограф, написаний сторонньою особою і підписаний заповідачем – як аллограф. У випадку неписьменності заповідача його заміняла третя особа (рукоприкладчик) [7, с.935]. Для публічних заповітів було характерним те, що вони: чинились перед публічними органами (магістрат, суд, імператор); підлягали обліку в офіційних органах (книгах записів провінційної або міської влади, імператорській канцелярії, в архівах судів); зберігалися у відповідних державних органах [55, с. 147].

Поряд із зазначеними формами, у римському праві існували також екстраординарні заповіти, тобто ті, які вчинялись за надзвичайних обставин, мали особливий порядок легітимації останньої волі заповідача, або ж характеризувалися якимись іншими особливостями. Такі заповіти зазвичай відносили до категорії приватних [264, с. 741]. Як свідчить аналіз Інституцій Гая (книга друга, п. 109) [143, с. 59], екстраординарна форма укладання заповітів поширювалася, зокрема, на воїнів римської армії. При укладенні римськими солдатами заповіту закон не вимагав обов'язкової присутності всієї кількості свідків; не здійснювалася процедура уявного продажу спадщини (*mancipatio*); дозволялося не дотримуватися вимоги урочистого оголошення останньої волі заповідача (*nuncupatio*). Причому воїни мали можливість складати заповіт без дотримання вказаних формальностей як під час бойових дій, так і в зоні бойових операцій. З огляду на те, що протягом усієї історії Риму римська армія використовувалася для масштабних завоювань, логічним буде припустити, що спрощений порядок укладання заповітів легіонерами зумовлювався необхідністю підтримання престижу військової служби.

Проаналізувавши детально види та форми заповітів у межах римського права, зупинимося на питанні правового статусу учасників правовідносин із приводу укладення заповіту. Узагальнення існуючих наукових позицій зумовлює висновок про те, що суб'єктами заповідальних відносин у межах римського права традиційно вважаються заповідач, свідки, нотаріус, а поняття їх правового статусу охоплює кілька елементів. По-перше, усі суб'єкти, згідно з нормами римського права, повинні були бути вільними, мати громадянство та відповідний сімейний статус. По-друге, вони повинні були бути повністю дієздатними, а у випадку, коли йшлося про нотаріусів та

свідків – ще й володіти додатковими атрибутами. По-третє, закон не дозволяв вступати в правовідносини з приводу укладення заповіту peregrinam і латинам, окрім надання можливості виступати їм свідками, а також спадкування за власним правом [251, с. 347]. Щодо правового статусу заповідача вимогами до зазначеної категорії були: наявність активного майна; суб'єктивне усвідомлення значення своїх дій (відсутність об'єктивних чинників, що пригнічують його волю); належний рівень психічного та фізичного здоров'я [264, с. 714-715]. Із числа заповідачів виключалися: віровідступники, єретики, марнотратці, неповнолітні, глухонімі, а на деяких етапах розвитку держави – жінки.

Іншою обов'язковою категорією учасників процедури посвідчення заповіту в межах римського права були свідки. Досліджуючи правовий статус свідків, дослідники звертають увагу на спільність їх правової природи з правовою природою народного зібрання (військового товариства). Так, на думку С.В. Муромцева, головна мета участі в здійсненні заповідального розпорядження і свідків, і народного зібрання полягала в здійсненні контролю за збереженням прав найближчих спадкоємців, тобто створенню правил обмеження свободи заповіту [103, с. 126]. У класичний період римське право встановлювало такі, зокрема, вимоги до свідків посвідчення заповіту: чоловіча стать; запрошення до участі в ритуалі спадкодавцем; довіра до них із боку останнього; відповідний рівень дієздатності. Не могли бути свідками: божевільні, глухі, німі, оголошені судом марнотратниками; спадкоємці; особи, пов'язані зі спадкоємцями або заповідачем посередництвом *patria potestas* (батьківської влади) [251, с. 354].

Що стосується правового статусу нотаріуса, то, як свідчать результати наукових досліджень [244, с. 23; 265, с. 1; 199; 573], первісні ознаки нотаріуса як особи, наділеної спеціальними повноваженнями, з'явилися в римському праві в докласичний і класичний періоди, про що свідчить, зокрема, аналіз повноважень *scribae* (публічних писарів) та *exceptores et notarii* (приватних писарів). У межах компетенції перших було: виготовлення публічних документів (едиктів, декретів та розпоряджень магістрату), підготовка процесуальних формул участі в процесі, зберігання документів; других - підготовка та надання правового матеріалу у письмовій

формі, письмо під диктовку. Отже, доходимо висновку, що метою запровадження нотаріату в межах римського права було формування публічної довіри (*fides publica*) до вчиненого документального акту посвідчення заповіту, що не втратило своєї актуальності і дотепер.

На наступних етапах розвитку римської держави і права поряд із нотаріусами оформилися ще дві категорії осіб, які виконували схожі на нотаріальні повноваження: табулярії та табеліони. Перші з них брали участь у складенні деяких особливих актів (усиновлення, опису майна, заповіту), другі – виконували функцію публічних писарів, здійснюючи роботу секретарів-письмоводів, які безпосередньо складали певні юридично значимі акти [95, с. 63-64]. Однак із часом зазначені категорії трансформувалися в єдине поняття *нотаріуса* (з лат. – особа, що веде записи), в основу правового статусу якого було покладено завдання забезпечення реалізації принципу довіри до складеного приватноправового акта як до публічного. У цілому, слід погодитися із думкою Л.В. Єфіменко про те, що підставою формування нотаріату в Стародавньому Римі була потреба підтвердження в майбутньому юридично набутих відповідним суб'єктом цивільних прав, а в основі формування тогочасного нотаріату лежав високий ступінь формалізму в оформленні юридичних документів, укладенні договорів, підтвердженні суб'єктивних прав, підвищенні вимог до осіб, які виконували ці дії [43, с. 31].

З урахуванням зазначеного формулюємо проміжні підсумки дослідження початкового етапу генези посвідчення заповіту: інститут посвідчення заповіту виник у період докласичного римського права для забезпечення останньої волі заповідача; процедура посвідчення регламентувалася нормами римського приватного права та реалізовувалася в певних формах; суть процедури полягала в публічному визнанні правочину та його облік через діяльність публічних органів або посадових, службових осіб; зазначений правовий інститут пройшов довгий шлях трансформації [110, с. 211-215].

Римське право відіграло унікальну роль для європейської цивілізації, ставши основою для формування й розвитку правової системи Візантії, а потім шляхом рецепції – багатьох середньовічних країн Європи. Поділяючи думку С.Д. Русу про те, що головна причина

рецепції полягає в потребах суспільного життя [198, с. 16], наголосимо, що рецепція римського права в переважній більшості держав, зокрема в Київській Русі, не була простою компіляцією, а передбачала перероблення норм римського і візантійського права з урахуванням місцевих звичаїв і традицій.

Досліджуючи процеси появи й розвитку інституту посвідчення заповіту на теренах України, ми дійшли висновку, що зазначений процес тривав значний проміжок часу, не був однорідним за змістом і мав свої особливості у межах того чи іншого періоду. Підтримуючи концепцію необхідності розгляду розвитку права в контексті загальноісторичного процесу, пропонуємо виділяти такі етапи розвитку інституту посвідчення заповіту: 1) період Київської Русі; 2) період перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої; 3) період входження українських земель до складу Російської та Австро-Угорської імперій; 4) радянський період; 5) сучасний період.

Як відомо, найдавнішим джерелом права в Україні був звичай, який протягом IX ст. набув значення неписаної правової норми. Більшість дослідників сходиться на тому, що тогочасне звичаєве право не знало інституту заповіту, і що його було запозичено пізніше з візантійського права [121, с. 8]. Зокрема, М.С. Долинська [35, с. 122] вважає, що заповідальне право Візантії було сприйняте державою київська Русь через норми Еклоги, Прохірону та Епанагоги, які використовувалися в Київській Русі як зводи світського, канонічного права та судєбники. Дослідниця наголошує, що для історії нотаріату особливо велике значення мали норми титулів V і VI Еклоги, які регламентували порядок учинення заповіту та поділ спадщини в разі відсутності заповіту; установлювали коло осіб, які не мали права укладати заповіт (неповнолітні, божевільні, полонені, підвладні, ті, які унаслідок хвороби перебувають не у своєму розумі); закріплювали форми заповіту (письмова та усна); а також закріплювали принцип свободи вільного заповідального розпорядження. Інші науковці наполягають на тому, що інститут заповіту в руській державі був результатом еволюції руського права, а не рецепцією норм права Візантії чи інших держав [120, с. 130]. Зокрема, О.І. Нелін аргументує таку свою позицію історичними фактами про те, що в періоди ранньої Київській Русі в разі смерті общинника майно залишалося у власності

дворища або територіальної громади, а порядок спадкування за заповітом було закріплено аж у Просторовій редакції Руської правди. Згідно з Руською правдою, заповіт розглядався як одна з форм договору і мав назву «рукописання» або «ряд». Через неграмотність населення «ряд» був переважно усним, а однією з вимог його укладання була наявність «послухів» (свідків), які також давали свідчення під час розгляду суперечок про достовірність «ряду». Деякі з істориків (П.П. Цитович [241, с. 80-90], М.Ф. Владимирський-Буданов [20, с.487-492]) не вважали «ряд» справжнім заповітом, оскільки він передбачав спадкування між спадкоємцями за законом, тобто між дітьми. Інші ж дослідники (В.І. Сергієвич [203, с. 537-541], С.В. Юшков [263, с. 457-459]) вважали «ряд» повноцінним заповітом, оскільки він надавав спадкодавцю можливість самостійно визначати коло спадкоємців. У зазначеному контексті слушною здається думка О.І. Надієнко про те, що «ряд» важко назвати заповітом у сучасному розумінні, скоріше це – своєрідна угода власника із членами родини у випадку його смерті щодо подальшої долі майна [118, с. 68]. Унікальність юридичної природи «ряду» особливо проявляється при його зіставленні з візантійськими аналогами. Зокрема, помітними є такі відмінності: у руському праві існували колективні заповіти, а у візантійському вони були відсутні; у руському праві, на відміну від візантійського, майно могли успадковувати спадкоємці другої і третьої черги, а візантійському – лише першої; руське право визнавало спадкоємцями лише осіб чоловічої статті, а візантійське – і жінок, та ін. Зазначені обставини, на думку О.І. Неліна, виключають можливість рецепції візантійського спадкового права Руссю [121, с. 10]. З урахуванням усіх зазначених позицій вважаємо, що на формування інституту посвідчення заповіту в період Київської Русі вплинули як рецепція візантійського права, так і процеси розвитку права на слов'янських землях. У цілому зазначений період слід визнати періодом зародження і початку оформлення інституту посвідчення заповіту, що мало продовження в часи Русько-Литовської держави, Речі Посполитої та Гетьманщини.

Як відомо, основними кодифікаційними актами права за часів Русько-Литовської держави (до періоду Гетьманщини) були Литовські статuti 1529, 1566 і 1588 р. Спадкування в зазначений період

реалізовувалося в трьох формах: за заповітом, за законом, за звичаєм. Аналіз статутів свідчить про початки нормативного регулювання інституту посвідчення заповіту. Зокрема норми статутів: установлювали вимоги до посади писаря; регулювали порядок укладання та посвідчення заповітів; передбачали порядок реєстрації дій, які за своєю суттю були нотаріальними [94, с. 40]. Так, у ст. 2 Восьмого розділу Третього Литовського статуту зазначалося: «Коли б хто речі свої рухомі або про маєток набутий хотів скласти, тоді такий, чи буде він здоровим або хворим, аби тільки при добрій пам'яті, може речі свої і маєток набутий той відказувати, кому схоче: як духовним особам, так і світським, покликавши до того вряду земського суддю, підсудка, писаря, капелана» [214, с. 658]. Якщо не було можливості долучити до процедури укладення тестаменту (заповіту) представника влади, то замість них брали трьох свідків, які стежили за правильністю запису тексту, чіткістю і однозначністю висловлювань заповідача тощо. Статути вимагали, щоби свідки були гідними довіри і перебували поза підозрою. Тестамент, укладений у присутності трьох свідків, але без присутності представника органу влади, набував чинності лише тоді, коли його було зареєстровано встановленим порядком у земському суді або в князівській канцелярії. Не могли складати заповіти або виступати як свідок неповнолітні, психічно хворі, ченці, особи, які перебували під владою або в служінні іншої людини, особи, засудженні за рішенням суду до позбавлення честі або вигнання. Що стосується процедури посвідчення заповіту, то, як зазначає О.І.Надієнко, вона вимагала свідомо-вольового стану заповідача та присутності міських або земських чиновників із того повіту, де складався тестамент, а також скріплення його підписами й печатками заповідача та свідків [118, с. 70].

Характерно, що в зазначений період процедура посвідчення заповітів служилою верстви населення мала свої особливості. Так, військові під час походів могли укладати заповіти при стількох свідках, скількох удавалося знайти. Такий заповіт після укладання повинен був оголошуватися в перші судові роки перед великим князем або повітовим судом, а під час війни – перед гетьманом або повітовим хорунжим [122 с. 149]. Крім того, саме до зазначеного періоду слід віднести і перші спроби встановлення вимог щодо заповітів, укладених в іншій країні. Так, згідно з Третім Литовським

статутом, такий заповіт треба було оголосити перед органами влади держави перебування, отримати довідку з підтвердженням зазначеного факту, після прибуття у Велике князівство Литовське надати таку довідку до земського суду.

Із поширенням на українських землях Магдебурзького права (XV – XVI ст.ст.) порядок посвідчення заповітів зазнав певних змін. Зокрема було розширено перелік суб'єктів, які не мали права укладати тестаменти, та встановлено вимогу посвідчення заповіту в присутності семи свідків (замість колишніх трьох). Заповіти, які були вчинені під примусом, визнавалися недійсними.

Для заповідального права Запорізької Січі та держави Війська Запорозького характерним було спадкування як за законом, так і за заповітом. Заповіт складався дієздатними особами добровільно, без застосування примусу. Заповідачами не могли бути засуджені до смертної кари, політичні злочинці, які перебували за кордоном, невільники, особи, позбавлені честі в судовому порядку. Існували дві форми заповіту: звичайна і надзвичайна. Звичайний заповіт укладався письмово в присутності кількох місцевих урядовців або 2-х – 3-х свідків; текст складав сам заповідач або його готувала інша особа зі слів спадкоємця, а заповідач мав цей документ підписати (поставити свою печатку). Надзвичайна форма заповіту застосовувалася в разі, коли заповідач перебував за кордоном, у військовому поході або ж під час хвороби в дорозі. У таких неординарних випадках заповіт укладався в усній формі.

Уряд Гетьманщини, як вдалося з'ясувати, не виробив істотних вимог до процедури посвідчення заповіту. Але у XVII – на початку XVIII ст.ст. виникла нова форма заповіту – умовний заповіт, тобто заповіт із певними умовами щодо передачі спадкоємцеві майна ще за життя спадкодавця.

Завершуючи характеристики заповідального права в період Русько-Литовської держави та Гетьманщини, наголосимо, що посвідчення заповіту не знайшло тоді повноцінного регулювання, проте саме тоді було закладено підвалини основних нотаріальних дій у сучасному розумінні зазначеного поняття.

Наступний виділений нами історичний період (кінець XVIII ст. – поч. XX ст.) на землях, які входили до Російської імперії, характеризувався пануванням імперського права та імперського

законодавства, спрямованого на охорону інтересів російського дворянства. Зокрема, протягом майже двох століть нотаріальна практика регламентувалася Соборним уложением 1649 р., норми якого із часом набували характеру архаїчності та недосконалості. Тому вже з початку XVIII ст. порядок здійснення нотаріальних дій визначався окремими указами царя. Саме до зазначеного періоду відносять появу в Росії площадних (майданних) піддячих – своєрідної корпорації професійних писарів, які «спеціалізувалися» на здійсненні різного роду цивільних операцій. Призначення на «площу» здійснювалося указом царя, власне, у цьому і полягав контроль за їхньою діяльністю.

Окремим етапом розвитку правового регулювання інституту заповіту в Російській імперії слід назвати 1866 р., коли було прийнято «Положення про нотаріальну частину». Саме із цієї події більшість дослідників пов'язує появу єдиного універсального інституту нотаріату як форми публічної діяльності незалежних нотаріусів, уповноважених державою на вчинення нотаріальних дій. Відповідно до «Положення», майданні («площадні») піддячі були замінені публічними нотаріусами, які могли вчиняти будь-які акти та угоди, крім кріпосних, а в населених пунктах, що не мали вказаних осіб, подібними повноваженнями наділялися уїзні судді, чиновники поліцейського управління та інші посадові особи [227, с. 69-71]. Статті 1 і 2 Положення уповноважували вчиняти нотаріальні дії мирових та міських суддів, а також уїзних членів окружних судів (за умови відсутності нотаріусів у відповідних населених пунктах) [201, с.78]. Усі заповіти за зовнішньою формою та способом укладення поділялись на усні і письмові. Усна форма характеризувалась тим, що заповідач робив при свідках мовленнєве розпорядження про власне майно на випадок смерті. Письмовий заповіт мав бути складений у формі письмового акта та підписаний заповідачем або іншою особою з дотриманням відповідних вимог [91, с. 259]. Що стосується письмових заповітів, то вони були декількох видів:

а) *заповіти*, складені у вигляді *домашнього акта* (домашні заповіти): писалися заповідачем власноруч удома, підписувалися одноособово із зазначенням часу їх складання, визнання їх юридичної дійсності не потребувало нотаріального посвідчення. Окрім вимоги законності самого заповіту обов'язковою умовою процедури

посвідчення таких заповітів була наявність свідків, які підписами засвідчували, що заповіт складався самим заповідачем у здоровому розумі та твердій пам'яті;

б) *заповіти*, які складалися заповідачем у *нотаріуса* (нотаріальні заповіти). За способом складання поділялись на публічні (відкриті) і таємні. Публічний заповіт заповідач диктував нотаріусу або заздалегідь, удома, викладав його на папері. «Домашній» заповіт мав бути прочитаний уголос у присутності нотаріуса та свідків, тобто здійснення нотаріального акту було обов'язковим. Таємний заповіт писався заповідачем власноруч, до нотаріуса чи до суду його приносили у заклеєному конверті, що мали засвідчити свідки. Зміст такого заповіту нікому, окрім заповідача, не був відомий. Зазначений вид заповіту сьогодні трактується як секретний;

г) *особливі заповіти*, які укладались на випадок, коли заповідач перебував у винятковому стані і не міг дотримуватися всіх установлених законом формальностей. Зокрема це заповіти осіб, які перебували в госпіталях, у воєнних закордонних походах, на військових чи купецьких суднах, за кордоном, під арештом. Зазвичай такі заповіти мали полегшену форму посвідчення. Так, заповіти, які укладались під час закордонного походу армії (похідні заповіти), мали посвідчуватись армійським керівництвом у полкових та похідних канцеляріях із дотриманням вимог закону, у присутності двох свідків, власноруч, а у випадку, коли спадкоємець не міг цього зробити – підпис ставила інша особа та вказувалися причини цього. Морські заповіти (ті, що вчинялись на військових кораблях, інших казенних суднах) за загальним правилом засвідчувалися нотаріусом у портах, а у випадках морського походу складалися заповідачем чи свідками і передавались на зберігання командирів корабля чи судна, старшому офіцеру, іншій посадовій особі. Заповіти, укладені на торговельному судні, могли бути передані на зберігання корабельному писарю, капітану корабля або його заступнику. При передачі заповіту вищезазначеними посадовими особами повинні були бути присутні два свідка, які разом із посадовою особою, яка мала зберігати заповіт, його підписували [3, с. 547]. Заповіти російських підданих, які перебували за кордоном, посвідчувалися за законами тієї країни, де перебував заповідач, і складалися у двох примірниках, один із яких залишався в країні перебування. Заповіти лікарняні (або госпітальні)

уважались дійсними, якщо вони посвідчувались за участю лікарів, офіцерів та священників, які працювали в госпіталі. Подібним чином посвідчувались заповіти в публічних госпіталях (лікарнях): посвідчувати такий заповіт мала право особа, яка здійснювала нагляд за госпіталем, чи завідувач госпіталю; як свідки, зазвичай, виступали госпітальний священник, черговий лікар, ординатор, черговий офіцер, доглядач або інші особи. Так, у Київському військовому госпіталі заповіт хворого разом зі священнослужителем, черговим офіцером та черговим лікарем мала підписати старша сестра милосердя, щоб підтвердити його дійсність.

Ще однією категорією заповітів, які існували в зазначений період, були т. зв. «заповіти вдів» та «заповіти панночок». Зокрема такі заповіти мали право здійснювати особи шляхетного походження і статусу, які перебували в Санкт-Петербурзькому і Московському будинках вдів та інститутах шляхетних дівчат. Заповідачки на власний розсуд мали право обирати процедуру посвідчення заповіту: або як домашній, або як нотаріальний заповіт. Зазвичай такі заповіти посвідчувались священником будинку, доглядачем та лікарем [92, с. 50]. Існували також селянські заповіти (на майно не більше ста карбованців), які складались у волосному управлінні і вносилися до спеціальної книги [81, с. 17].

Нами встановлено, що спільною рисою всіх особливих заповітів та загальною умовою їх посвідчення була обов'язковість зазначення часу складання його заповідачем та присутність свідків. В обов'язки останніх, зокрема, входило: посвідчення факту, що вони знають заповідача особисто; підписання заповіту та засвідчення, що при складанні заповіту спадкодавець усвідомлював значення своїх дій і міг керувати ними; підтвердження того, що при складанні заповіту на заповідача не було впливу сторонніх осіб; у випадку хвороби або неграмотності заповідача – засвідчення факту прочитання заповідачеві змісту заповіту вголос. Зауважимо, що зазначені та інші заповіти відносилися імперським законодавством до категорії особливих на підставі факту їх укладення заповідачем у «винятковому стані», але зберігали свою юридичну силу і тоді, коли заповідач вийшов із такого стану, проте не уклав іншого заповіту.

Підсумовуючи аналіз розвитку інституту посвідчення заповіту за часів входження українських земель до Російської імперії,

наголосимо, що, на нашу думку, саме в зазначений період, у межах імперської цивілістики, інститут посвідчення заповіту почав набувати рис, що максимально наблизили його до сучасного розуміння.

У початковий період існування радянської держави, відповідно до ідеології більшовиків, разом із ліквідацією приватної власності було зроблено спробу ліквідувати інститут спадкування. Проте запровадження нової економічної політики сприяло його відновленню. Зокрема за Цивільним кодексом УСРР 1922 р. успадковуватися могло майно, вартість якого не перевищувала 10 тис. карбованців; спадкування відбувалося як за законом, так і за заповітом; заповіт мав укладатися лише в письмовій формі. Остаточні ж принципи радянського спадкового права сформувалися у 30-ті роки. Заповітом визнавалась одностороння угода, сутність якої полягала в розпорядженні спадкодавця на випадок своєї смерті долею власного майна. Нормами радянського спадкового права підставами для переходу майна визнавалося спадкування за законом та за заповітом, але, згідно з тодішньою нотаріальною практикою, спадкування здебільшого здійснювалося за законом, а не за заповітом.

Під час Другої світової війни, з огляду на те, що значну частину населення країни було мобілізовано, виникла необхідність спростити форму заповіту для військовослужбовців. Відповідно до постанови РНК СРСР «Про порядок посвідчення довіреностей і заповітів військовослужбовців у воєнний час» від 15 вересня 1942 р. заповіти військовослужбовців, посвідчені командуванням окремих військових частин, прирівнювалися до нотаріально посвідчених. Постановою РНК СРСР від 26 квітня 1945 р. зазначений порядок посвідчення заповітів зберігався й у повоєнний час.

Значні зміни в інституті заповідального права, які свого часу навіть називали його реформою, були обумовлені указом президії Верховної ради СРСР від 14 березня 1945 р. «Про спадкування за законом і за заповітом», а саме: розширювалося коло спадкоємців; установлювалася черговість заклику до спадщини; розширювалася свобода заповіту. Зазначені нормативні акти без будь-яких істотних доповнень діяли до початку 60-х років, коли у 1961 р. було прийнято «Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік» (вступили у дію 1 січня 1962 р.), а у 1963 р. – Цивільний кодекс УРСР (вступив у дію 1 січня 1964 р.), які встановлювали більш жорсткі

вимоги до заповіту та процедури його посвідчення. Так, відповідно до норм ЦК УРСР, заповіт під загрозою недійсності мав бути укладений у нотаріальній формі; а заповіти військовослужбовців, посвідчені відповідним командуванням, заповіти громадян, які перебували в плаванні на судах під прапором СРСР, та заповіти громадян, які перебували на лікуванні в лікарнях, госпіталях, інших стаціонарних лікувальних установах, прирівнювалися до нотаріально посвідчених. Відповідно до ст. 13 Закону СРСР «Про державний нотаріат» від 19.07.1973 р., заповіт мав бути укладений письмово, із зазначенням місця та часу його складання, власноруч підписаний та відповідно до законодавства посвідчений.

Іншою тенденцією, що мала місце в зазначений період, було збільшення кількості нормативно-правових актів, які регламентували інститут заповіту та процедуру його посвідчення. Зокрема крім закону порядок посвідчення заповітів регламентувався законами союзних та автономних республік; указами президії Верховної ради СРСР та президій верховних рад союзних і автономних республік; постановами і розпорядженнями Ради міністрів СРСР; Інструкцією про порядок здійснення нотаріальних дій виконавчими комітетами районних, міських, селищних рад, затвердженою постановою Ради міністрів СРСР від 30 червня 1975 р.; Інструкцією міністерства юстиції СРСР «Про порядок посвідчення заповітів головними лікарями, їх заступниками з медичної частини або черговими лікарями лікарень, інших стаціонарних лікувально-профілактичних установ, санаторіїв, а також директорами та головними лікарями домів для осіб похилого віку та інвалідів» від 20 червня 1974 р.; Інструкцією «Про порядок посвідчення заповітів та довіреностей командирами (начальниками) військових частин, з'єднань, установ та військово-учбових закладів, начальниками, їх заступниками з медичної частини, старшими та черговими лікарями госпіталів, санаторіїв, та інших військово-лікувальних установ» від 15 березня 1974 р.; Інструкцією «Про порядок посвідчення заповітів та довіреностей начальниками місць позбавлення волі» від 14 березня 1974 р. № К-15/184; іншими нормативно-правовими актами, що видавались органами державної влади та органами державного управління в межах їхньої компетенції. Згідно з переліченими джерелами, нотаріальне посвідчення заповітів здійснювали нотаріуси державних нотаріальних контор, а в населених

пунктах, де нотаріальних контор не було, функції нотаря для засвідчення заповітів громадян, які постійно проживали на території даного пункту, виконували виконавчі комітети міських і селищних рад та сільські ради депутатів. Розрізнялися нотаріально посвідчені заповіти і заповіти, які прирівнювалися до нотаріально посвідчених. Останню категорію складали, зокрема: 1) заповіти громадян, які перебували на лікуванні в лікарнях, інших стаціонарних лікувально-профілактичних закладах, санаторіях або які проживали в домах для людей похилого віку та інвалідів, посвідчувались головними лікарями, їхніми заступниками з медичної частини або черговими лікарями цих лікарень, лікувальних закладів, санаторіїв, а також директорами чи головними лікарями зазначених домів; 2) заповіти громадян, які перебували під час плавання на морських суднах або суднах внутрішнього плавання, осіб, які плавали під прапором СРСР, могли бути посвідчені капітаном цього судна; 3) заповіти громадян, які знаходились в розвідувальних, арктичних та інших подібних їм експедиціях, посвідчувались начальником цих експедицій; 4) заповіти військовослужбовців та інших осіб, які перебували на лікуванні в госпіталях, санаторіях та інших військово-лікувальних закладах, посвідчувались начальниками, їхніми заступниками з медичної частини, старшими та черговими лікарями цих госпіталів, санаторіїв та інших військово-лікувальних закладів; 5) заповіти військовослужбовців, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, де не має державних нотаріальних контор чи інших органів, що вчиняють нотаріальні дії, а також заповіти й довіреності робітника й службовця, члена їхніх сімей та члена сім'ї військовослужбовця, посвідчувались командиром (начальником) цих частин, з'єднання, установи або закладу; 6) заповіти осіб, які перебували в місцях позбавлення волі, посвідчувались начальником місця позбавлення волі; 7) заповіти громадян СРСР, які на законних підставах перебували за кордоном, посвідчувались працівниками консульських установ. Щодо процедури посвідчення заповіту, то, згідно із Законом СРСР «Про державний нотаріат», посадова особа, яка посвідчувала заповіт, не зобов'язана була проводити перевірку психічного стану заповідача. Разом із тим, якщо з бесіди із заповідачем або з обставин, з яким ознайомилась посадова особа, виникали сумніви з приводу дієздатності заповідача,

таке з'ясування було необхідним. Також при посвідченні заповіту необхідно було з'ясувати, чи не перебував заповідач під впливом зацікавлених осіб та чи не давав він розпорядження всупереч своєї волі. Якщо заповідач унаслідок фізичних вад, хвороби або за інших обставин не міг власноручно підписати заповіт, то за його бажанням, у його присутності та в присутності посадової особи заповіт міг бути підписано іншою особою. Посадові особи, посвідчивши заповіт, були зобов'язані передати один примірник заповіту заповідачу, а інший – до державної нотаріальної контори за постійним місцем проживання заповідача. Заповіти, посвідчені іншими особами, крім зазначених у ст. 13 закону, не породжували юридичних наслідків та визнавались недійсними [115, с. 92].

Завершуючи аналіз правового регулювання заповідального права та особливостей посвідчення заповітів радянським законодавством, висловимо думку, що саме в нормах Цивільного кодексу 1963 р. та Закону «Про нотаріат» 1973 р. інститут посвідчення заповіту набув рис, які були взяті за основу для розвитку зазначеного інституту в законодавстві незалежної України.

Отже, у результаті дослідження генези та основних періодів розвитку правового інституту посвідчення заповіту посадовою, службовою, ми дійшли висновку, що його історія налічує багато століть; розроблені стародавнім римським правом положення щодо посвідчення заповіту знайшли відображення в праві Київської Русі, Литовських статутах, законодавстві Російської імперії, законодавстві СРСР, є частиною законодавства незалежної України, що свідчить про стабільність зазначеного інституту і його важливе значення для регулювання спадкових відносин. Наведене створює передумови для характеристики даного соціально-правового явища в умовах сучасності.

1.2. Посвідчення заповіту як нотаріальна дія та як інститут спадкового права: теоретичні аспекти

У науці цивільного права наразі не існує єдиної концептуальної основи для досліджень правового інституту та нотаріальної дії посвідчення заповіту. Найчастіше різні аспекти

заповіту розглядаються або в контексті спадкового права (І. Жилінкова, О. Дзера, М. Долинська Ю. Заїка, О. Істоміна, Л. Козловська, О. Печений, Т. Процюк, Л. Шевчук та ін.), або в контексті нотаріату та нотаріальної діяльності (В. Баранкова, Л. Єфіменко, О. Нелін, М. Никифорак, В. Черниш, Л. Ясінська та ін.). Проте навіть у межах спеціальних досліджень досі не вироблено єдиного підходу до розуміння поняття заповіту (так заповіт розглядається і як правочин, і як форма спадкування, і як нотаріальна дія), і тим більше не існує чіткої відповіді на запитання про правову природу посвідчення заповіту. Як свідчить аналіз праць зазначених та інших авторів, посвідчення заповіту найчастіше розглядається як один із законодавчо регламентованих етапів нотаріального провадження процедури укладення заповіту. Проте ознакою процесуальності та регламентованості поняття посвідчення заповіту не вичерпується. Навіть поверхневий аналіз поняття посвідчення заповіту виявляє наявність також таких ознак, як регулятивний характер, внутрішня організація, міжгалузевий сутнісний зміст, тобто ознак, характерних для правового інституту. Отже, завданням нашого дослідження у межах підрозділу 1.2 є розкриття сутності поняття посвідчення заповіту як нотаріальної дії та одного з інститутів цивільного права. Уважаємо, що виконання зазначеного завдання передусім передбачає дослідження таких понять, як «заповіт», «посвідчення заповіту», «нотаріальна дія», «інститут спадкового права».

Відповідно до ст. 1233 Цивільного кодексу України, заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок її смерті [240]. У науковій літературі відсутнє єдине розуміння поняття заповіту. Так, за визначенням Ю.О. Заїки, заповіт – це особисте розпорядження фізичної особи щодо її майна, майнових прав і зобов'язань, яке набуває чинності після смерті, складене в передбаченій законом формі і посвідчене особами, зазначеними в законі [50, с. 249]. О.В. Дзера вважає, що заповіт – це розпорядження, зроблене дієздатним громадянином в установленому законом порядку, щодо долі належного йому майна на випадок смерті [239, с. 617]. Є.І. Фурса вважає, що заповіт – це одностороння угода, за якою заповідач передає все своє майно або його частку та може визначити ті умови, за яких спадкоємці вправі його прийняти [235, с. 178]. На думку М.Г. Поліщука, заповіт – це розпорядження особи (заповідача) щодо

належного їй майна, майнових прав і обов'язків на випадок своєї смерті, складене встановленим законом порядком [148, с. 60]. Л.В. Шевчук пропонує визначення заповіту як угоди, зміст якої становить одностороннє особисте розпорядження фізичної особи, яке спрямоване на встановлення умов і порядку правонаступництва в майні особи на випадок її смерті [257, с. 5]. Є.О. Харитонов та О.В. Старцев вважають, що заповіт – це односторонній правочин, який може бути реалізований за умови, що особи, визначені як спадкоємці, також виявлять свою волю на прийняття спадщини [236, с. 757]. Також заповіт визначається: як письмовий документ, у якому міститься розпорядження заповідача стосовно належного йому майна на випадок його смерті; як правочин, що має односторонній характер; як розпорядження, що має суто особистий характер, і тому не може здійснюватися через представника; як безоплатна, каузальна, строкова і формальна угода тощо [45, с. 14]. Існують і інші визначення поняття заповіту, аналізуючи та порівнюючи які можна дійти висновку, що заповіт розуміють переважно як процес, результат чи форму волевиявлення суб'єкта (заповідача), тобто як явище процесуального чи матеріального характеру.

Узагальнення позицій науковців стосовно ознак заповіту в тому чи іншому розумінні привело до висновку, що найчастіше серед них називають такі: заповіт є правочином специфічного характеру [97, с. 99], обумовленим його змістом та призначенням; заповіт є правочином, що укладається на випадок смерті та містить рішення про долю спадкового майна і вибір спадкоємців; для того, щоб бути заповітом, зазначене рішення має бути оформлене та посвідчене в установленому законом порядку та у відповідній формі; призначення заповіту полягає у визначенні порядку переходу всього майна, майнових прав і обов'язків до певних осіб, якого вони будуть дотримуватися після смерті заповідача. Аналізуючи поняття заповіту в контексті його функціональної спрямованості, Л.В. Козловська, зокрема, елементами зазначеного поняття вважає: письмову форму, наявність особистого підпису заповідача, зазначення часу та місця вчинення, процедуру посвідчення посадовою, службовою особою [69, с. 127].

З урахуванням зазначеного *ознаками* заповіту, на нашу думку, є такі.

1. За своєю юридичною природою заповіт є одностороннім специфічним *правочином*. Односторонність заповіту полягає в тому, що під час його здійснення відсутнє одночасне двостороннє волевиявлення, оскільки в момент набуття ним чинності однієї зі сторін уже немає в живих. Заповідач має право змінити, скасувати заповіт. Хоча для реалізації спадкових прав необхідна згода спадкоємців на набуття спадщини, факт прийняття спадщини за заповітом не має характеру взаємного правочину. Для реалізації права на укладення заповіту не потрібна попередня згода спадкоємців на прийняття спадщини, достатньо лише волевиявлення заповідача. Тому заповіт не можна вважати договором. По суті, це одностороннє волевиявлення заповідача, у якому заповідач може залишити своє майно або його частину одній чи декільком особам, незалежно від того, чи входять вони в коло спадкоємців за законом, а також державі чи юридичним особам.

2. Заповіт є правочином переважно *майнового характеру*. Хоча в законодавстві немає вказівки на те, що саме має бути предметом заповіту, таким традиційно вважається майно та (або) майнові зобов'язання заповідача. Зазначене впливає із самої природи заповіту. У підрозділі 1.1 монографії нами було доведено, що й у римському праві, і в подальших кодифікаціях цивільного законодавства заповіт розглядався саме як розпорядження щодо майна. Так, Г. Шершеневич уважав заповітом передсмертне розпорядження про майно [258, с. 654]. На думку В. Сінайського, не можна вважати заповітом поради, настанови чи повчання спадкоємцям, бо в них відсутнє розпорядження майном [204, с. 638]. Навіть «духовний заповіт» у розумінні Д. Мейера – це відповідне законним умовам виявлення волі особи стосовно долі її майнових відносин у випадку смерті [101, с.831]. Вітчизняні науковці, розглядаючи поняття заповіту, також відстоюють ту позицію, що предметом заповідального розпорядження є майно. Так, О. Печений визначає заповіт як правочин майнового характеру, змістом якого є розпорядження заповідача щодо свого майна і майнових прав [145]. С.Р. Леськів та Т.Б. Процюк із цього приводу спеціально зазначають, що будь-який заповіт містить рішення про долю спадкового майна і вибір спадкоємців. Предметом заповіту не можуть бути такі майнові права, які громадянин не мав права передати іншій особі і за життя,

наприклад: право на одержання аліментів, пенсії, права відшкодування майнової шкоди, викликаной ушкодженням здоров'я тощо [87, с. 88-89]. Проте наголосимо, що включення до заповіту будь-яких немайнових розпоряджень ніколи не впливало на його дійсність. Включати до заповіту розпорядження немайнового характеру дозволяє ст. 1240 ЦК України [240], відповідно до якої заповідач може зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій немайнового характеру, зокрема розпорядження особистими паперами, визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання тощо. Таким чином, слід погодитися із О. Печеним, який вважає, що заповіт, який містить лише розпорядження немайнового характеру, також має право на існування [145].

3. *Суб'єктом* заповіту (заповідачем), згідно із законодавством, може бути лише фізична особа, яка є цілком дієздатною, тобто має тестаментоздатність. Юридичні особи не наділені правом укладення заповіту.

4. За своєю юридичною природою заповіт є *особистим волевиявленням*, оскільки в ньому виражена воля однієї особи. Тому його укладання виключає будь-яке представництво. Особистий характер заповіту впливає із його суті та виключає можливість його вчинення від імені двох і більше осіб, або через представника, зокрема батьками, опікунами та піклувальниками (за винятком заповіту подружжя (ст. 1243 ЦК України), у якому подружжя наділене правом розпоряджатися майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності). Право на заповіт є невідчужуваним правом фізичної особи, елементом її цивільної правоздатності. Особа не може ані обмежити себе в праві на заповіт, ані відмовитися від цього права. Законодавство України встановлює неприпустимість обмеження права на заповіт. Для реалізації права на укладення заповіту згода спадкоємця на прийняття спадщини не потрібна, достатньо самого волевиявлення заповідача. Відповідно до ч. 6 ст. 203 ЦК України заповіт, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей. Згідно із ч. 1 ст. 1241 ЦК України, суб'єкти права на обов'язкову частку спадкують незалежно від змісту заповіту, однак це не свідчить про недійсність такого заповіту. Якщо заповіт

порушує права та інтереси осіб, які мають право на обов'язкову частку в спадщині, він у цій частині не підлягає виконанню.

5. Специфічною умовою заповіту є момент *настання його правових наслідків*. Зазначена ознака проявляється у двох аспектах: по-перше, заповіт є розпорядженням із відкладальною умовою, якою є смерть заповідача. По-друге, існує різниця в часі набуття юридичної сили волевиявлення заповідача та спадкоємців: волевиявлення заповідача набуває юридичної сили з моменту укладення заповіту, волевиявлення спадкоємців – із моменту відкриття спадщини. Правові наслідки заповіту збігаються з наслідками відкриття спадщини. Під правовими наслідками заповіту в літературі найчастіше розуміють певну сукупність прав і обов'язків, інших обставин, які породжують заповіт [145]. Аналіз законодавства України та матеріалів судової практики свідчить, що правовими наслідками заповіту, зокрема, є: виникнення в спадкоємців за заповітом права прийняти спадщину чи не прийняти її; можливість заповідального відказу, установленого заповітом; вжиття заходів щодо виконання заповіту; здійснення тлумачення заповіту спадкоємцями або судом; виникнення в зацікавлених осіб права на пред'явлення позову про визнання заповіту недійсним.

6. Основними принципами здійснення заповіту є принципи *свободи та таємниці* заповіту. Уважаємо, що зміст суб'єктивного права на свободу заповіту визначають сукупність передбачених законом правомочностей, якими заповідач може скористатися, розпоряджаючись власною спадковою масою на випадок своєї смерті. Такими правомочностями, зокрема, є: право заповідача на призначення спадкоємців (ст. 1235 ЦК); право на визначення обсягу спадщини (ст. 1236 ЦК); право на заповідальний відказ (ст. 1237 ЦК); право покладення на спадкоємців інших обов'язків (ст. 1240 ЦК); право обирати вид заповіту і заповідальних розпоряджень; право встановлювати сервітут у заповіті (ст. 1246 ЦК); право змінити уже складений заповіт (ст. 1254 ЦК) [142, с. 379]. Уважаємо, що принцип свободи заповіту є основною базовою засадою, на якій ґрунтується весь інститут спадкування за заповітом. Водночас реалізація права на заповіт фізичними особами безпосередньо залежить від установлених у законодавстві меж свободи заповіту, оскільки така свобода не є абсолютною. Обмеженням свободи заповіту є, зокрема, обов'язкова

частка в спадщині, яка зумовлена потребою захисту інтересів найближчих непрацездатних родичів заповідача. Інший принцип – принцип *таємниці* заповіту – пов'язаний із природою заповіту. Науковці визначають таємницею заповіту правові відносини, направлені на охорону довірчого, конфіденційного характеру заповідального дійства конкретної особи [1, с. 134-135]. На думку С.Р. Леськів та А.Г. Чубенко, таємниця заповіту полягає в тому, що визначені законом особи позбавлені права до відкриття спадщини розголошувати відомості про: 1) факт складання заповіту; 2) зміст заповіту; 3) скасування або зміну заповіту [88, с. 158]. Законодавство України, зокрема Закон України «Про нотаріат», поширює вимогу дотримання принципу таємниці заповіту на досить широке коло осіб: нотаріус, інша посадова, службова особа, яка посвідчує заповіт; помічник нотаріуса; особи, яким про вчинені нотаріальні дії стало відомо у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків; інші особи, яким стали відомі відомості, що становлять предмет нотаріальної таємниці; свідки; особа, яка підписує заповіт замість заповідача (рукоприкладчик). Тобто це всі особи, які певним чином брали участь у процесі складання заповіту. Зауважимо, що законодавство не зобов'язує зберігати таємницю заповіту заповідача, і це є логічним, оскільки неможливо власника права на таємницю зобов'язати її дотримуватися. Проте, відповідно до ст. 1243 ЦК України, подружжя при укладенні спільного заповіту мають додержуватися його таємниці, лише якщо обидва не домовляться про інше. Водночас аналіз судової практики свідчить про існуючі проблеми притягнення до відповідальності за розголошення таємниці заповіту, оскільки ст. 1255 ЦК України містить лише диспозицію норми про необхідність дотримання принципу таємниці заповіту, але санкція в структурі зазначеної статті відсутня. Крім того, обов'язок забезпечення таємниці заповіту покладається лише на посадових, службових осіб, але ж у процесі посвідчення заповіту можуть брати участь і свідки. Таким чином, вважаємо за необхідне доповнити ст. 1255 ЦК України відповідною санкцією за незбереження таємниці заповіту.

7. *Процедура укладення заповіту* детально регламентується законом. Недотримання процесуальних аспектів заповіту робить заповіт нікчемним. Складовою частиною процедури укладення заповіту є його *посвідчення*, яке в межах нашого дослідження

розглядається як окремий інститут цивільного права. Також існують законодавчо встановлені вимоги щодо *форми* заповіту, *порядку його реєстрації* та зберігання, а також *правового статусу осіб*, які є суб'єктами його посвідчення. Проаналізуємо зазначені аспекти більш детально.

Питанню *форми заповіту* приділяли у своїх дослідженнях увагу О. Гудзь, Г. Добрякова, Ю. Заїка, І. Калаур, С. Кернична, О. Кухарев, І. Спасибо-Фатєєва, Л. Шевчук та ін. Проте теоретичні аспекти форми заповіту не можна вважати достатньо розробленими. У чинному законодавстві визначення поняття «форма заповіту» відсутнє, проте в ст. 205 ЦК України існує визначення поняття «форма правочину», під якою слід розуміти вияв учасниками правочину волі щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків усно (звуками та словами, що в сукупності становлять закінчену думку) або письмово. Слід зауважити, що в питанні форми заповіту Україна дотримується тенденцій, поширених у країнах нотаріату латинського типу, що підтверджується, зокрема, її приєднанням до т.зв. Базельської конвенції про форму заповітів. Відповідно до Закону України «Про приєднання України до Конвенції про колізії законів, які стосуються форми заповітів» [181], наша держава залишає за собою право не визнавати заповіти, учинені в усній формі, за винятком тих, які вчинені за виняткових обставин. Відповідно до ст. 1247 ЦК України, заповіт: а) складається в письмовій формі; б) має бути особисто підписаний заповідачем; в) має містити зазначення про місце і час його складення; г) має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами. Тобто заповіт належить до тих правочинів, дійсність яких залежить від того, чи волевиявлення було здійснене в певний спосіб. Отже, під формою заповіту слід розуміти зовнішній прояв волі, поведінку суб'єкта, що складає волевиявлення, завдяки якій зміст волевиявлення може дійти до інших суб'єктів. У зв'язку із зазначеним слушною є думка, що про дотримання передбаченої законом форми заповіту можна говорити лише тоді, коли виражена зовні форма поведінки спадкодавця отримала тривалий, тобто такий, що дозволяє зрозуміти зміст волі спадкодавця без участі його самого, вигляд [267, с. 66]. Також підтримуємо тих науковців, котрі вважають, що основним завданням форми заповіту є надання волевиявленню спадкодавця вигляду, у

якому зміст його збережеться до часу, коли він зможе породжувати правові наслідки і завдяки цьому воля спадкодавця зможе бути зрозуміла іншим особам [64, с. 367].

Такий погляд нам здається слушним, особливо з позиції кореляції форми заповіту з його видами, які детально аналізуються в літературі. Так, Ю.О. Заїка серед видів заповіту виділяє: секретний заповіт; заповіт з умовою; заповіт подружжя [50, с. 101-128]. Л. К. Буркацький класифікує заповіти на: заповіт із покладенням на нього заповідального відказу; заповіт із покладенням на спадкоємців інших обов'язків; заповіт із відмовою; заповіт з установленням сервітуту; спільний заповіт подружжя; секретний заповіт [14, с. 109-129]. Л.В. Шевчук вважає, що за формою свого вираження заповіти бувають приватними і публічними [257, с. 8]. Узагальнюючи наведене, необхідно запропонувати диференціацію заповітів залежно від: 1) суб'єкта посвідчення (звичайні, або нотаріальні, заповіти і екстраординарні, або квазінотаріальні, заповіти); 2) рівня ознайомлення особи, яка посвідчує заповіт, з його змістом на момент учинення (відкриті і секретні); 3) наявності множинності на боці заповідача (одноособовий заповіт і заповіт подружжя); 4) обсягу охоплення змістом заповіту складу спадщини (повний і частковий).

Отже, визнаючи право на існування різних класифікацій заповіту, у контексті предмета дослідження висловимо думку про те, що найоптимальнішим підходом до розкриття його змісту уявляється застосування двох критеріїв: 1) порядок посвідчення; 2) суб'єкт посвідчення. Застосовуючи перший критерій, доцільно виділяти: звичайний заповіт; заповіт при свідках; секретний заповіт. Згідно з другим критерієм, слід виділяти: заповіти, посвідчені нотаріально; заповіти не нотаріальні, які мають прирівняну до нотаріальної форму. Зазначені види (форми) заповіту розглядатимуться далі крізь призму особливостей процедури їх посвідчення посадовими, службовими особами.

Розкриваючи поняття заповіту, важливим вважаємо з'ясування різниці між поняттями «заповіт» і «заповідальне розпорядження». Вище зазначалося, що ЦК України дає визначення *заповіту* як особистого розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. Водночас глава 3 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від

22.02.2012 р. № 296/5 [170], містить вимоги до заповіту, згідно з якими заповіт має бути складено так, щоб *розпорядження* заповідача не суперечили вимогам законодавства та не викликали незрозумілостей чи суперечок після відкриття спадщини. Той-таки ЦК України узаконує процедуру формування змісту заповіту шляхом покладення, підпризначення спадкоємця, призначення виконавця заповіту, опікуна тощо, а також процедуру настання правових наслідків заповіту, зокрема, через інститут заповідального відказу, які за своєю суттю є розпорядженнями. Крім того, до інших розпоряджень на випадок смерті, згідно із законодавством України, слід віднести: волевиявлення громадянина щодо місця і порядку поховання; стосовно ставлення до його тіла після смерті; розпорядження щодо грошових вкладів до банківських (фінансових) установ тощо. Стаття 1254 ЦК України також передбачає можливість заповідача змінити, скасувати заповіт; виокремити частину майна та визначити іншого спадкоємця, ніж той, якого визначено в заповіті, шляхом законодавчого розпорядження, здійсненого в тому ж порядку, як і «основний» заповіт. На практиці досить часто виникає ситуація, коли водночас із заповітом, який є, по суті, заповідальним розпорядженням, існують окремі заповідальні розпорядження. Узагальнення поглядів науковців на проблему співвідношення заповіту і заповідального розпорядження [127, с. 102; 238, с. 480] дозволяє зробити такі висновки: під заповідальним розпорядженням найчастіше розуміють певний засіб вираження посмертної волі спадкодавця, зміст якого зазвичай пов'язаний зі змістом заповіту, може його доповнювати, змінювати або скасовувати повністю або в якійсь частині; поняття заповідального розпорядження є вужчим за поняття заповіту: заповіт завжди складається із заповідальних розпоряджень, а заповідальне розпорядження є елементом заповіту і лише в окремих випадках може існувати окремо; за юридичною силою заповіт і заповідальне розпорядження є рівними, судова практика визнає їх як такі, що мають силу заповіту; традиційними видами заповідальних розпоряджень є заповідальний відказ, покладення, підпризначення спадкоємця, призначення виконавця заповіту; законодавство України не містить спеціальних вимог щодо форми, процедури посвідчення та реєстрації заповідального розпорядження. Усе зазначене дає підстави стверджувати, що поняття

заповіту та заповідального розпорядження є близькими, вони взаємопов'язані, проте не тотожні. Насамкінець, зазначимо про те, що існує необхідність внесення змін і доповнень до чинного законодавства України в частині регламентації процедури оформлення й посвідчення заповідального розпорядження за аналогією із заповітом.

Поняття *посвідчення заповіту* зазвичай розглядається крізь призму вимог щодо складання й посвідчення заповіту, визначених ЦК України, Законом України «Про нотаріат», Постановою Кабінету міністрів України «Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівняних до нотаріально посвідчених», Загальними правилами вчинення нотаріальних дій, Основними правилами посвідчення правочинів, Правилами ведення нотаріального діловодства, Загальними правилами вчинення нотаріальних дій, Положенням про Спадковий реєстр, іншими нормативно-правовими актами. Аналіз чинного законодавства та результатів досліджень проблематики посвідчення заповітів свідчить про те, що зазначене поняття практично завжди класифікується як нотаріальна дія або один з етапів нотаріального провадження. Зокрема нормативно (ст. 1254 ЦК України) визначено, що заповіт має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, що мають право вчиняти такі нотаріальні дії. Зазначимо, що правовий статус осіб, які мають право посвідчувати заповіти, та інших учасників процедури посвідчення, буде розглянуто в підрозділі 1.3 монографії.

Як і в питанні розуміння поняття заповіту, серед наукової спільноти відсутнє єдине бачення поняття посвідчення заповіту. У юридичній літературі посвідчення заповіту найчастіше описується як один з етапів нотаріального провадження укладення заповіту. Таку позицію, зокрема, відстоюють автори науково-практичного посібника «Теорія нотаріального процесу» С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, М.В. Бондарєва, О.О. Кармаза та ін. [220, с. 920]. На думку авторів, будь-яке нотаріальне провадження охоплює три стадії: відкриття нотаріального провадження, підготовки до вчинення нотаріального провадження, безпосереднього вчинення нотаріального провадження. Посвідчення заповіту службовою, посадовою особою в теорії нотаріального процесу розглядається як чітко визначена та регламентована законодавством дія в межах однієї зі стадій

нотаріального провадження. У контексті нашого дослідження стадіями нотаріального провадження укладання заповіту, зокрема, є такі.

1. *Відкриття нотаріального провадження.* Зазначена стадія пов'язується з особистим зверненням заповідача до нотаріуса за посвідченням заповіту. Оскільки в процесуальному аспекті заповіт є особистим розпорядженням, безпосереднім вираженням заповідачем його волі, посвідчення заповітів через представників, а також від імені кількох осіб не допускається (ч. 2 ст. 56 Закону та п. 1.2 Порядку). Винятком щодо кількісного складу заповідачів є заповіт подружжя, який хоч і посвідчується від імені двох осіб, проте має містити їхню спільну волю (ст. 1243 ЦК).

2. *Підготовки до вчинення нотаріального провадження.* Зазначена стадія складається з таких процесуальних дій нотаріуса: 1) перевірка належності питання до компетенції нотаріуса; 2) установлення особи заявника-заповідача, перевірка його право- та дієздатності, а також встановлення особи, яка діє за дорученням заповідача, якщо він унаслідок фізичної вади або з будь-яких інших поважних причин не може власноручно підписати заповіт; 3) перевірка відповідності форми та змісту заповіту вимогам закону.

На практиці трапляються випадки, коли заповіт визнається судом недійсним із причини недієздатності заповідача. Так, у межах позовного провадження у справі № 334/8697/13-ц у жовтні 2013 р. ОСОБА_1 звернулася до суду в інтересах ОСОБА_2 про визнання заповіту недійсним, який посвідчений першою Запорізькою державною нотаріальною конторою 03.04.2008 р. за р. № 1-1154, оскільки ОСОБА_2 в силу свого захворювання не могла розуміти значення своїх дій та керувати ними. Згідно з матеріалами справи та висновками амбулаторної судово-психіатричної експертизи, ОСОБА_2 тривалий час страждала психічним захворюванням, перебувала на обліку в психіатричній лікарні, потребувала постійного догляду, є інвалідом другої групи за психічним захворюванням. Заповіт, що оскаржувався, був складений ОСОБА_2 на користь ОСОБА_3 за два місяці до проведення амбулаторної судово-психіатричної експертизи. Зазначена особа є лікарем ОСОБА_2, що додатково підтверджує той факт, що заповіт був учинений під впливом психічної хвороби заповідача. Ураховуючи незначний

проміжок часу від дати посвідчення заповіту та дня проведення судово-психіатричної експертизи, а також те, що заповідач тривалий час перебував на обліку в психіатричній лікарні, суд дійшов висновку, що фактично на день складання заповіту ОСОБА_2 не могла усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними. Правові наслідки вчинення правочину дієздатною фізичною особою, яка в момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, регламентуються ст. 225 ЦК України. Такий правочин може бути визнаний судом недійсним за позовом цієї особи, а в разі її смерті – за позовом інших осіб, чий цивільні права або інтереси порушені. Наведене стало підставою до визнання недійсним заповіту ОСОБА_2, який посвідчений першою Запорізькою державною нотаріальною конторою 03.04.2008 р. та зареєстрований в реєстрі за № 1-1154 [190].

3. *Безпосереднє вчинення нотаріального провадження.* Оскільки посвідчення заповіту є окремою дією в межах зазначеної стадії, має сенс розкрити її детальніше. На нашу думку, зазначену стадію складають такі дії нотаріуса:

1) визначення дійсної волі заповідача на посвідчення заповіту. На цій стадії нотаріус має приділити особливу увагу визначенню справжнього волевиявлення заповідача як зовнішньо, так і внутрішньо. Із цією метою він має роз'яснити особі суть заповіту та вимоги закону, яким він має відповідати, права заповідача та впевнитися в тому, що особа зрозуміла роз'яснення;

2) перевірка того, чи не зроблений такий заповіт унаслідок тиску, омани, помилки в сприйнятті сутності даного правочину та його наслідків, оскільки, згідно із ч. 3 ст. 204 ЦК, волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі, тобто зовнішнє волевиявлення особи, яке реалізується через звернення до нотаріуса за посвідченням заповіту, має бути адекватним внутрішній волі суб'єкта – вільному бажанню посвідчити такий заповіт. Якщо нотаріус установить, що таке посвідчення не відповідає внутрішній волі особи, не є вільним, він має відмовити в посвідченні заповіту. Так, у відкритому судовому засіданні в залі суду в смт Бородянка була розглянута цивільна справа № 360/308/13-ц за позовною заявою ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про визнання заповіту недійсним. Даний заповіт ОСОБА_1 вважає недійсним, оскільки на

день складання заповіту її брат був розумово відсталим та страждав на алкогольну залежність, унаслідок перенесення черепно-мозкової травми в нього погіршився психічний стан, тому він не міг усвідомлювати значення своїх дій. Крім того він був залежний від ОСОБА_2, тому що працював у нього і боявся втратити роботу. Позивачка та її представник заявлений позов підтримали і викладене підтвердили, зазначивши, що заповідач неофіційно працював на ОСОБА_2, який розраховувався з ним горілкою, одягом та грошима. Щоб зберегти роботу ОСОБА_2, запропонував заповідачу скласти на його ім'я заповіт і нікому про це не говорити. Судом встановлено такі факти та відповідні їм правовідносини. Із листа військового комісара Святошинського району у м. Київ полковника В.Ф. Ліхтіна за № 1/788 від 9 липня 2013 р. вбачається, що заповідач у рядах Збройних сил України не служив, тому що був розумово відсталим. Суд вважає, що заповідач перебував під психологічним тиском та був розумово відсталим, якого легко можна було обманути. Користуючись указаними обставинами, ОСОБА_2 16 червня 2009 р. доставив заповідача до приватного нотаріуса, де останній підписав заповіт на користь ОСОБА_2, якого називав братом, від якого був економічно залежним унаслідок отримання роботи, горілки за виконану роботу та відповідної винагороди в 30 грн за день. Справедливо й об'єктивно досліджені докази, свідчення свідків надали привід суду дійти законного рішення, що позовна заява підлягає задоволенню, оскільки ОСОБА_2 оманним шляхом під психологічним тиском, ураховуючи, що заповідач був розумово відсталим, зумів умовити його, щоб той склав заповіт на його ім'я та, поїхавши з ним до приватного нотаріуса, оформив заповіт [191];

3) викладення заповіту на спеціальному нотаріальному бланку та за певним змістом. Згідно із законом та Правилами ведення нотаріального діловодства, заповіт має включати такі реквізити: назву процесуального документа; дату складання заповіту; текст заповіту залежно від його виду та зазначення спадкового майна (конкретизація місцезнаходження); посвідчувального напису із зазначенням прізвища, ім'я по батькові нотаріуса, адреси його робочого місця чи державної нотаріальної контори, номеру акта в реєстрі нотаріальних дій та даних про розмір державного мита чи плати за вчинення нотаріальної дії;

4) прочитання тексту, зафіксованого на нотаріальному бланку у голос заповідачем (за певних обставин – нотаріусом або свідком) із подальшим його підписанням;

5) посвідчення нотаріусом заповіту своїм підписом та скріплення печаткою;

6) внесення відомостей про посвідчений заповіт до Спадкового реєстру, де має бути зафіксовано: прізвище, ім'я, по батькові, дата і місце народження заповідача; серія, номер спеціального бланка нотаріального документа, на якому викладено текст заповіту; дата, час і місце посвідчення заповіту; номер запису в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій, за яким посвідчено заповіт; місце зберігання заповіту; відомості про особу, яка посвідчила заповіт; відомості про Реєстратора. Згідно із законодавством, заповіт складається у двох примірниках і вноситься до реєстру вчинюваних нотаріальних дій та залишається в справах нотаріуса. Що стосується місця укладення заповіту, то за звичайної процедури це може відбуватися в нотаріальній конторі, або ж за місцем проживання заповідача. Деталізацію укладення заповітів в особливому порядку буде здійснено в підрозділі 2.3 монографії.

Як впливає із зазначеного вище, посвідчення заповіту здійснюється в межах третього етапу нотаріального провадження – безпосереднього вчинення, хоча сама дія посвідчення заповіту також складається з кількох етапів.

Дослідивши поняття та стадії нотаріального провадження, проаналізуємо поняття нотаріальної дії, наголосивши при цьому, що зазвичай воно розглядається у двох аспектах: 1) як динамічне поняття, яке охоплює зміст процедури нотаріальної діяльності, що виражається в послідовному здійсненні системи юридичних фактів; 2) як статичне поняття, що означає результат нотаріального процесу у вигляді юридичного факту [228, с. 104]. У контексті нашого дослідження до уваги братиметься і динамічний, і статичний аспект зазначеного поняття. Так, С.Я. Фурса розуміє зазначене поняття як окрему дію нотаріуса, що характеризується окремим змістом і є складовою частиною нотаріального провадження або процесу оформлення провадження [234 с. 120]. Л.С. Сміян вважає нотаріальною дією посвідчення нотаріальними органами безспірних прав та фактів, що мають юридичне значення та спрямовані на позасудову охорону прав

та інтересів осіб [210, с. 101]. На думку І.О. Косаревої, нотаріальна дія – це юридичний акт уповноваженої державою особи (нотаріуса), спрямований на встановлення, зміну, припинення, підтвердження, гарантування законності цивільних правовідносин, сприяння здійсненню суб'єктивних прав [77]. Не применшуючи цінності наведених дефініцій поняття нотаріальної дії, усе ж зазначимо, що сутність зазначеного поняття вони не розкривають. Найбільш вдало, на нашу думку, сутність поняття нотаріальної дії розкрив Л.В. Єфіменко, який розглядав її крізь призму механізму регулювання цивільних відносин. Зокрема дослідник дійшов висновку, що вчинення нотаріальної дії провадиться не лише задля отримання певного результату (надання правам, фактам, іншим діям юридичної вірогідності), а й для досягнення певної мети, якою є трансформація абстрактних правових норм у конкретні права й обов'язки учасників цивільних відносин. Отже, основною кваліфікуючою ознакою нотаріальної дії є посвідчення прав та інших фактів, що мають юридичне значення, із метою надання їм вірогідності. За своєю сутністю нотаріальна дія посвідчення заповіту, яка здійснюється шляхом проставлення уповноваженою особою посвідчувального напису, є актом застосування норм цивільного права в механізмі правового регулювання спадкових відносин. А правовою формою фіксації новостворених прав і обов'язків є посвідчувальний напис. Значення дії посвідчення заповіту полягає в тому, що вона є інструментом правової безпеки у сфері цивільного права [42, с. 62-66].

Зважаючи на результати осмислення поняття нотаріальної дії в цілому, можемо виділити *ознаки* нотаріальної дії посвідчення заповіту: 1) здійснюється на підставі нормативного акта чи *індивідуального* юридичного факту; 2) в її основі лежить волевиявлення сторін; 3) ініціатором виступає заповідач, який самостійно приймає рішення про вступ у відносини щодо вчинення зазначеної нотаріальної дії; 4) нотаріус не може впливати на зміст волевиявлення заповідача, його діяльність спрямована на закріплення суб'єктивних цивільних прав та обов'язків; 5) посвідчуються лише ті факти, у дійсності яких впевнений безпосередньо нотаріус та які не суперечать закону. Таким чином, доходимо висновку, що зміст нотаріальної дії посвідчення заповіту полягає в тому, що посадова, службова особа, уповноважена на виконання нотаріальних дій,

шляхом вчинення на документі з текстом заповіту посвідчувального напису фіксує два факти: факт виявлення волі заповідача, факт наявності всіх вимог, дотримання яких є необхідним для дійсності заповіту.

З урахуванням сказаного під нотаріальною дією посвідчення заповіту слід розуміти здійснення уповноваженою посадовою, службовою особою на документі з текстом заповіту посвідчувального напису – знакового підтвердження юридичної волі заповідача, адресованої спадкоємцям, у результаті чого в сторін спадкових відносин виникають відповідні права та обов'язки.

Погоджуючись у цілому з тим, що сутність посвідчення заповіту посадовими, службовими особами полягає у фіксації та наданні публічності волі заповідача, зауважимо, що погляди на зазначене поняття лише як на дію в межах нотаріального провадження є дещо обмеженими, оскільки за таких обставин поза увагою лишаються непроцесуальні аспекти зазначеного поняття. Адже норми, які регламентують посвідчення заповіту, за своїм характером є не лише процесуальними, але й матеріальними, тому їх доцільно розглядати з точки зору їх місця як у системі цивільного права, так і в системі нотаріального процесу. Таким чином, посвідчення заповіту виступає як окремий правовий інститут. Для обґрунтування висловленого припущення звернемося до аналізу поняття правового інституту (інституту права).

У теорії права правовий інститут традиційно розглядається як друга після норми права системоутворююча одиниця, частина більш загального поняття – галузі права [96, с. 112]. Як справедливо зазначає О.С. Адамова, за сучасних умов правові інститути переживають своє друге народження, дедалі частіше стають предметом наукових досліджень [2, с. 59]. Проте зазначений термін ще не одержав своєї достатньої визначеності. Так, В.С. Нерсисянц під правовим інститутом розуміє сукупність однопорядкових норм, що регулюють певний вид суспільних відносин [128, с. 430]. На думку В.М. Сирих, правовий інститут – це система взаємозалежних норм, що регулюють відносно самостійну сукупність суспільних відносин або які-небудь їхні компоненти чи властивості [218, с. 230]. Французький теоретик права Жан-Луї Бержель визначає вказане поняття як комплекс юридичних правил, що охоплюють низку відносин соціального характеру та

служують одній і тій же меті, організовані навколо однієї центральної ідеї, утворюючи єдине ціле, упорядковані в систему та мають перманентний характер [9, с. 313-314]. Д.А Керімов дотримувався поглядів на правовий інститут як на відокремлену частину галузі права, групу норм, які детально регулюють типові суспільні відносини і через це набувають відносної самостійності, стійкості та автономності функціонування [62, с. 160-161]. У цілому, серед теоретиків права (Н.М. Пархоменко, М.В. Цвік, А.В. Петришин, О.Ф. Скакун) переважають погляди на правовий інститут як на сукупність відокремлених, взаємопов'язаних правових норм, що утворюють частину галузі права та регулюють певну сторону однорідних суспільних відносин [144, с.198; 48, с.250; 205, с.520]. Тобто, з одного боку, інститут права об'єднує певну сукупність норм, з іншого – є частиною більш широкого поняття галузі права. Порівнюючи поняття інституту права і галузі права, О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко справедливо зауважують, що основною відмінністю інституту права від галузі є обсяг правового регулювання: інститут, на відміну від галузі, регулює не всю сукупність якісно однорідних суспільних відносин, а лише їх окремі аспекти [219, с. 388]. Тому норми права створюють галузь права не безпосередньо, а через інститути [52, с. 80].

Сутність поняття інституту права найбільш повно розкривається через його *властивості (ознаки)*. Так, характеризуючи поняття інституту права, О.Ф. Скакун, зокрема, зазначає, що правовий інститут: 1) регулює не всю сукупність якісно однорідних суспільних відносин, а окремі видові особливості певного роду суспільних відносин; 2) здійснює особливі завдання, функції, тобто має видову однорідність соціального змісту; 3) володіє відносною нормативною самостійністю й автономністю функціонування, але на іншому рівні, ніж галузь права, тому є її підсистемою; 4) формується об'єктивно, а не створюється штучно; 5) має відособленість від інших інститутів права, його норми не можуть із волі законодавця переміщатися в межі іншого правового інституту; 6) характеризується специфічністю засобів правового регулювання; 7) втілює у своєму змісті особливу юридичну конструкцію, деякі загальні положення, єдині принципи; 8) формує загальні поняття у власних межах, які допомагають забезпечувати безпрогальність регульованих ним відносин [205,

с. 520]. Не позбавлена наукового сенсу характеристика зазначеного поняття, здійснена, зокрема, Л.І. Заморською, яка до ознак інституту права відносить: 1) комплексність: інститут – це завжди сукупність правових норм, з єдиної норми інститут складатись не може; 2) регулятивний характер: зазначений комплекс впливає на відносини певного виду і регулює різні варіанти розвитку певної життєвої ситуації, тобто окреслює межі типових правовідносин; 3) взаємозв'язок і взаємодія між нормами права, які входять до різних правових інститутів: правовий інститут включає не лише безпосередньо регулятивні норми права (правила поведінки), але й первинні, опосередковано ті, що беруть участь у регулюванні даного виду суспільних відносин; 4) наявність юридичних засобів впливу: своїми регулятивними якостями правовий інститут забезпечує самостійний регулятивний вплив на певну частину відносин у суспільстві; 5) внутрішня організація: взаємозв'язок юридичних норм, що становлять правовий інститут, визначає його логічну конструкцію, завдяки якій він є системно цілісним, неподільним утворенням у рамках системи права; 6) предметний характер: правовий інститут присвячений регулюванню певного предмета (суспільних відносин); 7) галузевий сутнісний зміст: інститут права створюється з норм, які належать лише до певної галузі права, а об'єктивною матеріальною передумовою інтеграції правових норм в інститути є наявність відповідного різновиду суспільних відносин.

Що стосується видової класифікації інститутів права, то найбільш часто їх класифікують: 1) за галузевою належністю: інститути конституційного права, інститути адміністративного права, інститути цивільного права тощо; 2) за функціональною роллю в правовому регулюванні (функціями права): регулятивні, охоронні, захисні; 3) за елементним складом: прості (галузеві), що прямо поєднують подібні норми права усередині певної галузі права; складні (комплексні, міжгалузеві), що складаються із сукупності відносно відособлених норм права різних галузей і спрямовані на регулювання певної групи (виду) взаємозалежних суспільних відносин; 4) за субординацією в правовому регулюванні: інститути матеріального права, інститути процесуального права тощо.

Досліджуючи інститут права, не можна обійти увагою той факт, що багато дослідників підкреслюють одну з властивостей

зазначеного поняття: попри те, що зазначене поняття є цілісним утворенням, його норми можуть об'єднуватися як у межах однієї галузі, так і двох і більше, набуваючи при цьому якостей міжгалузевої підсистеми, тобто сукупності відносно відособлених правових норм кількох галузей права, які регулюють певні групи (види) взаємозалежних суспільних відносин. Відповідно, у межах інституту можливе виділення субінститутів права – сукупності норм, які відображають певні особливості регулювання конкретного виду суспільних відносин. У зазначеному контексті слушним вважаємо зауваження Н.О. Левицької про те, що вирішальними для об'єднання нормативно-правових приписів в інститут права слід uważати два фактори: їх цілісність, а також самостійність нормативно-правової організації, яка визначається своєрідністю юридичної конструкції [84, с. 4]. Погоджуємося також із думкою про те, що у випадку, коли група норм, користуючись власним методом, опирається на метод того чи іншого інституту, вони повинні розглядатися як субінститути [2, с. 258]. Як правило, інститут права цілком входить до складу відповідної галузі. Водночас уявлення про інститут права як про сталу і стабільну сукупність правових норм, та ще й у межах якоїсь однієї галузі права, не зовсім точно корелюється із сучасною динамікою розвитку цивільного права України. Наразі в галузі цивільного права постійно виникають комплекси відносно відособлених норм, які досить швидко набувають властивості інститутів або субінститутів, причому ступінь їх інтегрованості в систему галузі цивільного права є різною. Проте, на нашу думку, інститут посвідчення заповіту посадовою, службовою особою є цілком сформованим та набуває дедалі більшого теоретичного і практичного значення.

Застосовуючи здобуті результати розроблення поняття правового інституту до предмета нашого дослідження, доходимо висновку, що посвідчення заповіту посадовою, службовою особою є міжгалузевим інститутом процесуального характеру, що складається з норм цивільного, сімейного, речового, спадкового, нотаріального права та нотаріального процесу. Сутність посвідчення заповіту посадовою, службовою особою полягає в тому, що зазначений інститут: 1) є комплексом норм матеріального і процесуального характеру, які в сукупності складають закінчену дію; 2) регламентує однорідні суспільні відносини переважно в галузях спадкового права,

права власності, нотаріату; 3) регламентується законодавством та конкретизується в нормативних приписах; 4) реалізується в межах імперативного методу правового регулювання; 5) через відповідну форму правочину слугує для легітимації останньої волі заповідача на випадок смерті.

З урахуванням сутності принципів права як основоположних засад, на яких будується правове регулювання відповідних суспільних відносин, виникає потреба висловити думку з приводу принципів інституту спадкового права з посвідчення заповіту. З урахуванням викладеного, серед останніх необхідно виділити найбільш значимі, у тому числі й ті, що притаманні в цілому побудові нормативного масиву спадкового права: виключності, свободи заповіту, законності, розумності, справедливості.

Реалізація принципу виключності в межах даного правового інституту полягає в необхідності обов'язкового проходження легітимації останньої волі спадкодавця через процедуру посвідчення заповіту посадовою, службовою особою.

Свобода заповідального розпорядження проявляється в наданні заповідачу вільного волевиявлення з приводу суб'єкта – спадкоємця, об'єкта – спадщини, обрання місця, часу вчинення такого правочину.

Принцип законності виявляється в чіткому дотриманні процедури посвідчення заповіту з огляду на суб'єктний склад, обрану форму та зміст такої діяльності як те, що безпосередньо визначено чинним законодавством.

Наступні принципи безпосередньо впливають із сутності загальноцивілістичного принципу добросовісності, розумності та справедливості. Так, поведінка учасників нотаріальної дії з посвідчення заповіту має узгоджуватись із відповідним рівнем розумності поведінки таких суб'єктів, починаючи із заповідача при вчиненні заповіту і закінчуючи свідками при обранні форми та змісту їх процесуально-процедурної участі в такій діяльності. Зокрема правовими нормами посвідчення заповіту як інституту спадкового права пропонується зважений підхід у врегулюванні наведених відносин з урахуванням інтересів усіх учасників, а також публічного інтересу із захисту правового порядку, що проявляється через

делеговані державою функції посадової, службової особи з посвідчення заповіту.

Принцип справедливості при унормуванні посвідчення заповіту посадовою, службовою особою проявляється в матеріальному та процесуально-процедурному аспектах. Перший прояв даного принципу полягає в додержанні вимоги рівності всіх учасників даної нотаріальної дії з урахуванням змісту їхніх повноважень. Сутність процесуально-процедурної справедливості проявляється через чітке додержання процесуально-процедурних правил учинення цієї нотаріальної дії.

Принцип таємниці заповіту безпосередньо пов'язаний із сутністю принципу нотаріальної таємниці і є його проявом у площині вказаної нотаріальної дії.

Таким чином, проаналізувавши поняття заповіту та посвідчення заповіту, а також з'ясувавши сутність поняття інституту права, доходимо висновку, що за своєю природою посвідчення заповіту посадовою, службовою особою є інститутом спадкового права, який у контексті його взаємозв'язків із галуззю цивільного, речового, спадкового права та нотаріальним процесом може розглядатися як певне утворення міжгалузевого характеру.

1.3. Суб'єкти посвідчення заповіту

Як було обґрунтовано вище, заповіт є правочином, який потребує особливої процедури нотаріального посвідчення. Із точки зору теорії цивільного права, лише за такої умови зазначений вид правочину, як здійснений суб'єктивний юридичний акт, є абсолютно реальним. Процедура посвідчення заповіту передбачає участь у ній таких категорій осіб, як заповідач, посадова, службова особа, уповноважена на виконання дії посвідчення заповіту, свідки, яких можна віднести до обов'язкових. Окрім того в рамках спадкового права напрацьовано механізм долучення до даної процедури ще одного суб'єкта – виконавця заповіту, який є факультативним з огляду на його пасивність для правових наслідків посвідчення заповіту й бажання заповідача вказати його в змісті наведеного правочину. Здійснимо характеристику кожної із зазначених категорій саме

обов'язкових учасників посвідчення заповіту, без яких ставиться під сумнів його дійсність.

Як уже зазначалося, заповідачем, згідно із законодавством, може бути лише фізична особа, яка є цілком дієздатною, тобто має тестаментоздатність. Відповідно до ст. 34 ЦК України, повністю дієздатними є фізичні особи, що досягли вісімнадцяти років – віку повноліття. Повна цивільна дієздатність особи, відповідно до ст. 34 ЦК України, виникає також у разі реєстрації шлюбу до досягнення нею повноліття. Повна цивільна дієздатність, відповідно до ст. 35 ЦК України, може бути надана: особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором; особі, яка записана матір'ю або батьком дитини; особі, яка досягла шістнадцяти років і бажає займатися підприємницькою діяльністю. Водночас чіткої відповіді на питання про те, чи має така особа тестаментоздатність, у законодавстві не існує. Зазначене зумовлює труднощі в пошуках відповіді на питання про те, яким критерієм треба керуватися при посвідченні заповіту: критерієм досягнення особою віку вісімнадцяти років чи критерієм наявності в особи повної цивільної дієздатності. Зазначене питання дискутується й у літературі. Так, С.Р. Леськів та Т.Б. Процюк трактують ст. 34 ЦК України як таку, що дозволяє укладати заповіт лише особам, яким виповнилося вісімнадцять років [87, с. 89]. О. Печений вважає навпаки, що законодавець пов'язує право на заповіт саме з повною цивільною дієздатністю, а не з віком досягнення повноліття [145, с. 2]. Також існує думка, відповідно до якої неповнолітні особи із частковою дієздатністю можуть заповідати своє майно за наявності певних підстав. Однак у такому разі відкритим залишається питання: хто і яким чином визначає підстави, за яких неповнолітні особи із частковою дієздатністю можуть заповідати своє майно? На нашу думку, відповідь на нього має бути зазначена в законодавстві. Не можуть укладати заповіт особи, хоч і повнолітні, проте визнані в законному порядку недієздатними. До такої категорії віднесено: осіб, що не здатні усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу (ст. 36 ЦК України); осіб, які склали заповіт, коли не усвідомлювали значення своїх дій та (або) не могли керувати ними (ст. 225 ЦК України). Тобто законом встановлено вимогу дієздатності особи на момент укладення заповіту. Причому подальша втрата

дієздатності заповідачем не впливає на недійсність заповіту. Однак укладання заповіту недієздатною особою в будь-якому випадку робить його недійсним. Також не можуть укладати заповіти особи з обмеженою цивільною дієздатністю, яку встановлено судом унаслідок зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, та особи, які в момент укладання заповіту страждали на психічний розлад, що істотно впливав на здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними (ст. 36 ЦК України). Згідно із ч.1 ст.1257 ЦК України заповіт, укладений особою, яка не мала на це права, є нікчемним.

Варто продемонструвати наведене в розрізі наявної судової практики. Так, 20 травня 2005 р. подружжя ОСОБА_1 та ОСОБА_4 склали заповіт на користь ОСОБА_3, який 20 травня 2005 р. був посвідчений приватним нотаріусом Нікопольського міського нотаріального округу ОСОБА_2 та зареєстрований. Під час складання та посвідчення цього заповіту ОСОБА_1 в силу свого віку та юридичної необізнаності не повідомила нотаріуса про те, що її чоловік ОСОБА_4 за рішенням народного суду м. Нікополь Дніпропетровської області від 09.04.1982 р., яке не скасоване і не змінено, був визнаний обмежено дієздатним, як особа, що зловживає спиртними напоями. ОСОБА_4 помер 16.06.2006 р. Після винесення рішення суду про визнання його обмежено дієздатним і до дня смерті ОСОБА_4 зловживав спиртними напоями, страждав алкогольною залежністю, що не давало йому можливості в повній мірі розуміти значення своїх дій. Фактично рішення щодо складання заповіту подружжя ОСОБА_1 приймала одноособово і лише повідомила про це свого чоловіка, який не міг у повній мірі усвідомлювати значення своїх дій. Тому прокурор просить визнати недійсним заповіт подружжя, складений 20 травня 2005 р. ОСОБА_1 та ОСОБА_4 на користь ОСОБА_3, який посвідчений приватним нотаріусом Нікопольського міського нотаріального округу. ОСОБА_2 також пояснила суду, що ОСОБА_1 при складанні заповіту не розуміла природи правочину, його наслідків, уважала, що після смерті її чоловіка майно, визначене в заповіті перейде до неї у власність і вона зможе ним розпоряджатися. На даний час ОСОБА_1 є інвалідом, потребує стороннього догляду. Відповідач у справі ОСОБА_3 є дочкою позивача від іншого шлюбу, проживає за межами України,

матеріально своїй матері не допомагає. З урахуванням викладеного та з огляду на визнання відповідачем позовних вимог, сутності обставини справи, суд задовольнив позовні вимоги та визнав заповіт подружжя недійсним [187].

Тільки за рішенням суду особа визнається обмежено дієздатною. Якщо суд визнав особу обмежено дієздатною, то укладений нею заповіт вважається недійсним. Якщо особі були притаманні ознаки обмежено дієздатної особи, але вона не була визнана судом такою, то заповіт в судовому порядку може бути визнаний дійсним. Прикладом вказаного може бути судове провадження у справі № 2/2207/24/2012, рішення по якому було винесене в серпні 2011 р. Згідно з матеріалами справи позивач ОСОБА_1 звернулася до суду з позовом про визнання заповіту недійсним, який був укладений її сином. Вона пояснила, що її син ОСОБА_3 протягом останніх років життя зловживав алкогольними напоями. До моменту посвідчення заповіту він проживав із співмешканкою ОСОБА_4, яка також зловживала спиртним. Маючи намір заволодіти майном сина, 1 жовтня 2007 р. ОСОБА_4 довела його до стану сп'яніння, в якому він не усвідомлював значення своїх дій, та змусила його йти до секретаря Клубівської сільської ради для складення заповіту. У подальшому ОСОБА_3 перебував під наглядом позивача, оскільки хворів. До кінця його життя вона опікувалася ним, варила їсти, прибирала тощо. Представник відповідача Клубівської сільської ради Ізяславського району Хмельницької області пояснила, що 1 жовтня 2007 р. вона посвідчила заповіт ОСОБА_3 у своєму кабінеті при закритих дверях. У день посвідчення заповіту ОСОБА_3 прийшов у чистому одязі, мав охайний зовнішній вигляд, був тверезим, висловив свою волю з приводу складання заповіту та його змісту. Стверджувала, що ОСОБА_3 під час учинення заповіту розумів значення своїх дій і міг ними керувати. Зазначила, що при вирішенні справи покладається на думку суду. У судовому засіданні встановлено, що за життя ОСОБА_3 на обліку в психоневрологічному та наркологічному кабінетах не перебував, проте зловживав алкогольними напоями. У день посвідчення заповіту 1 жовтня 2007 р. до нього виїжджала бригада швидкої допомоги та його було доставлено в приймальне відділення Ізяславської центральної районної лікарні, унаслідок чого йому було встановлено діагноз: стан

алкогольного сп'яніння, хронічний алкоголізм, алкогольна полінейропатія нижніх кінцівок. Висновок посмертної судово-психіатричної експертизи від 12 грудня 2011 р. № 15 не містить чіткої відповіді щодо можливості ОСОБА_3 на момент укладання оспорюваного заповіту в повній мірі розуміти значення своїх дій та керувати ними. Аналізуючи викладене, суд вважає, що в судовому засіданні не було достовірно встановлено, що ОСОБА_3 страждав на психічну хворобу, а психічні та поведінкові розлади, якими він страждав, позбавляли його можливості при вчиненні заповіту вільно висловлювати своє волевиявлення. Позивач не надала суду також жодного доказу на підтвердження того, що ОСОБА_4 або інші особи здійснювали на ОСОБА_3 фізичне або психічне насильство при вчиненні ним спірного заповіту, або що заповідач через стійкий розлад здоров'я не усвідомлював значення своїх дій або не міг ними керувати. Судом також встановлено, що в судовому порядку ОСОБА_3 не був визнаний обмежено дієздатним. Наведене стало приводом до відмови в задоволенні позову ОСОБА_1 до Клубівської сільської ради Ізяславського району Хмельницької області про визнання заповіту недійсним [192].

Відповідно до норм ЦК України, заповіт має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, що мають право вчиняти такі нотаріальні дії: посадовими чи службовими особами органу місцевого самоврядування, а також головним лікарем, начальником госпіталю, директором або головним лікарем будинку для осіб похилого віку та інвалідів, капітаном судна, начальником експедиції, командиром військової частини, з'єднання, установи або закладу; начальником місця позбавлення волі; начальником слідчого ізолятору. Указані особи посвідчують відповідно заповіти щодо громадян, які перебувають на лікуванні в лікарнях, інших стаціонарних лікувально-профілактичних закладах, санаторіях або проживають у будинках для престарілих та інвалідів; громадян, які перебувають під час плавання на морських суднах або суднах внутрішнього плавання, що плавають під прапором України; громадян, які перебувають у розвідувальних, арктичних та інших подібних до них експедиціях; військовослужбовців та інших осіб, які перебувають на лікуванні в госпіталях, санаторіях та інших військово-лікувальних закладах; військовослужбовців та членів їхніх сімей, що

перебувають у пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ і військово-навчальних закладів; осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, слідчому ізоляторі. З урахуванням переліку в процесі дослідження правового статусу осіб, уповноважених на виконання дії посвідчення заповіту, доцільним є виділення двох категорій: 1) нотаріусів; 2) інших посадових, службових осіб, уповноважених учиняти дії, прирівняні до нотаріально посвідчених. Одним з ефективних критеріїв, що застосовується в теорії управління для класифікації органів влади та управління, є критерій юридичної природи повноважень, тобто врахування того, чи є для нього основними (виключними) покладені на орган повноваження, чи зазначені повноваження є неосновними (похідними), які реалізуються ним паралельно з основними повноваженнями. Відповідно, серед суб'єктів повноважень виділяють групу основних і спеціальних суб'єктів. З урахуванням зазначеного і відповідно до критерію юридичної природи повноважень, до групи основних суб'єктів посвідчення заповіту слід віднести нотаріусів; до групи спеціальних суб'єктів – посадових осіб органу місцевого самоврядування; посадових осіб консульських установ (дипломатичних представництв України); головних лікарів, начальників госпіталів, директорів або головних лікарів будинку для осіб похилого віку та інвалідів; капітанів судна; начальників експедиції; командирів військової частини, з'єднання, установи або закладу, начальників місця позбавлення волі, начальників слідчого ізолятору. З'ясування особливостей правового статусу основних і спеціальних суб'єктів посвідчення заповіту, яке буде здійснено в розділі 2 монографії, допоможе знайти відповідь на питання щодо доцільності об'єднання останніх у межах поняття «квазінотаріальний орган».

Основні суб'єкти посвідчення заповіту зазвичай розглядаються як елементи системи нотаріату [221, с. 97]. Відповідно до ст. 1 Закону нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на яких покладено обов'язок засвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, і вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені законом, із метою надання їм юридичної вірогідності [178]. Отже, нотаріат є інститутом, що забезпечує охорону й захист прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб шляхом вчинення нотаріальних дій від імені держави. Нотаріальна діяльність спрямована на надання

офіційної сили, вірогідності юридичним правам, фактам і документам. Серед науковців сучасний нотаріат України розглядається здебільшого як важливий елемент механізму держави, що забезпечує реалізацію значного комплексу охоронюваних законом прав, свобод та інтересів окремих громадян, державних чи громадських інтересів та інтересів юридичних осіб [237, с. 136].

За своєю природою діяльність органів нотаріату є публічно-правовою діяльністю, пов'язаною з наданням певних послуг адміністративного та реєстраційного характеру. Здійснюється вона суб'єктами, уповноваженими державою на вчинення нотаріальних дій. Узагальнений аналіз чинного законодавства дозволяє виділяти такі, зокрема, групи суб'єктів нотаріальної діяльності:

а) суб'єкти, що мають право вчиняти нотаріальні дії, а саме: нотаріуси, які працюють у державних нотаріальних конторах та державних нотаріальних архівах; нотаріуси, які займаються приватною нотаріальною діяльністю; посадові особи органів місцевого самоврядування в населених пунктах, де немає нотаріусів; посадові особи консульських установ та дипломатичних представництв України;

б) органи державної влади України, які здійснюють владні повноваження з урегулювання організації нотаріату і контролю за здійсненням нотаріальних дій в межах, установлених законодавством України: Міністерство юстиції України, Головні територіальні управління юстиції Міністерства юстиції в Автономній Республіці Крим, в областях, в містах Київ і Севастополь; інші державні органи; податкові органи; органи фіскальної служби; судові органи;

в) органи самоврядування нотаріусів, зокрема Нотаріальна палата України та її органи;

г) інші посадові та службові особи, передбачені ст. 40 Закону України «Про нотаріат», які мають право вчиняти дії, прирівняні до нотаріальних (т. зв. «квазінотаріальні органи»).

Основний обсяг нотаріальних дій в Україні здійснюється державними та приватними нотаріусами. І ті і інші здійснюють публічно-правову діяльність, спрямовану на забезпечення (юридичне оформлення) існуючих суб'єктивних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також виконання інших завдань, поставлених перед ними державою. Різниця полягає в тому, що

діяльність органів державного нотаріату оплачується з державного бюджету, а приватні нотаріуси є самозайнятими особами. Як зазначалося, нотаріальна діяльність має публічно-правовий характер, що підтверджується, зокрема, тим, що вона: здійснюється від імені держави, полягає в забезпеченні прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, фінансується з державного бюджету, підконтрольна відповідним органам державної влади. До особливостей правового статусу державних нотаріусів є те, що їх, на нашу думку, не можна віднести до категорії самостійних суб'єктів публічно-правової діяльності, оскільки вони: призначаються на посаду та контролюються державою (Міністерством юстиції України); не несуть самостійної відповідальності за результати здійснюваної ними нотаріальної діяльності [65, с. 18].

Вочевидь, юридична природа та призначення нотаріату найповніше розкриваються через його функції. Аналізуючи поняття функцій нотаріату, О.М. Золотухіна, зокрема, визначає їх як історично зумовлений комплекс взаємопов'язаних напрямів діяльності, пов'язаної з посвідченням прав та юридичних фактів, а також учиненням інших нотаріальних дій, у результаті чого правовідносини набувають властивостей однозначності та достовірності [53, с. 13]. До ознак зазначеного поняття, зокрема, відносять: наявність механізму реалізації, залежність від суб'єктивного чинника – професійності суб'єктів реалізації, здатність забезпечувати баланс приватних і публічних інтересів, а до функцій – посвідчувальну, гарантуючу, контрольну, уповноважуючу, попереджувальну, правореалізуючу, системоутворюючу, фіскальну, інформаційну, консультативну, освітньо-професійну.

Юридична природа нотаріальної діяльності досить вдало, на нашу думку, розкрита В.В. Комаровим, зокрема, у контексті порівняння її з формами застосування норм права. Автор слушно зазначає, що при вчиненні нотаріальної дії нотаріус приймає юридично значуще рішення (у формі свідоцтва чи посвідчувального напису), що впливає на правовий статус заінтересованих осіб. Прийняття такого рішення можливе лише в результаті розгляду і вирішення юридичної справи, тобто застосування норм права до окремого явища – правової ситуації. Тому нотаріальну діяльність науковець визначає як специфічну правову форму діяльності, сутність

якої полягає в тому, що в її рамках здійснюється застосування правових норм шляхом реалізації нотаріатом юрисдикційних повноважень у безспірних справах. Отже, застосування права нотаріатом є державно-владною діяльністю, у результаті якої шляхом винесення індивідуальних правових актів суб'єкти суспільних відносин наділяються конкретними суб'єктивними правами й обов'язками [70, с. 41-42].

Розглядаючи нотаріат у контексті забезпечення і захисту цивільних прав, Л.В. Єфіменко справедливо називає його інституцією, результатом діяльності якої є підтвердження достовірності безспірних юридично значущих прав і фактів через учинення нотаріальної дії. «Не належачи до жодної з гілок влади, виконуючи делеговані державою функції публічно-правового характеру, нотаріат є тією інституцією, яка забезпечує як «укріплення» (зміцнення) цивільних прав через підтвердження їх правомірності та достовірності, так і їх охорону та захист», – зазначає автор [44, с. 22]. Сутність нотаріальної діяльності, на нашу думку, вдало розкрито М.С. Долинською, яка вважає, що зазначена діяльність здійснюється в інтересах фізичних і юридичних осіб, а її результатом є посвідчення прав і фактів, що мають юридичне значення [37, с. 76]. Таким чином, нотаріальна діяльність як різновид правозастосовної, юрисдикційної діяльності характеризується такими ознаками: стосується найбільш важливих аспектів здійснення прав громадянами та юридичними особами; здійснюється в особливій процесуальній формі; забезпечує єдність і адекватність правового змісту та юридичної форми договору чи іншої юридично значущої дії; ураховує дійсне волевиявлення сторін, баланс публічних і приватних інтересів.

У контексті нашого дослідження нотаріус, інша посадова, службова особа розглядаються як суб'єкт нотаріальної діяльності, а посвідчення заповіту – як один із видів нотаріальних дій, тобто її форма. Відповідно логіка дослідження зумовлює необхідність аналізу поняття «правовий статус суб'єкта посвідчення заповіту». Зауважимо, що науковими пошуками в напрямі зазначеної проблематики займалися такі дослідники, як В.М. Безчастний, І.А. Гамаль, М.С. Долинська, Л.В. Єфіменко, Ю.П. Ільїна, Ю.В. Желіховська, Т.І. Зайцева, О.І. Нелін, К.І. Федорова, С.Я. Фурса, К.І. Чижмар та ін. Проте зазвичай науковці або взагалі не розкривають поняття

правового статусу нотаріуса [202, с. 98], або використовують термін «статус», не характеризуючи його змісту [133, с. 85]. Лише поодинокі наукові статті та повідомлення присвячено окремим аспектам правового статусу нотаріуса, який здебільшого розглядається з позиції участі останнього в нотаріальному, судовому процесах [25; 23] або в контексті питань, пов'язаних із кримінальною відповідальністю останнього [237, с. 140; 24, с. 230]. Питання змісту правового статусу нотаріуса більш-менш цілісно розглядається лише в незначній за обсягом науковій розвідці, авторами якої є М.О. Стефанчук та С.М. Петрова [215, с. 95]. Отже, існує необхідність прицільного дослідження поняття «правовий статус посадової, службової особи, уповноваженої здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповіту» та з'ясування змісту й особливостей правового статусу всіх категорій посадових, службових осіб, уповноважених здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповіту.

Згідно з тлумачним словником сучасної української мови, статус – це правове становище громадян, державних і громадських органів, міжнародних організацій [17, с. 1387]. Відповідна стаття юридичної енциклопедії визначає статус як правове становище, сукупність прав і обов'язків фізичної та юридичної особи, а правовий статус – як сукупність прав і обов'язків фізичних та юридичних осіб, які визначаються Конституцією України, законами та іншими нормативно-правовими актами, міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України. У концентрованому вигляді правовий статус відображається в законах, положеннях, статутах, інших нормативно-правових актах про ці органи, підприємства, установи і організації [261, с. 30-32]. У науковій літературі існують різні погляди щодо поняття правового статусу та його змісту. Так, О.О. Бандурка вважає, що правовий статус органу державної влади – це сукупність його повноважень юридично-владного характеру, реалізація яких забезпечує виконання покладених на нього завдань [5, с. 23]. На думку А.Т. Комзюка, дослідження правового статусу будь-якого державного органу передбачає з'ясування питань: місця органу в загальній системі виконавчої влади; рівня і форм його правового регулювання; меж його відання та системи суб'єктів підпорядкування; кола покладених на нього завдань, прав і обов'язків (правомочності) його посадових осіб; міри

можливої поведінки органу, його посадових осіб при виконанні ними своїх функцій (прав); міри їх обов'язкової поведінки (обов'язків) [71, с. 63]. Зазначену позицію професора А.Т.Комзюка поділяє Н.В. Ільєва, визначаючи поняття правового статусу нотаріату як його положення в ієрархії органів публічної адміністрації, що забезпечує спроможність органів нотаріату своїми діями (актами) породжувати, змінювати або припиняти певні правовідносини у зв'язку з учиненням нотаріальних дій. Відповідно, до структури правового статусу нотаріату слід відносити норми, які визначають і закріплюють: 1) мету, завдання, функції зазначеного органу; 2) компетенцію його посадових осіб; 3) організацію діяльності; 4) юридичну відповідальність [58, с. 3].

Результати осмислення поняття правового статусу нотаріату слугують основою для розкриття змісту поняття правового статусу нотаріуса. Зокрема О.В.Грибанова визначає зазначене поняття як правове становище нотаріуса в суспільних правовідносинах, що складається з його прав, обов'язків, а також гарантій забезпечення та захисту прав [26]. К.І.Федорова вважає, що конструкція адміністративно-правового статусу нотаріусів має охоплювати: а) цільовий блок (мету, завдання, функції); б) компетенцію; в) організаційний блок елементів; г) відповідальність [226, 212].

Підтримуючи в цілому зазначені позиції, наголосимо на необхідності включення до поняття правового статусу нотаріуса окрім зазначених, також принципів нотаріальної діяльності, під якими слід розуміти чітко сформульовані, науково обґрунтовані, взаємопов'язані імперативні керівні правила, на підставі яких упорядковується та здійснюється діяльність нотаріальних органів у визначеній сфері. Аналіз чинного законодавства [178] та літератури [47, с. 18; 38, с. 100; 43, с. 34] дає підстави до переліку зазначених принципів віднести: 1) принцип законності; 2) безспірності нотаріального процесу; 3) незалежності; 4) неупередженості; 5) обґрунтованості нотаріальних актів; 6) рівності перед законом під час здійснення нотаріальної діяльності; 7) безпосередності, застосування національної мови; 8) сприяння громадянам, підприємствам, установам та організаціям у здійсненні їхніх прав та законних інтересів; 9) таємниці вчинення нотаріальних дій; 10) доступності і гарантованості нотаріального супроводу; 11) диспозитивності; 12) відповідальності нотаріуса [113,

с. 127]. Завершуючи теоретичний аналіз поняття правового статусу нотаріуса, наголосимо на важливості і необхідності врахування всіх зазначених елементів, оскільки нехтування хоча б одним із них може призвести до набуття статусу нотаріуса іншими органами й особами, які не є нотаріусами, проте уповноважені здійснювати дії, прирівняні до нотаріальних, що є не допустимим.

Проаналізуємо основні елементи правового статусу нотаріуса як особи, уповноваженої на здійснення посвідчення заповіту.

У популярній юридичній енциклопедії зазначено, що нотаріус (від лат. *notarius* – писар, секретар) – посадова особа, яка вчиняє нотаріальні дії [150, с. 272]. Згідно із частиною першою ст. 3 Закону України «Про нотаріат» [178], нотаріусом є уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, із метою надання їм юридичної вірогідності. Нотаріус як уповноважена державою фізична особа провадить свою професійну діяльність незалежно від держави, учасників цивільних правовідносин та інших зацікавлених у реалізації нотаріальних дій осіб [66, с. 1]. Нотаріус не може займатися підприємницькою, адвокатською діяльністю, бути засновником адвокатських об'єднань, перебувати на державній службі або службі в органах місцевого самоврядування, у штаті інших юридичних осіб, а також виконувати іншу оплачувану роботу, крім викладацької, наукової і творчої діяльності. Діяльність нотаріуса пов'язана з реалізацією повноважень на вчинення юридично значущих дій, здатних породжувати, змінювати або припиняти правовідносини. Нотаріус є особою, яка виконує функції, делеговані їй державою, тому при здійсненні діяльності він, перш за все, має бути неупередженим та зобов'язаний сприяти особам, що звертаються до нього, у реалізації їхніх прав та захисті законних інтересів.

Як свідчить аналіз публікацій, найбільш дискусійними питаннями в контексті розкриття змісту поняття «нотаріус» є питання відмінностей у правовому статусі державних і приватних нотаріусів, а також питання можливості віднесення державних нотаріусів до

категорії державних службовців чи службових осіб. Для його вирішення звернемося до аналізу законодавства.

Виходячи зі змісту ст. 1 Закону України «Про державну службу» [162], яка визначає державну службу як публічну, професійну, політично неупереджену діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави, нотаріальна діяльність не підпадає під визначення поняття державної служби. Аналогічний висновок можна зробити також на підставі результатів аналізу п. 4 ч. 1 ст. 2 зазначеного закону, відповідно до якої посада державної служби – це визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу з установленими відповідно до законодавства посадовими обов'язками в межах повноважень, визначених ч. 1 ст. цього закону. Отже, державний нотаріус не є державним службовцем, але є посадовою особою державного органу, тобто службовою особою (службовцем). Законодавство України передбачає існування двох категорій нотаріусів: державних і приватних. Але поділ нотаріусів на державних і приватних зумовлений не характером їхніх обов'язків, а особливостями внутрішньої організації і фінансового забезпечення нотаріальної діяльності. У правовому статусі приватного нотаріуса важливими є два аспекти: нотаріуси здійснюють свою діяльність від імені держави, яка делегує їм спеціальні повноваження та наділяє їх певною частиною прав та обов'язків, однак, з іншого боку, заробітної плати з державного бюджету приватний нотаріус не отримує, у штаті державного апарату не перебуває, організовує та здійснює свою професійну діяльність самостійно. У цілому найсуттєвішою відмінністю в статусі державного і приватного нотаріату є те, що перший належить до системи органів держави, а другий – ні. Таким чином, особливість правового статусу приватних нотаріусів полягає в його подвійності: приватні нотаріуси є посадовими особами, попри те, що не перебувають на державній службі і не входять до структури державного апарату. Водночас приватні нотаріуси, як і державні, здійснюють свою діяльність від імені держави, яка делегує їм певні повноваження та наділяє певними правами й обов'язками. Зазначене зумовлює проблему криміналізації суспільно небезпечних діянь, скоєних суб'єктами нотаріальної діяльності, про яку пишуть, зокрема, О.В. Коротюк [76, с. 116], В.Б. Харченко [237, с. 137], І.П. Фріс [229,

с. 185], [230, с. 231], Ю.І. Шиндель [259, с. 395] та ін. Сутність проблеми полягає в тому, що при вирішенні питання складу злочину та застосування санкції відповідної статті КК України державні нотаріуси та приватні нотаріуси – ні. Як справедливо зауважує А.С. Гончарова, подібна ситуація є неприпустимою, оскільки, згідно із законодавством, при вчиненні нотаріальних дій усі нотаріуси мають рівні права і обов'язки: приватні нотаріуси виконують ті ж функції, що й державні, а документи, оформлені державними і приватними нотаріусами, мають однакову юридичну силу. Отже, слід погодитися з тим, що приватний нотаріус є окремим суб'єктом із наявністю в нього особливих професійних повноважень [24, с. 29]. Окрему позицію в зазначеному питанні займає К.І. Чижмар, яка вважає, що діяльність з учинення нотаріальних дій не є державною службою, нотаріуси не виконують свої обов'язки на публічній службі і не мають публічно-правової компетенції, яка створювала б публічно-правові відносини [247, с. 8]. З урахуванням зазначеного підсумуємо: 1) державні нотаріуси належать до категорії службових, посадових осіб; 2) приватні нотаріуси не належать до категорії службових осіб, а лише до категорії посадових осіб; 3) як державні, так і приватні нотаріуси є суб'єктами публічних правовідносин, пов'язаних із наданням публічних послуг; 4) об'єднуючим фактором для державних і приватних нотаріусів слід уважати порядок доступу до професії [39, с. 62]; 5) серцевиною правового статусу державного і приватного нотаріату є його компетенція, обсяг якої для державних і приватних нотаріусів у випадку реалізації нотаріальної дії посвідчення заповіту є однаковим. Зауважимо, що компетенція основних та спеціальних суб'єктів посвідчення заповіту детально аналізуватиметься в розділі 2 монографії. Наразі, дослідивши порядок створення і фінансове забезпечення роботи державних і приватних нотаріусів, вважаємо за необхідне в Законі України «Про нотаріат» до переходу до єдиного нотаріату чітко розмежувати дефініції «державний нотаріус» та «приватний нотаріус» і таким чином закріпити їхній правовий статус. Зокрема необхідно запропонувати внесення до частини першої ст. 3 Закону України «Про нотаріат» змін такого змісту: «Державний нотаріус – це особа, яка здійснює професійну нотаріальну діяльність, перебуваючи в штаті державної нотаріальної контори чи державного

нотаріального архіву, реалізує покладені на неї державною повноваження щодо вчинення нотаріальних дій та отримує заробітну плату за рахунок державного бюджету», а також доповнити її положенням: «Приватний нотаріус – це особа, яка здійснює професійну нотаріальну діяльність, зареєстровану в передбаченому законом порядку, що фінансується за рахунок коштів, отриманих у результаті такої діяльності».

Логіка викладення матеріалу вимагає далі здійснення аналізу правового статусу такої категорії учасників нотаріальної дії посвідчення заповіту, як свідки. Як було обґрунтовано вище, інститут свідків має давню історію. Присутність свідків при укладенні заповіту зумовлювалася і зумовлюється, головним чином, необхідністю підтвердження стану заповідача на момент посвідчення заповіту. Наразі елементи правового статусу свідків посвідчення заповіту закріплено в ЦК України (ст.ст. 34, 35, 1248, 152, 1253), Законі України «Про нотаріат», відомчих інструкціях, які затверджують порядок вчинення нотаріусами України нотаріальних дій.

У контексті словникового визначення, поняття «свідок» має, як мінімум, три значення: 1) людина, що була присутня при якій-небудь події, пригоді і особисто бачила що-небудь; 2) особа, яку викликали до суду для свідчення про відомі їй обставини; 3) особа, присутня при чому-небудь для офіційного підтвердження дійсності або правильності чогось [209, с. 76]. Більшість дослідників, трактуючи поняття свідка, не відходить від його легального тлумачення, викладеного в ч. 1 ст. 69 ЦПК: свідком може бути кожна особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи [89, с. 25]. Сутнісні риси правового статусу свідка в цивільному процесі найбільш повно, на нашу думку, охарактеризувала Н.А. Новікова, виділивши серед них, зокрема, такі: 1) свідком може бути тільки фізична особа; 2) свідок повинен мати такий фізичний і психічний розвиток, що дає йому можливість правильно сприймати обставини та (або) висловлюватися про них; 3) свідок повинен володіти інформацією, необхідною для вирішення справи; 4) свідок не повинен мати юридичної заінтересованості в результатах розгляду справи; 5) свідок сприймає обставини справи безпосередньо або опосередковано; 6) сприйняття обставин справи свідком не пов'язано з її розглядом [132, с. 42]. Аналіз відповідних статей ЦК України та нормативно-правових актів,

які регламентують процедуру посвідчення заповіту посадовими, службовими особами, дозволяє виділити три підстави залучення свідків для цього: 1) бажання заповідача; 2) неможливість заповідача через фізичні вади самостійно прочитати заповіт (абзац третій ч. 2 ст. 1248 ЦК України); 3) здійснення процедури посвідчення заповіту посадовими, службовими особами, перерахованими в частинах 1-6 ст. 1252 ЦК України (тобто спеціальними суб'єктами). В усіх інших випадках залучення свідків є необов'язковим і здійснюється лише на вимогу заповідача. Уважаємо, що перелік підстав для залучення свідків при посвідченні заповіту за своїм характером є виключним, і саме з урахуванням зазначених норм слід тлумачити норму п. 1.11 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, який встановлює вимогу присутності не менш як двох свідків при посвідченні заповіту [170]. Гранична кількість свідків у законодавстві не прописана, хоча на практиці їх нечасто буває більше чотирьох-п'яти.

Про визнання заповіту недійсним із вищезазначених підстав свідчить судова практика. Так, у справі № 307/2130/16-ц ОСОБА_1 подала позов до ОСОБА_2 та секретаря Новоселицької сільської ради ОСОБА_3 про визнання заповіту недійсним. Під час звернення до державної нотаріальної контори про прийняття спадщини йому стало відомо про заповіт, складений його покійним батьком 08.02.2016 р., відповідно до якого все своє майно він заповів ОСОБА_2. Уважає, що вказаний заповіт є нікчемним на таких підставах. Наскільки йому відомо, під час складання заповіту вдома в ОСОБА_2, не було ані секретаря сільської ради, ані особи, яка підписувала заповіт замість батька. Покійний був повністю сліпий і дана обставина вказана в заповіті. Тому не була дотримана форма складення заповіту, оскільки при його посвідченні не було двох свідків. 08.02.2016 р. секретарем сільської ради ОСОБА_3 у с. Новоселиця, було складено за допомогою загальноприйнятих технічних засобів та посвідчено заповіт ОСОБА_2, за яким він усе своє майно заповів ОСОБА_4. На зворотній сторінці заповіту вчинено напис: «Зі слів ОСОБА_2, за його довіреністю та в його присутності, заповіт після прочитання тексту вголос підписала громадянка ОСОБА_6. Частинами 2, 3, 4, 5 та 6 ст. 1253 ЦК України передбачено, що у випадках, установлених абзацом третім частини другої ст. 1248 і ст. 1252 цього кодексу, присутність не

менш як двох свідків при посвідченні заповіту є обов'язковою. У ході судового розгляду було встановлено, що покійний ОСОБА_2 справді мав фізичну ваду сліпоту та не міг самостійно прочитати заповіт від 08.02.2016 р., складений від його імені. Із тексту заповіту та пояснень секретаря Новоселицької сільської ради ОСОБА_3, яка склала та посвідчила заповіт за № 13 від 08.02.2016 р., вбачається, що при підписанні заповіту за незрячого ОСОБА_2 свідки присутні не були. Відповідно до ч. 1 ст. 1257 ЦК України заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений із порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним. За таких обставин суд визнав заповіт нікчемним [196].

Свідками можуть бути лише особи з повною цивільною дієздатністю, з урахуванням обмежень, установлених законом. Відповідно до ч. 4 ст. 1253 ЦК України, не можуть бути свідками: нотаріус або інша посадова, службова особа, яка посвідчує заповіт; спадкоємці за заповітом; члени сім'ї та близькі родичі спадкоємців за заповітом; особи, які не можуть прочитати або підписати заповіт. На нашу думку, норма ст. 9 Закону України «Про нотаріат» закріплює заборону виступати як свідок не лише нотаріусу, який здійснює нотаріальне провадження, а й будь-кому з працівників тієї нотаріальної контори, де працює останній. Такі особи не можуть також виступати в ролі рукоприкладчика, тобто особи, яка за умови неможливості заповідачем самостійно підписати заповіт, робить це за його дорученням за нього.

Якщо буде встановлено, що під час посвідчення заповіту будуть порушені вимоги щодо особи свідка, то в такому разі заповіт буде визнаний судом недійсним. Так, 16 травня 2011 р. Ізюмський міськрайонний суд Харківської області розглянув у відкритому судовому засіданні в м. Ізюм цивільну справу № 2-163/11 за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про визнання заповіту недійсним. Позивач вважає, що заповіт складений із порушенням вимог щодо форми та посвідчення. У заповіті немає підпису заповідача. Особою, яка вчинила заповіт, вказано, що у зв'язку з хворобою заповіт підписано ОСОБА_3. Заповіт посвідчила секретар Червонооскільської сільської ради, тим самим грубо порушила чинне законодавство, зокрема ст.ст. 1253, 1248, 1253 ЦК України. Заповіт був посвідчений без присутності двох свідків. Заповіт підписаний членом сім'ї спадкоємця за

заповітом. Допитані в судовому засіданні свідки повідомили, що заповідач хворів і вказана особа була викликана до нього додому. Зі згоди заповідача вона посвідчила заповіт на ім'я ОСОБА_2. У заповідача погано працювала права рука. В її присутності заповіт за заповідача підписала інша особа, яка мешкає однією сім'єю із заповідачем. Оскільки заповідач сам зачитав заповіт та попросив за нього розписатися, особа, яка посвідчувала заповіт, не стала запрошувати свідків при посвідченні заповіту. Відповідно до п. 158 чинної на той час Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2004 р. № 40/5, на бажання заповідача, а також у випадках якщо заповідач через фізичні вади не може сам прочитати заповіт, посвідчення заповіту має відбуватися при свідках. Свідками не можуть бути члени сім'ї та близькі родичі спадкоємців за заповітом. Таким чином, у судовому засіданні були встановлені суттєві порушення закону посадовою особою Червонооскільської сільської ради та виявлені всі підстави визнати заповіт недійсним [193].

Вище зазначалося, що вимоги до особи, яка після посвідчення заповіту вважатиметься офіційним свідком, сформульовані в ст. 1253 ЦК України. Проте ані в цій, ані в інших нормах не йдеться про те, що при посвідченні заповіту можуть бути присутні сторонні або зацікавлені особи. У контексті сказаного важливим є вирішення питань, пов'язаних із присутністю при процедурі укладення заповіту адвоката заповідача, який може бути як офіційним (якщо заповідачем укладено договір з адвокатом про правову допомогу), так і неофіційним (як свідок). На нашу думку, така присутність є не тільки припустимою, але й бажаною, оскільки, по-перше, адвокат зможе «контролювати» правомірність дій осіб, які посвідчують заповіт; по-друге, зможе надавати заповідачу правові консультації з урахуванням відомих йому суб'єктивних інтересів заповідача; по-третє, у разі смерті заповідача він буде вільним від виконання повноважень адвоката і зможе надавати кваліфіковані свідчення на предмет законності посвідченого заповіту. З огляду на зазначене, існує необхідність внесення доповнень до Закону України «Про адвокатуру». Зокрема пропонуємо викласти ч. 6 ст. 20 «Професійні права адвоката» в такій редакції: «бути присутнім під час розгляду

своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів та давати пояснення щодо суті клопотань і скарг, а також під час здійснення нотаріальної дії посвідчення заповіту свого клієнта».

Відповідно до законодавства України, текст заповіту має містити відомості про особи свідків, а саме: прізвище, ім'я, по батькові кожного з них, дату народження, місце проживання, реквізити паспорта чи іншого документа, на підставі якого було встановлено особу свідка. Також у тексті заповіту за участю свідків повинно бути роз'яснено вимоги ст. 1255 ЦК України про те, що вони не мають права до відкриття спадщини розголошувати відомості щодо факту складення заповіту, його змісту, скасування або зміни. Законодавство не містить норми щодо критеріїв, якими заповідач повинен керуватися при виборі свідків, проте з огляду на їхню роль у процесі укладання й посвідчення заповіту та потенційну можливість судового оскарження заповіту до вибору свідків треба підходити виважено. Об'єктивно критично ставитися до особи свідка має не тільки заповідач, а й нотаріус, інша посадова, службова особа, уповноважена на виконання дій, прирівняних до нотаріальних, особливо у випадках посвідчення заповіту особи літнього віку, осіб із певними фізичними чи психоемоційними вадами, а також при посвідченні заповітів за певних, специфічних обставин. Реалізуючи порядок посвідчення заповіту, посадова, службова особа має пояснити свідкам їхні права і обов'язки, попередити про наслідки розголошення нотаріальної таємниці. Свідок несе відповідальність за шкоду, заподіяну ним унаслідок розголошення відомостей, що стали йому відомі у зв'язку з його участю в учиненні нотаріальної дії, в установленому законодавством порядку. Проте, як свідчать матеріали судовою практики, реальний відсоток кримінальних проваджень щодо порушення нотаріальної таємниці свідками є практично нікчемним.

Завершуючи аналіз правового статусу суб'єктів нотаріальної дії посвідчення заповіту, зазначимо, що окремі аспекти, пов'язані з особливостями того чи іншого суб'єкта, згідно із завданнями дослідження і логіки викладу, будуть розглянуті далі у п. 2.1, 2.2 і 3.1 монографії.

Висновки до розділу 1

Отже, в межах розділу 1 монографії виконано таке.

1. На доктринальному рівні визначено генезу понять заповіту та посвідчення заповіту в історичній ретроспективі, зокрема обґрунтовано тезу про зародження інституту заповіту та процедури посвідчення заповіту в межах римського права. Установлено, що інститут посвідчення заповіту виник у період докласичного римського права і слугував для забезпечення останнього розпорядження заповідача. Процедура посвідчення заповіту регламентувалася нормами римського приватного права, її суть полягала в публічному визнанні правочину та його обліку через діяльність публічних органів або посадових, службових осіб.

2. Доведено, що заповіти *testamentum calatis comitiis* та *testamentum inprocinctu* були першими історичними формами заповітів, які зародилися в ранній період римської історії, пройшли довгий шлях трансформації протягом усіх періодів існування Римської держави і через Візантію рецепіювалися в правові системи романо-германського типу. З'ясовано, що в межах римського права було вироблено такі важливі для сучасного цивільного права категорії, як заповіт, посвідчення заповіту, нотаріус; вироблено усну, письмову, секретну, екстраординарну форми заповіту; закладено основи правового статусу нотаріуса, заповідача, свідків, як суб'єктів укладання та посвідчення заповіту, сформовано нині діючі принципи укладання заповіту: публічності, наявності свідків, необхідності посвідчення, реєстрації, таємниці заповіту та ін.

3. З урахуванням загальноприйнятої періодизації історії держави та права України розкрито особливості поетапного розвитку інститутів заповіту та посвідчення заповіту на теренах нашої держави. Сформовано висновок про те, що, незважаючи на поширення спадкових і заповідальних відносин у межах початкових періодів, інститут заповіту («ряду») не набув спеціального правового регулювання, а регламентувався звичаєвим правом та положеннями найголовніших кодифікаційних актів загального спрямування, зокрема нормами Руської правди та Литовських статутів. Установлено, що до 1866 р. на імперських землях нотаріальна практика була архаїчна та недосконала, реалізувалася в межах норм

Соборного уложення 1649 р., спрямованого на закріплення самодержавної влади та панування російського дворянства. Обґрунтовано думку про те, що прийняття 1866 р. у Російській імперії «Положення про нотаріальну частину» обумовило появу єдиного універсального інституту нотаріату як форми публічної діяльності незалежних нотаріусів та заклало основи для формування інститутів заповіту, нотаріального провадження, посвідчення заповіту, максимально наближених до їх сучасного розуміння.

4. У результаті аналізу особливостей правового регулювання майнових, спадкових відносин, нотаріальної діяльності, інституту заповіту та процедури його посвідчення в радянський період обґрунтовано думку про те, що радянське законодавство намагалось поєднати інтереси громадянина, який розпоряджається своєю власністю через інститут заповіту, з інтересами матеріально пов'язаних із ним та з інтересами держави. Найповнішим чином це відобразилося в тому, що законодавство, яке регламентувало інститут заповіту, досить часто і кардинально змінювалося: від повного заперечення приватної власності та, відповідно, інституту заповіту до встановлення різного роду обмежень і обтяжень на власність, що заповідається, та встановлення єдиної форми існування нотаріальних органів – державних. Доведено, що завдяки прийнятим 1961 р. Основам цивільного законодавства СРСР 1961 р., нормам Цивільного кодексу 1963 р. та Закону СРСР «Про державний нотаріат» 1973 р., іншим нормативно-правовим актам, відбулося формування і закріплення окремої галузі цивільного права – нотаріального, а процедура посвідчення заповіту посадовими, службовими особами набула якісно нових рис, які в цілому було взято як модель для формування законодавства незалежної України в зазначеній сфері.

5. На підставі нормативних і теоретичних визначень понять заповіту, нотаріату, посвідчення заповіту, сформовано поняття посвідчення заповіту в розумінні нотаріальної дії та інституту цивільного права. Обґрунтовано доцільність використання нормативного визначення заповіту як особистого розпорядження фізичної особи на випадок її смерті. Розкрито кваліфікаційні ознаки заповіту: 1) є одностороннім правочином специфічного характеру, що обумовлено його змістом та призначенням; 2) учиняється на випадок смерті заповідача; 3) містить рішення про долю спадщини і вибір

спадкоємців; 4) потребує оформлення та посвідчення в установленому законом порядку, що ґрунтується на певних принципах; 5) має на меті визначити порядок універсального правонаступництва;

6. Проаналізовано юридичну природу посвідчення заповіту та обґрунтовано доцільність розгляду зазначеного поняття як нотаріальної дії, інституту спадкового права та особливого процесуального порядку. У значенні нотаріальної дії посвідчення заповіту визначено як здійснення уповноваженою посадовою, службовою особою на документі з текстом заповіту посвідчувального напису – знакового підтвердження юридичної волі заповідача, адресованої спадкоємцям, у результаті чого в сторін виникають відповідні права та обов'язки. Виділено ознаки нотаріальної дії посвідчення заповіту: 1) виникає за умови нормативного акта чи індивідуального юридичного факту; 2) в її основу покладено волевиявлення сторін; 3) ініціатором її вчинення є заповідач, який самостійно приймає рішення; 4) нотаріус не може впливати на зміст волевиявлення заповідача, його діяльність спрямована на закріплення суб'єктивних цивільних прав та обов'язків; 5) зазначеною нотаріальною дією посвідчуються лише ті факти, у дійсності яких упевнений безпосередньо нотаріус та які не суперечать закону.

7. На підставі розуміння правового інституту як системи взаємозалежних норм, що регулюють відносно самостійну сукупність суспільних відносин або які-небудь їх компоненти чи властивості, сформульовано висновок про те, що посвідчення заповіту посадовою, службовою особою є міжгалузевим інститутом комплексного характеру, який складається з норм цивільного, сімейного, речового, спадкового, нотаріального права та нотаріального процесу. Обґрунтовано, що сутність посвідчення заповіту посадовою, службовою особою полягає в тому, що зазначений інститут: 1) є комплексом норм процесуального характеру, які в сукупності складають закінчену дію; 2) регламентує однорідні суспільні відносини в галузях спадкового права, права власності і нотаріату; 3) регламентується нормами спадкового законодавства; 4) реалізується в межах імперативного методу правового регулювання; 5) слугує меті – надання форми правочину волі заповідача на випадок його смерті.

8. На основі аналізу законодавчих норм, які регламентують нотаріальну дію посвідчення заповіту, визначено коло осіб, які

обов'язково беруть у ній участь: заповідач, нотаріус чи інша посадова, службова особа, уповноважена на виконання дії посвідчення заповіту; додаткові: рукоприкладчик, який підписує заповіт замість заповідача у зв'язку з його хворобою або фізичною вадою, та свідки; а також факультативні суб'єкти: виконавець заповіту та адвокат. Сформовано поняття правового статусу суб'єкта нотаріальної дії посвідчення заповіту та запропоновано до структури правового статусу посадової, службової особи, уповноваженої здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповіту, відносити: 1) цільовий блок (мету, завдання, функції); 2) компетенцію; 3) організаційний блок елементів; 4) відповідальність. Здійснено аналіз чинного законодавства на предмет закріплення в ньому правового статусу нотаріуса та досліджено відмінності в правовому статусі державних і приватних нотаріусів, а також останніх та інших посадових, службових осіб, уповноважених на здійснення нотаріальної дії посвідчення заповіту (спеціальних суб'єктів). Досліджено поняття та розкрито сутність нотаріату й нотаріальної діяльності відповідно до чинного законодавства та новітніх теоретичних досліджень.

9. Здійснено аналіз чинного законодавства у сфері цивільного права та нотаріального процесу, на підставі чого виявлено й сформовано основні риси правового статусу заповідача та свідків нотаріальної дії посвідчення заповіту. Сформовано пропозиції щодо його вдосконалення.

РОЗДІЛ 2

ПОРЯДОК ПОСВІДЧЕННЯ ЗАПОВІТУ ПОСАДОВОЮ, СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

2.1. Поняття та різновиди порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою та його зміст

Категорія «посвідчення заповітів», як зазначалося вище, може мати теоретичний і практичний зміст. У юриспруденції посвідчення заповітів розглядається як один із видів юридичного процесу, а саме як нотаріальне провадження чи його окремий етап (дія). Як процесуальна дія посвідчення заповіту має реалізовуватися відповідно до визначених законом правил, у певній послідовності, тобто в певному порядку.

Завдання здійснення наукового аналізу порядку посвідчення заповітів посадовою, службовою особою, на нашу думку, передбачає послідовне вирішення кількох методологічних проблем, а саме: розкриття значення понять «порядок», «процесуальний порядок»; формування поняття «порядок посвідчення заповіту посадовою, службовою особою»; установлення кола посадових, службових осіб – суб'єктів, уповноважених реалізовувати порядок посвідчення заповіту; обґрунтування критеріїв виокремлення загального та спеціального порядку посвідчення заповіту; установлення переліку основних нормативно-правових актів, що регламентують порядок посвідчення заповіту посадовою, службовою особою; визначення та установлення послідовності конкретних дій, які опосередковують зазначений порядок; розкриття змісту дій нотаріусів, інших посадових, службових осіб у процесі реалізації загального та спеціального порядку посвідчення заповіту.

Зауважимо, що ті чи інші аспекти посвідчення заповіту розглядали у своїх роботах С.М. Долинська, О.Ю. Істоміна, С.Я. Кернична, О.Є. Кухарєв, О.О. Писаренко, М.Г. Поліщук, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, В.Ю. Чуйкова, Л.В. Шевчук та ін., чий праці є теоретичною основою для дослідження поняття порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою в межах розділу 2 монографії.

Як уже зазначалося, нотаріальна процедура посвідчення заповіту має гарантувати дві важливі якості розпорядження спадкодавця: по-перше, забезпечувати закріплення автентичності, істинності вираження в правочині волі заповідача з урахуванням особливих умов його здійснення та наступного виконання; по-друге, реалізовуватися в найбільш придатних та відповідних до закону процедурах і формах, які не ставлять під сумнів зміст розпорядження заповідача [254, с. 20]. Зазначені вимоги, на нашу думку, найкращим чином опосередковуються в межах поняття порядку посвідчення заповіту.

У чинному законодавстві України поняття «порядок» зустрічається доволі часто. Воно вживається не тільки в межах конституційного, цивільного, адміністративного, кримінального чи інших галузей матеріального права, але і є складовою частиною будь-якої процесуальної галузі. Зазначене поняття залежно від сфери використання та контексту застосування може набувати різного значення. Зокрема воно використовується як для опису певних предметів чи явищ, так і для характеристики процесів. Наприклад, у законодавстві досить часто зустрічаються поняття «порядок приватизації», «порядок звернення», «порядок реалізації повноважень» тощо. Найчастіше поняття порядку розглядається у зв'язку з юридичним процесом. Водночас у розумінні явища суспільного життя, що впорядковується правовими нормами, поняття порядку є зовсім недослідженим.

У найзагальнішому розумінні «порядок» – це правильний устрій, дотримання чіткості наступного ходу справ; визначеність розташування речей; стан, протилежний безладдю; правильне або звичне розташування, розміщення чого-небудь; правильний режим життя, життєдіяльності. Відповідно, упорядкування – це здатність людської свідомості зводити множинне до єдиного, вибудовувати розрізнені об'єкти в певній логічній послідовності. Словник української мови тлумачить поняття «порядок» як: 1) стан, коли все робиться, виконується так, як слід, відповідно до певних вимог, правил і т. ін.; 2) певну послідовність, черговість чого-небудь; 3) спосіб виконання, метод здійснення чого-небудь [208, с. 302]. Автори відповідної статті «Юридичної енциклопедії» під «порядком» розуміють певним чином урегульований стан суспільних відносин. На

їхню думку, основою порядку є загальний суспільний інтерес, який регулюється як нормами права, так і нормами моралі, звичаями тощо. Порядок, урегульований нормами права, є правопорядком [61, с. 736].

У юриспруденції поняття «порядок» найчастіше зустрічається в значеннях: 1) нормативно-правовий акт, який установлює механізм реалізації прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб, процедуру застосування нормативно-правового акта та умови провадження певної діяльності; 2) чітка послідовність дій певного процесу із зазначенням способів, форм, строків (термінів) ужиття працівниками певної установи чи організації цих дій, визначена у внутрішніх документах; 3) процесуальний порядок, тобто сукупність вимог щодо послідовності та змісту дій уповноваженого суб'єкта в процесі застосування норм права. Таким чином, у контексті нашого дослідження порядок посвідчення заповіту слід розглядати як певне впорядкування процедури, механізму реалізації повноважень, прав і обов'язків суб'єктів правовідносин, які виникають із приводу укладення заповіту.

З огляду на спільну соціальну природу понять «порядок», «правапорядок», «нормативний порядок», «процесуальний порядок» зміст поняття «порядок посвідчення заповіту посадовою, службовою особою» складають елементи (чинники) об'єктивного та суб'єктивного характеру, які його опосередковують. На нашу думку, об'єктивними чинниками, які зумовлюють порядок посвідчення заповіту посадовою, службовою особою, є: наявність законодавчих норм, які встановлюють умови, послідовність та форми вираження дій суб'єктів правовідносин із приводу посвідчення заповіту; наявність правовідносин між уповноваженою особою і заповідачем із приводу посвідчення заповіту; повноваження, права й обов'язки суб'єктів, які реалізуються в межах зазначених правовідносин. До суб'єктивних чинників, які опосередковують порядок посвідчення заповіту посадовою, службовою особою, на нашу думку, слід віднести: публічно-правовий статус (загальний чи спеціальний) уповноваженої посадової, службової особи; цивільно-правовий статус заповідача та інших суб'єктів (свідків, рукоприкладчика та ін.) правовідносин із приводу посвідчення заповіту; умови і підстави, які визначають зміст правовідносин, у які вступають уповноважена посадова, службова особа з іншими суб'єктами; компетентність уповноваженої посадової,

службової особи, рівень її юридичних знань, рівень правової свідомості та правової культури суб'єктів зазначених правовідносин.

З урахуванням зазначеного, доходимо висновку, що поняття «порядок посвідчення заповіту посадовою, службовою особою» за складом об'єктивних і суб'єктивних елементів слід віднести до особливих форм процесуальної діяльності уповноважених суб'єктів, що реалізується на підставі й у межах закону, і має на меті юридичне оформлення волі заповідача на випадок смерті останнього. У значенні юридичної процедури порядок посвідчення заповіту посадовою, службовою особою слід розглядати як один із видів юридичного, зокрема, нотаріального процесу. До характерних ознак зазначеного поняття необхідно віднести такі: 1) це процесуальна діяльність, пов'язана з реалізацією права; 2) реалізується у сфері цивільно-правих відносин; 3) регулюється процедурно-процесуальними нормами; 4) здійснюється виключно уповноваженими суб'єктами; 5) забезпечується відповідними способами і прийомами юридичної техніки; 6) результатом реалізації порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою є надання легітимності волі заповідача, вираженої в односторонньому правочині.

З урахуванням зазначеного під поняттям порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою слід розуміти послідовне здійснення уповноваженим суб'єктом (нотаріусом, іншою посадовою, службовою особою) законодавчо визначених дій, змістом яких є юридичне оформлення, фіксація та підтвердження способом учинення посвідчувального напису волі заповідача на випадок смерті.

Однією з ключових ознак поняття «порядок посвідчення заповіту посадовою, службовою особою» є те, що зазначений порядок реалізується визначеним колом суб'єктів. Згідно із законодавством України, нотаріально заповіт посвідчують: 1) нотаріуси, які працюють у державних нотаріальних конторах; 2) особи, які займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси). Крім того реалізовувати порядок посвідчення заповітів мають право інші суб'єкти. Перелік осіб, уповноважених здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповітів та довіреностей, які прирівнюються до нотаріально посвідчених, визначений у законодавстві. Відповідно до ст. 1251 ЦК України, якщо в населеному пункті немає нотаріуса, заповіт може бути посвідчений уповноваженою на це посадовою

особою відповідного органу місцевого самоврядування. Відповідно до ст. 1252 ЦК, заповіт особи, яка перебуває на лікуванні в лікарні, госпіталі, іншому стаціонарному закладі охорони здоров'я, а також особи, яка проживає в будинку для осіб похилого віку та інвалідів, може бути посвідчений головним лікарем, його заступником із медичної частини або черговим лікарем цієї лікарні, госпіталю, іншого стаціонарного закладу охорони здоров'я, а також начальником госпіталю, директором або головним лікарем будинку для осіб похилого віку та інвалідів; заповіт особи, яка перебуває під час плавання на морському, річковому судні, що ходить під прапором України, може бути посвідчений капітаном цього судна; заповіт особи, яка перебуває в пошуковій або іншій експедиції, може бути посвідчений начальником цієї експедиції; заповіт військовослужбовця, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ, військових навчальних закладів, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, а також заповіт робітника, службовця, члена їхніх сімей і члена сім'ї військовослужбовця може бути посвідчений командиром (начальником) цих частин, з'єднання, установи або закладу; заповіт особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, може бути посвідчений начальником місця позбавлення волі; заповіт особи, яка тримається під вартою, може бути посвідчений начальником слідчого ізолятора; заповіт громадянина України, який на законних підставах перебуває на території іншої держави, може бути посвідчений працівником консульської установи чи дипломатичного представництва України в державі перебування заповідача.

Зазначений перелік посадових, службових осіб, уповноважених реалізовувати порядок посвідчення заповіту, є законодавчо встановленим і вичерпним. Але навіть побіжний його аналіз виявляє неоднорідність суб'єктів, які ним охоплюються. Зокрема, зазначені вище суб'єкти мають різну природу повноважень: для однієї групи (нотаріуси державні і приватні) повноваження щодо посвідчення заповіту складають основну частину їхньої компетенції; для іншої групи (решта суб'єктів) повноваження щодо посвідчення заповіту є неосновними, факультативними, і складають лише якусь частину їхньої компетенції.

З огляду на зазначене пропонуємо виділяти загальний (посвідчення здійснюється державними чи приватними нотаріусами) і спеціальний (посвідчення здійснюється іншими посадовими, службовими особами, основні повноваження яких не пов'язані з нотаріальною діяльністю) порядок посвідчення заповіту. Зрозуміло, що обсяг повноважень щодо реалізації порядку посвідчення заповітів як для першої, так і для другої групи посадових, службових осіб буде однаковим, але специфіка адміністративно-правового статусу того чи іншого уповноваженого суб'єкта зумовлює певні відмінності в реалізації порядку посвідчення ними заповітів. Детально зазначені аспекти розглядатимуться в підрозділах 2.2 і 2.3 монографії.

Основними нормативно-правовими актами, які встановлюють загальні засади правового регулювання порядку посвідчення заповіту, є Конституція України [74], Цивільний Кодекс України [240], Закон України «Про нотаріат» [178], Постанова Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 р. № 419 «Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених» [180], Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5 [170] та ін. Безпосередньо регламентація спеціального порядку посвідчення заповітів, довіреностей іншими посадовими, службовими особами регламентується Постановою Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 р. № 419 «Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених» [180].

Зазначені та інші нормативно-правові акти, які визначають порядок посвідчення заповіту посадовими, службовими особами, можуть бути систематизовані за такими, зокрема, критеріями: а) акти національного права та нормативно-правові акти міжнародного характеру (конвенції, договори); б) закони України та підзаконні нормативно-правові акти; в) нормативно-правові акти загального характеру та спеціальні нормативно-правові акти; г) галузеві нормативно-правові акти та нормативно-правові акти інших галузей права.

На підставі аналізу змісту зазначених та інших нормативно-правових актів можна дійти висновку, що основними елементами (змістовими блоками норм), які складають порядок посвідчення заповітів посадовими, службовими особами, є норми, що визначають

та закріплюють: 1) послідовність і зміст нотаріальних дій, що реалізуються посадовою, службовою особою в процесі посвідчення заповіту; 2) вимоги та процедуру встановлення цивільної правоздатності заповідача, свідків; 3) вимоги до тексту заповіту та місця його посвідчення; 4) особливості посвідчення секретного заповіту; 5) вимоги до посвідчувальних написів та реєстрації заповітів; 6) обмеження в заповіті, відмову в посвідченні заповіту; 7) внесення до заповіту змін та його скасування; 8) нотаріальну таємницю; 9) умови визнання заповіту недійсним та оскарження заповіту.

Саме за таким алгоритмом далі аналізуватимемо загальний та спеціальний порядок посвідчення заповіту посадовою, службовою особою.

2.2. Загальний порядок посвідчення заповіту посадовою, службовою особою

Відповідно до виробленого в п. 2.1 алгоритму, проаналізуємо загальний порядок посвідчення заповіту посадовою, службовою особою. Як зазначалося вище, загальним він є тому, що реалізується в порядку звичайної процедури, нотаріусами, як державними, так і приватними, тобто суб'єктами, для яких здійснення нотаріальної дії посвідчення заповітів є частиною їхньої професійної компетенції.

1. Послідовність та зміст нотаріальних дій, що здійснюються нотаріусом у процесі посвідчення заповіту. Реалізуючи порядок посвідчення заповіту, нотаріус послідовно здійснює такі дії:

- з'ясовує обсяг цивільної дієздатності фізичних осіб, які звернулися за посвідченням заповітів, виходячи з того, що цивільною дієздатністю фізичної особи визнається її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання;

- складає у разі потреби проекти заповітів чи довіреностей на прохання фізичних осіб;

– роз'яснює фізичним особам, від імені яких посвідчуються заповіти, їхні права і обов'язки, попереджає про наслідки їх посвідчення для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду. Нотаріус під час посвідчення заповіту роз'яснює заповідачу його права: заповісти все своє майно або його частку, у тому числі предмети домашньої обстановки та вжитку; заповісти вклад, який зберігається в банку (фінансовій установі); заповісти майно одній або кільком особам: як тим, що входять, так і тим, що не входять до кола спадкоємців за законом, юридичним особам, а також державі; позбавити в заповіті права на спадкування одного, кількох або всіх спадкоємців за законом; зазначити в разі складення заповіту на користь кількох спадкоємців, в яких частинах кожному з них заповідається майно; будь-коли змінити чи скасувати вчинений ним заповіт, склавши новий, або заявою скасувати складений заповіт;

– перевіряє відповідність посвідчуваних заповітів вимогам закону;

– установлює дійсні наміри особи (правильне розуміння нею значення, умов правочину та його правових наслідків), що звернулася за посвідченням заповіту, до його посвідчення, а також відсутність у неї будь-яких заперечень щодо кожної з умов правочину;

– попереджає про правові наслідки посвідчення заповіту;

– роз'яснює порядок скасування та складення нового заповіту;

– посвідчує заповіт шляхом проставляння посвідчувального напису на кожному примірнику заповіту.

Що стосується такої дії, як перевірка нотаріусом підтверджених прав заповідача на майно, яке заповідається, то закон не встановлює обов'язкової вимоги зазначеної дії. У науковій літературі також існують різні точки зору щодо цього. Так, М.С. Долинська вважає, що у випадку, коли є відповідні правостановлюючі документи, зокрема на нерухоме майно, варто ознайомитися з їх змістом, адже сам заповіт набере сили тільки зі смертю заповідача, і спадкова маса визначатиметься на день його смерті. Тим більше, що заповіт може складатися як на майно, яке громадянину належить, так і на те, яке стане його власністю в майбутньому та на яке він матиме право на день його смерті [36, с. 12]. У свою чергу О. Чуєва вважає, що нотаріусу немає потреби

перевіряти права заповідача на майно, яке заповідається. Між моментом смерті заповідача і моментом укладення ним заповіту може пройти чимало часу, протягом якого склад майна цього громадянина може змінитися [253, с. 20]. Уважаємо, що принципи нотаріальної діяльності обумовлюють завдання перед нотаріусом: діяти так, щоб сприяти охороні майнових прав і свобод громадянина, тому підтримуємо точку зору щодо необхідності такої перевірки.

Одним із питань, пов'язаних із безпосередніми діями нотаріуса в процесі посвідчення заповіту, є питання доцільності технічної фіксації процедури укладення і посвідчення останнього. Так, С.Я. Фурса, зокрема, вважає, що нотаріусам для забезпечення достовірності складеного й посвідченого заповіту та з огляду його можливого оспорування в суді доцільно фіксувати відповідні процедури за допомогою диктофону, аудіо- чи відеозйомки. Зокрема за допомогою диктофону на носій слід зробити запис змісту заповіту, який зі слів заповідача записано нотаріусом та прочитано вголос заповідачеві, нотаріусом роз'яснено суть та наслідки заповіту, права і обов'язки заповідача та отримано відповідь заповідача на такі роз'яснення. Після цього нотаріус має запечатати такий носій у конверт, який заповідач повинен декілька разів підписати. Конверт має зберігатися в архіві нотаріуса разом із другим примірником заповіту. Про наявність такого носія слід зазначити в посвідчувальному написі [212, с. 62]. Наведена пропозиція науковця, на нашу думку, може гарантувати на майбутнє права як заповідача, так і інших учасників даної нотаріальної дії. Зазначимо, що вона узгоджується з позицією процесуального законодавства, зокрема із частиною першою ст. 100 Цивільного-процесуального кодексу України, якою передбачено такі засоби доказування, як звуко-, відеозаписи. Таким чином, при виникненні спору про визнання заповіту недійсним, нотаріус зможе подати суду як доказ відповідний носій із записом заповіту заповідача. На думку того ж таки Є.І. Фурси, для забезпечення гарантій достовірності наданого нотаріусом доказу, доречною буде його участь у такому відеозаписі, зокрема, з більш широким тлумаченням змісту заповіту, його поясненням тощо. Особлива увага автором приділяється випадкам, коли заповідач бажатиме здійснити оголошення змісту заповіту в урочистій атмосфері [236, с. 143]. Підтримуючи в цілому таку пропозицію,

зауважимо, що, на нашу думку, обов'язковою умовою процедури укладення заповіту із аудіо-, відеозаписом має бути вчинення письмової форми та його запису за допомогою технічних засобів в один і той же день. Також слід наголосити, що ці дві форми заповіту не повинні суперечити одна одній, оскільки інакше перевага буде на боці письмової форми заповіту до тих пір, доки технічні засоби не дадуть можливості говорити про однакову вірогідність письмових та аудіо-, відеодоказів. Але, як свідчать результати опитування, наразі більшу довіру (80 %) у нотаріусів викликає традиційна письмова форма заповіту (додаток А). Із цього приводу вважаємо, такі додаткові засоби при здійсненні процедури посвідчення заповіту мають застосовуватись виключно за власним бажанням заповідача. З урахуванням викладеного, запровадження в імперативному порядку аудіо- чи відеозйомки процедури посвідчення заповіту є недоцільним.

2. *Вимоги та процедура встановлення цивільної правоздатності особи, яка звернулася до нотаріуса за посвідченням заповіту.* Нотаріус з'ясовує обсяг цивільної дієздатності фізичної особи, яка звернулася за посвідченням заповіту, виходячи з того, що цивільною дієздатністю фізичної особи визнається її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання. Як було обґрунтовано в п. 1.3 монографії, повну цивільну дієздатність має фізична особа, що досягла 18-річного віку (повноліття). Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, що досягла 16-річного віку і працює за трудовим договором, фізичній особі, яка займається підприємницькою діяльністю, а також неповнолітній особі, що записана матір'ю або батьком дитини. У разі реєстрації шлюбу до досягнення повноліття фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. На підтвердження набуття неповнолітньою особою повної цивільної дієздатності нотаріусу подаються відповідні документи (трудовий договір, витяг із наказу про призначення на посаду, свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи - підприємця, свідоцтво про шлюб, свідоцтво про народження дитини тощо). У разі припинення шлюбу до досягнення фізичною особою повноліття, припинення дії трудового договору або припинення фізичною особою провадження

підприємницької діяльності набута нею повна цивільна дієздатність зберігається. Визначення обсягу цивільної дієздатності фізичної особи здійснюється за паспортом або іншими документами, передбаченими п. 2 Порядку (крім посвідчення водія, особи моряка, інваліда чи учасника Великої Вітчизняної війни, посвідчення, виданого за місцем роботи фізичної особи), які унеможливають виникнення будь-яких сумнівів щодо обсягу цивільної дієздатності фізичної особи, що звернулася за посвідченням заповіту. Нотаріус має право відмовити в посвідченні заповіту в разі набрання законної сили рішенням суду про визнання недієздатною або обмежено дієздатною фізичної особи, яка звернулася за таким посвідченням. Установлення особи здійснюється: громадянина України – за паспортом громадянина України, паспортом громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичним чи службовим паспортом, тимчасовим посвідченням громадянина України, виданим у зв'язку із втратою паспорта, тимчасовим посвідченням громадянина України, виданим у зв'язку з набуттям громадянства України, посвідченням особи на повернення в Україну; іноземця та особи без громадянства – за національним паспортом або документом, що його замінює, та документом чи реєстрацією паспортного документа, які підтверджують законність перебування особи в Україні (посвідка на постійне або тимчасове проживання, реєстрація паспортного документа чи довідка компетентних органів про звільнення від реєстрації на підставі міжнародних договорів, учасником яких є Україна); біженця – за посвідченням біженця. Посвідчення водія, посвідчення особи моряка, інваліда чи учасника Великої Вітчизняної війни, посвідчення, видане за місцем роботи особи, не можуть бути використані для встановлення особи, що звернулася за посвідченням заповіту чи довіреності. Фізична особа віком до 16 років установлюється за свідоцтвом про народження за умови письмового підтвердження батьками (одним із батьків) особи їхньої дитини та своєї особи.

3. *Вимоги до тексту заповіту та місця його посвідчення.* Законодавство України (ст. 1247 ЦК України) передбачає загальні вимоги до заповіту, який зокрема: 1) має бути складений письмово, із зазначенням місця і часу його складання; 2) особисто підписаний заповідачем або особами, передбаченими ст. 207 ЦК України; 3) посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими

особами, зазначеними в ст.ст. 1251-1252 ЦК України. Порушення вказаних вимог до заповіту спричиняє його нікчемність. Стосовно першої зазначеної вимоги в законодавстві визначено такі способи викладення тексту заповіту: 1) написаний заповідачем власноручно; 2) написаний заповідачем за допомогою загальноприйнятих технічних засобів; 3) написаний нотаріусом власноручно зі слів заповідача; 4) написаний нотаріусом за допомогою загальноприйнятих технічних засобів. Слід зазначити, що до 1 жовтня 1996 р. заповідач міг подати нотаріусу самостійно виготовлений проєкт заповіту, і якщо його було складено відповідно до вимог чинного законодавства, нотаріус міг його посвідчити. Із введенням у нотаріальне провадження обов'язкового використання бланків суворої звітності з 1 жовтня 1996 р. нотаріус особисто складає проєкт заповіту та виготовляє його на цих бланках. Використання інших бланків або стандартних білих аркушів паперу для посвідчення заповіту забороняється. Заповіти, посвідчені після 1 жовтня 1996 р. не на спеціальному бланку, є нечинними. Заповіти, посвідчені на чистому аркуші паперу до 1 жовтня 1996 р., є чинними і ніякому «перепосвідченню» чи «уточненню їхньої дійсності» не підлягають. Проєкт заповіту виготовляється у двох примірниках, із яких один, викладений на бланку суворої звітності, видається заповідачеві, а інший, викладений на білому аркуші паперу, зберігається в справах нотаріуса. На ньому має зазначатися серія та номер використаного на цю нотаріальну дію бланка. Водночас, на нашу думку, з аналізу ст. 1248 ЦК не випливає висновок про те, що при написанні заповідачем власноручного заповіту треба користуватися спеціальними бланками, тобто нотаріальними. Тому з метою уникнення колізії в законодавстві пропонуємо доповнити ст. 1248 ЦК України нормою про обов'язковість укладання заповіту на бланках суворої звітності. Зміст статті може звучати таким чином: «... про викладення заповіту на бланку може свідчити ч. 2 ст. 1248 ЦК України, яка визначає, що нотаріус може на прохання особи записати заповіт з її слів власноручно або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів. У такому випадку нотаріус може вчинити запис на нотаріальних бланках. Але заповіт має бути вголос прочитано заповідачем і підписано ним».

У тому випадку, коли текст заповіту виготовляється нотаріусом за допомогою двох останніх способів, заповіт має бути перед підписанням прочитаний заповідачем, про що робиться відмітка в тексті посвідчувального напису за встановленою формою. При цьому, як доведено О. Печеним, немає потреби в необхідності внесення особисто заповідачем у текст заповіту перед його підписом запису про те, що заповіт ним прочитаний вголос і підписаний. Відсутність цього запису, зробленого особисто заповідачем, не дає підстав для визнання такого заповіту недійсним [145, с. 6]. Зазначене підтверджується судовою практикою. Зокрема Верховний Суд, скасовуючи рішення апеляційного суду та передаючи справу на новий розгляд, зазначив, що нормою ч. 2 ст. 1248 ЦК України не передбачено обов'язку заповідача здійснити крім особистого підпису ще і власноручний запис у тексті заповіту про те, що цей заповіт прочитано вголос [223].

Якщо заповідач унаслідок фізичної вади або хвороби не може власноручно підписати заповіт, то, згідно з п. 6 Порядку, за його дорученням, у його присутності та в присутності запрошених ним двох свідків заповіт може підписати інша фізична особа. Про причини, з яких фізична особа, що звернулася до нотаріуса за вчиненням нотаріальної дії, не могла підписати заповіт, зазначається в посвідчувальному написі. Текст заповіту складається так, щоб розпорядження заповідача не викликало непорозумінь чи сумнівів під час оформлення спадщини. Заповіт складається і посвідчується у двох примірниках. Один примірник заповіту видається заповідачу. Другий примірник у той же день передається до державного нотаріального архіву за постійним місцем проживання заповідача. Згідно зі ст. 15 Закону України «Про нотаріат» у випадку, коли заповідач не знає мови, якою ведеться діловодство в нотаріальній конторі та складено заповіт, текст заповіту перекладається йому перекладачем або нотаріусом, якщо він володіє відповідною мовою. Після чого обов'язково на тексті заповіту повинна бути проставлена відмітка про здійснення перекладу та про особу, яка здійснювала цей переклад.

У випадку, якщо буде встановлено, що заповіт був укладений без обов'язкової участі перекладача, то такий заповіт може бути оскаржений у судовому порядку. Так, у справі № 2-376 у березні 2014 р. позивач звернувся до суду з позовом до відповідачки про

встановлення нікчемності заповіту, посиляючись на те, що померла його мати. На даний час залишився заповіт, який начебто склала його мати та був посвідчений 6 серпня 2010 р. секретарем Маршинецької сільської ради Новоселицького району. Разом із тим даний заповіт був складений із порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, оскільки його мати не володіла українською мовою, якою було складено вказаний заповіт. Текст заповіту не містить запису про здійснення перекладу його змісту з державної мови на молдовську мову, якою володіла його мати. Оскільки даний заповіт є предметом спору між сторонами, позивач просив визнати його нікчемним. Судом встановлено, що спадкодавець не володіла українською мовою, що сторонами визнається, тому в порядку ч. 1 ст. 61 ЦПК України попередньої редакції дана обставина доказуванню не підлягає. Разом із тим указаний заповіт не містить запису про наявність свідків при його посвідченні та про здійснення перекладу його змісту з державної української на молдовську мову, якою володів заповідач. Згідно з пп. 6, 13 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських рад народних депутатів України, затвердженої наказом Міністерства юстиції України № 22/5 від 25 серпня 1994 р., чинної на час складання спірного заповіту, мова нотаріального діловодства визначається ст. 20 Закону України «Про мови в Українській РСР». Якщо особа, яка звернулась за вчиненням нотаріальної дії, не знає мови, якою ведеться діловодство, тексти оформлюваних документів мають бути перекладені їй посадовою особою виконавчого комітету, яка вчиняє нотаріальну дію, або перекладачем, про що зазначається в посвідчувальному написі. Тому суд вирішив, що даний заповіт був складений із порушенням вимог щодо його форми та посвідчення [195].

Відповідно до п. 20 Порядку посвідчення заповітів і доручень, прирівняних до нотаріально посвідчених, [180] за заповітом майно може бути заповідане тільки у власність. Заповідач може покласти на спадкоємця, до якого переходить житловий будинок, квартира або інше нерухоме чи рухоме майно, обов'язок надати іншій особі право користування таким майном або певною його частиною.

Відповідно до ст. 1242 ЦК України [240], заповідач може обумовити виникнення права на спадщину в особи, яка призначена в

заповіті, наявністю певної умови, як пов'язаної, так і не пов'язаної з її поведінкою (наприклад, наявність інших спадкоємців, проживання в певному місці, народження дитини, здобуття освіти тощо). До заповіту може бути включено розпорядження немайнового характеру (наприклад, визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання заповідача, бажання призначити опіку над неповнолітнім, виконання дій, спрямованих на здійснення певної суспільно корисної мети тощо). Умова, визначена в заповіті, має існувати на час відкриття спадщини. Причому в документі спеціально зазначено, що умова, визначена в заповіті, є нікчемною, якщо вона суперечить закону або моральним засадам суспільства.

Заповіт повинен бути особисто підписано заповідачем. Текст заповіту повинен бути написаний зрозуміло і чітко; дати в тексті заповіту щонайменше один раз позначаються словами. У заповітах прізвища, імена та по батькові фізичних осіб, а також місце їхнього проживання зазначаються повністю. Не заповнені до кінця рядки та інші вільні місця прокреслюються. Виправлення вносяться в присутності заповідача та застерігаються нотаріусом перед підписами заповідача, повторюються в кінці посвідчувального напису та скріплюються підписом нотаріуса і печаткою, яка застосовується для посвідчення офіційних документів. Виправлення вносяться за згодою заповідача до всіх примірників заповіту так, щоб усе помилково написане, а потім закреслене можна було прочитати. Якщо заповіт викладено неправильно або неграмотно (чи складено з порушенням вимог законодавства), посадова, службова особа пропонує фізичній особі, що звернулася за вчиненням нотаріальної дії, скласти новий заповіт.

Так у справі № 449/644/16-ц, ОСОБА_2 звернувся до суду з позовом до ОСОБА_4, ОСОБА_6 сільської ради Перемишлянського району Львівської області, у якому просив установити нікчемність заповіту ОСОБА_7 від 14 листопада 2014 р. Обґрунтовував свої вимоги тим, що 14.11.2014 р. сільським головою ОСОБА_6 сільської ради посвідчено заповіт його рідного брата. ОСОБА_7 тривалий час хворів і практично не міг рухатися, а отже не усвідомлював у повній мірі процедури вчинення даного правочину. Уважає, що заповіт ОСОБА_7 на ім'я ОСОБА_4 складений із грубим порушенням вимог щодо форми та порядку його посвідчення. Установлено, що:

- спадкоємець особисто підписав заповіт, але фразу «Цей заповіт мною прочитаний вголос і мною особисто підписаний ОСОБА_7» написано не заповідачем, а дружиною відповідача ОСОБА_8, оскільки заповідачу важко було писати, бо він не мав окулярів;

- при складенні заповіту всупереч прямій законодавчій забороні щодо присутності при вчиненні заповіту спадкоємця та його близьких родичів, були присутні спадкоємець ОСОБА_4 та його дружина ОСОБА_9, яка без законних підстав вносила запис у текст заповіту. Більше того, присутність указаних осіб жодним чином не відображена в тексті заповіту від 14.11.2014 р.;

- заповіт складено і посвідчено без залучення двох свідків, присутність яких є обов'язковою умовою вчинення даного правочину;

- рядок під записом: «Заповідаю гр. ОСОБА_4» є незаповненим та не прокресленим.

Досліджуючи та аналізуючи матеріали справи та нормативні акти, які регулюють спірні правовідносини, суд дійшов висновку, що заповіт було складено з порушенням нормативно-правових актів, вимог щодо його посвідчення, оскільки посвідчення даного заповіту відбувалося без свідків, у присутності особи, на користь якої заповідалося майно. Запис у тексті заповіту «Цей заповіт мною прочитаний вголос і мною особисто підписаний ОСОБА_7» здійснено членом сім'ї спадкоємця за заповітом, без відображення присутності такої в самому заповіті та визначення її статусу, про що свідчить відсутність відмітки про те, що заповіт прочитаний вголос. Посадовою особою під час посвідчення заповіту не роз'яснено заповідачу зміст ст.ст. 1241, 1253, 1307 ЦК України. Наведені обставини послугували визнанню заповіту нікчемним, який не породжує для сторін правових наслідків [188].

Посвідчення заповіту як нотаріальна дія не має чітко визначеного місця його вчинення. Зазвичай заповіт посвідчується в приміщенні державної нотаріальної контори чи в приміщенні, яке є робочим місцем приватного нотаріуса. В окремих випадках, коли громадянин не може з'явитися в зазначене приміщення, а також коли того вимагають особливості посвідчувальної угоди, нотаріальні дії можуть бути вчинені поза вказаними приміщеннями. У такому випадку насамперед задовольняються інтереси громадян, які не

можуть через хворобу, інвалідність або з інших поважних причин прибути до державної нотаріальної контори чи в приміщення, яке є робочим місцем приватного нотаріуса. Закон не встановлює докладний конкретний перелік цих причин. Із виїздом нотаріуса для вчинення нотаріальної дії поза місцем його роботи заінтересовані особи відшкодовують йому транспортні витрати. Для забезпечення прав на посвідчення заповіту громадян, які перебувають або опинились в особливих умовах, де поблизу немає нотаріальних контор або приватних нотаріусів, законом передбачено можливість посвідчення заповіту посадовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування (ст. 37 Закону), а також посадовими особами, зазначеними в ст. 1252 ЦК України та ст. 40 Закону України «Про нотаріат». Порядок посвідчення заповіту спеціальними суб'єктами буде розглянуто в п. 2.2 монографії.

4. *Особливості посвідчення секретного заповіту.* Як уже зазначалося, законодавство України допускає існування такої форми заповіту, як секретний заповіт. Проте його посвідчення має певні особливості. Відповідно до пп. 3.1-3.5 глави 3 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [171], нотаріуси посвідчують секретні заповіти, не ознайомлюючись з їх змістом. Нотаріус повинен роз'яснювати заповідачу, що текст заповіту має бути викладений таким чином, щоб розпорядження заповідача не викликало незрозуміlostей чи суперечок після відкриття спадщини. Секретний заповіт подається нотаріусу особою, що його склала, у заклеєному конверті. На конверті має бути особистий підпис заповідача. Якщо підпис на конверті проставлений заповідачем не в присутності нотаріуса, заповідач повинен особисто підтвердити, що підпис на конверті зроблений ним. Нотаріус ставить на конверті, у якому міститься секретний заповіт, посвідчувальний напис про посвідчення та прийняття на зберігання секретного заповіту, скріплює його печаткою і в присутності заповідача поміщає його в інший конверт та опечатує. На конверті зазначаються прізвище, ім'я, по батькові, дата народження заповідача і дата прийняття на зберігання цього заповіту. Секретний заповіт приймається нотаріусом на зберігання без складання опису. Нотаріус, у якого зберігається секретний заповіт, у разі одержання інформації про відкриття спадщини та подання свідоцтва про смерть заповідача призначає день оголошення змісту

заповіту. Нотаріус у присутності заінтересованих осіб та двох свідків відкриває конверт, у якому зберігався заповіт, та оголошує його зміст. Про оголошення заповіту складається протокол, який підписують нотаріус та свідки. Якщо заінтересована особа, належним чином повідомлена про день оголошення секретного заповіту, на оголошення не з'явиться, нотаріус оголошує зміст секретного заповіту тим особам, які з'явилися. Секретний заповіт після його оголошення залишається в матеріалах нотаріальної справи. Він зберігається в окремому пакеті в залізних шафах чи сейфах [117, с. 281].

5. Вимоги до посвідчувальних написів та реєстрації заповітів. Для посвідчення заповіту посадовою, службовою особою на відповідних документах вчиняються посвідчувальні написи за формами, затвердженими Міністерством юстиції України. Посвідчувальний напис може бути розміщений як на лицьовому, так і на зворотному боці заповіту; повинен бути написаний зрозуміло, чітко, без підчисток; виправлення мають бути застережені підписом посадової, службової особи та скріплені печаткою; учиняється в день посвідчення заповіту чи довіреності. Для вчинення посвідчувального напису може застосовуватися штамп із відповідним текстом.

Відповідно до Положення про Спадковий реєстр, затвердженого наказом Міністерства юстиції № 1810/5 від 07 липня 2011 р. [119], Реєстратор (у контексті дослідження Реєстраторами є державні нотаріальні контори, державні нотаріальні архіви, приватні нотаріуси, що мають доступ до Спадкового реєстру через інформаційну мережу Мін'юсту) мають зареєструвати посвідчений заповіт: 1) у день учинення відповідної нотаріальної дії; 2) протягом двох робочих днів після зміни місця зберігання заповіту, спадкового договору або спадкової справи (відомості подаються державною нотаріальною конторою або державним нотаріальним архівом, до яких такі документи надійшли на зберігання); 3) протягом двох робочих днів після надходження на зберігання заповітів від осіб, які зазначені в ст. 1252 ЦК України і частині першій ст. 40 Закону України «Про нотаріат». Кожний заповіт реєструється під окремим порядковим номером. Номер, під яким зареєстровано заповіт, зазначається в посвідчувальному написі. Реєстр повинен бути прошнурований, аркуші пронумеровані. Реєстрація заповітів провадиться посадовою, службовою особою тільки після підписання нею та скріплення

печаткою посвідчувального напису на документі. Запис у реєстрі робиться чітко, розбірливо, із заповненням усіх граф, передбачених за встановленою формою. Не допускаються підчистки, дописки, інші незастережені виправлення та запис олівцем. Запис у реєстрі є доказом посвідчення заповіту чи довіреності.

6. Обмеження в заповіті, відмова в посвідченні заповіту. Серед законодавчих норм, які установлюють певні заборони щодо посвідчення заповіту, доцільно виділяти: 1) обмеження щодо форми та змісту заповіту; 2) обмеження щодо нотаріусів як суб'єктів посвідчення заповіту; 3) підстави відмови в посвідченні заповіту. Розглянемо їх докладніше, використавши при цьому традиційне для спадкового права поняття «межі заповіту».

Проблема визначення меж заповіту у вітчизняній цивілістиці зазвичай вирішується шляхом розкриття змісту обмежень принципу свободи заповіту. Існують такі, зокрема, обмеження в заповіті: обмеження щодо форми заповіту як правочину; обмеження щодо недопустимості включення до змісту заповіту умов, які суперечать імперативним нормам цивільного права [138, с. 80; 16, с. 7-11]; заборона скласти заповіт через представника [63, с. 58]; обмеження щодо змісту заповіту та часу його складення [102, с. 392-396]. Також під обмеженнями в заповіті розуміють наявність спадкової маси, яку спадкоємець не має права спадкувати; тобто речей, обмежених або вилучених із цивільного обороту [233, с. 257-258]. Як справедливо вважає О.Є. Кухарев, обмеження свободи заповіту є різновидом обмеження права власності та стосується правової свободи здійснення посмертних розпоряджень власника майна [82, с. 76]. Зазначені обмеження можуть мати зовнішній або внутрішній прояв. Відповідно, зовнішніми обмеженнями є обмеження стосовно видів заповіту (так, заповідач може обрати вид та форму заповіту лише з переліку, визначеного в книзі 6 ЦК, і не може скласти заповіт, форма якого не передбачена законом, наприклад електронний заповіт, заповіт у формі відеозвернення тощо). Що стосується внутрішніх обмежень, то найчастіше серед таких називають право на обов'язкову частку в спадщині та норму щодо нікчемності заповіту на майно, яке є предметом спадкового договору. Зокрема ст. 1241 ЦК України визначає особливу категорію осіб, яким закон гарантує отримання певної частки спадкового майна незалежно від того, чи згадані вони в

заповіті. Така частка у цивільному праві України називається обов'язковою, а спадкоємці – необхідними. Коло необхідних спадкоємців складають особи із числа т. зв. спадкоємців першої черги: малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки. Відповідно до законодавства України, неповнолітніми є особи, що не досягли вісімнадцяти років, а непрацездатними – жінки, що досягли 55 років і чоловіки – 60 років; інваліди I, II, III груп незалежно від того, чи призначено їм пенсію. Спадкоємці інших черг, навіть за відсутності спадкоємців першої черги, а також внуки та правнуки спадкодавця права на обов'язкову частку не мають. Зауважимо, що, на нашу думку, у зв'язку з підвищенням пенсійного віку в Україні зазначена норма ЦК потребує змін, оскільки якщо поняття непрацездатного віку пов'язувати з поняттям пенсійного віку, то наразі його межі змінено і для жінок, і для чоловіків у бік збільшення. Обов'язкова частка виділяється тоді, коли порушується право такого спадкоємця: наприклад, його не зазначено в заповіті або його заповідна частка є меншою від обов'язкової. Спадкоємці, які мають право на обов'язкову частку, незалежно від змісту заповіту, отримують половину частки, яка б належала кожному з них у разі спадкування за законом. У літературі зазначається, що при визначенні порядку спадкування необхідними спадкоємцями, під час визначення розміру обов'язкової частки, у спадщині враховуються всі спадкоємці за законом, які б спадкували, якби такий порядок не був змінений заповітом. Крім того, враховується вартість речей звичайної домашньої обстановки та вжитку, вартість заповідального відказу, установленого на користь особи, яка має право на обов'язкову частку, а також вартість інших речей та прав, які перейшли до неї як спадкоємця [148, с. 61]. Слід зазначити, що якщо заповідачем для спадкоємця, який має право на обов'язкову частку, у заповіті встановлено обмеження й обтяження, то вони є дійсними лише в тій частині, яка перевищує його обов'язкову частку.

Щодо обмежень до нотаріусів як суб'єктів, уповноважених здійснювати посвідчення заповіту, то зазначеним Порядком встановлено, що нотаріус при посвідченні заповітів керується Конституцією і законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, наказами Мін'юсту, також зазначеним

Порядком. Нотаріуси, інші посадові, службові особи не вправі посвідчувати заповіти на своє ім'я або від свого імені, на ім'я або від імені свого чоловіка чи своєї дружини, їх та своїх родичів (батьків, дітей, онуків, діда, баби, братів, сестер).

Відповідно до пп. 1-4 глави 13 Порядку вчинення нотаріальних дій [170], нотаріус *відмовляє* в нотаріальній дії у випадках, передбачених законом. Зокрема нотаріус має відмовити в посвідченні заповіту, якщо: учинення такої дії суперечить законодавству; не подано документи, необхідні для вчинення нотаріальної дії; дія не підлягає вчиненню посадовою, службовою особою; у нього є сумніви в тому, що фізична особа, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, усвідомлює значення, зміст, правові наслідки цієї дії або ця особа діє під впливом насильства; із проханням про вчинення нотаріальної дії звернулася недієздатна фізична особа або фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена. Нотаріус на вимогу особи, якій відмовлено в учиненні нотаріальної дії, зобов'язаний викласти причини відмови в письмовій формі і роз'яснити порядок її оскарження. У цих випадках нотаріус протягом трьох робочих днів виносить постанову про відмову в учиненні нотаріальної дії, у якій, зокрема, зазначається: дата винесення постанови; прізвище, ініціали нотаріуса, який виніс постанову, найменування та місцезнаходження державної нотаріальної контори або найменування нотаріального округу та адреса розташування робочого місця приватного нотаріуса; прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, місце її проживання або найменування і місцезнаходження юридичної особи; про вчинення якої нотаріальної дії просила особа, що звернулася до нотаріуса (короткий зміст прохання); причини відмови в учиненні нотаріальної дії з посиланням на чинне законодавство; порядок і строки оскарження відмови з посиланням на норми процесуального законодавства. Нотаріусу забороняється безпідставно відмовляти в учиненні нотаріальної дії посвідчення заповіту.

7. *Внесення до заповіту змін та його скасування.* Як і більшість правочинів, заповіт може бути змінено або скасовано за ініціативою заповідача. Зазначені процедури регламентуються, зокрема, пп. 6.1-7.4 глави 3 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [170]. Нотаріус, завідувач державного

нотаріального архіву при одержанні заяви про скасування чи зміну заповіту, а також за наявності нового заповіту, який скасовує чи змінює раніше складений заповіт, роблять про це відмітку на примірнику заповіту, що зберігається в справах нотаріуса, у державному нотаріальному архіві, і відмітку в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій та в алфавітній книзі обліку заповітів. Якщо заповідач надасть примірник заповіту, що є в нього, то напис про зміну чи скасування заповіту робиться і на цьому примірнику, після чого він разом із заявою (коли заповіт скасовується заявою) додається до примірника, що зберігається в справах нотаріуса, у державному нотаріальному архіві. Справжність підпису на заяві про скасування або зміну заповіту має бути нотаріально засвідчена. Нотаріус, якому під час посвідчення заповіту стало відомо про наявність раніше складеного заповіту, повідомляє про вчинену нотаріальну дію державний нотаріальний архів, нотаріуса чи орган місцевого самоврядування, де зберігається примірник раніше посвідченого заповіту.

Порядок скасування секретного заповіту також має свої особливості. Дії нотаріуса при скасуванні секретного заповіту полягають у тому, що він при одержанні заяви про скасування секретного заповіту, а також за наявності нового заповіту робить про це відмітку в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій та в алфавітній книзі обліку заповітів. Якщо заповідач надасть примірник свідоцтва про посвідчення та прийняття на зберігання секретного заповіту, то напис про скасування заповіту робиться і на цьому примірнику, після чого він разом із заявою (коли заповіт скасований заявою) додається до примірника свідоцтва, що зберігається в справах нотаріуса, у державному нотаріальному архіві. У разі скасування секретного заповіту за заявою заповідача нотаріус повертає заповідачу підписаний ним конверт, у якому зберігається секретний заповіт. Справжність підпису заповідача на заяві про скасування секретного заповіту має бути нотаріально засвідчена.

8. *Нотаріальна таємниця.* Одним із принципів нотаріального права та обов'язків нотаріусів, передбачених ст. 5 Закону України «Про нотаріат», є зберігання в таємниці відомостей, одержаних ними у зв'язку з учиненням нотаріальних дій, тобто забезпечення конфіденційності взаємовідносин нотаріуса та заінтересованих осіб,

що дає правові гарантії належного захисту суб'єктивних прав. Стаття 8 закону визначає нотаріальну таємницю як сукупність відомостей, отриманих під час учинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса заінтересованої особи, у тому числі про особу, її майно, особисті майнові і немайнові права й обов'язки тощо. Реалізація принципу додержання таємниці вчинюваних нотаріальних дій передбачає, що нотаріальні дії слід здійснювати в присутності тільки безпосередньо заінтересованих осіб. Відповідно до ст. 1255 ЦК України нотаріус, інша посадова, службова особа, яка посвідчує заповіт, свідки, а також фізична особа, яка підписує заповіт замість заповідача, не мають права до відкриття спадщини розголошувати відомості щодо факту складення заповіту, його змісту, скасування або зміни заповіту. Водночас, як свідчить нотаріальна практика, у реальному житті дотримання зазначеної норми може утруднюватися з причин об'єктивного характеру: зокрема в ситуації, коли приміщення нотаріальної контори є робочим місцем для декількох її працівників, і таким чином зміст заповіту може стати відомим стороннім особам. Із цього приводу слід зазначити, що хоча така ситуація і є неприйнятною, однак сама по собі не може слугувати підставою визнання вчиненого за таких обставин заповіту недійсним. Про це, зокрема, ідеться в низці ухвал Судової палати в цивільних справах Верховного Суду. Особи, винні в порушенні нотаріальної таємниці, несуть відповідальність у порядку, установленому чинним законодавством України.

Також законодавством передбачено, що нотаріус не має права давати свідчення як свідок щодо відомостей, які становлять нотаріальну таємницю, крім випадків, коли цього вимагають особи, за дорученням яких або щодо яких учинялися нотаріальні дії. Ця правова вимога передбачена й процесуальним законодавством. Не підлягають допиту як свідки особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з їхнім службовим чи професійним становищем, про такі відомості. Принцип нотаріальної таємниці зберігається також і в кримінальному процесуальному праві України (ч. 2 п. 3 ст. 65 КПК України), де визначено: не можуть бути допитані як свідки нотаріуси про відомості, які становлять нотаріальну таємницю. Зазначена стаття передбачає конституційне право кожного громадянина на

недоторканність особистого життя і обов'язок нотаріуса берегти таємницю вчинюваних нотаріальних дій. Водночас зазначимо, що в судовій практиці порушення таємниці заповіту не визнається самостійною підставою для визнання заповіту недійсним, якщо його складено відповідно до волі заповідача і з дотриманням усіх інших вимог.

Слушним буде звернення до судової практики, де були задоволені позовні вимоги визнання заповіту нікчемним із приводу порушення нотаріальної таємниці. У справі № 2-51/2012 від 07.10.2011 р. позивач звернулась із позовом до відповідача про визнання недійсним правочину, посвідченого приватним нотаріусом Охтирського міського нотаріального округу, який вважав, що даний заповіт є нікчемним, оскільки він складений із порушенням вимог щодо його форми та посвідчення. Судом встановлено, що у зв'язку зі смертю матері позивачки ОСОБА_4, що підтверджується копією свідоцтва про смерть від 26.04.2011 р. серія НОМЕР_1, копією свідоцтва про народження ОСОБА_8 від 25.04.1981 р. 19.04.2011 р. відкрилася спадщина. При цьому приватним нотаріусом Охтирського міського нотаріального округу ОСОБА_3 було посвідчено заповіт, складений ОСОБА_4, згідно з яким на випадок смерті все своє майно вона заповідала ОСОБА_2, що підтверджується копією заповіту ОСОБА_4 від 19.04.2011 р. Як вбачається з копії заповіту, складеного ОСОБА_4 19.04.2011 р., у заповіті та посвідчувальному написі на заповіті не зазначено час його складення: години та хвилини, чим порушено вимоги ст. 1247 ЦК України та п. 11, 157 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. Крім того в судовому засіданні свідки ОСОБА_6, ОСОБА_7, а також відповідач ОСОБА_2, пояснили, що нотаріальна дія посвідчення заповіту ОСОБА_4, була вчинена вдома в ОСОБА_4 в будинку за АДРЕСА_1, де проживала ОСОБА_4, оскільки ОСОБА_4 була хворою і не могла пересуватися, тобто поза приміщенням, яке є робочим місцем (конторою) приватного нотаріуса. У порушення вимог ст. 1247 ЦК України, п. 11, 157 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України в заповіті ОСОБА_4 та посвідчувальному написі на заповіті не зазначено місце вчинення нотаріальної дії. У судовому засіданні встановлено, що відповідач ОСОБА_2 запрошував приватного нотаріуса Охтирського міського нотаріального округу

ОСОБА_3 до ОСОБА_4 для посвідчення заповіту, особисто відвозив до нотаріуса паспорти ОСОБА_4 та ОСОБА_6, був присутній під час підписання та посвідчення заповіту ОСОБА_4, що підтвердили в судовому засіданні свідки ОСОБА_6, ОСОБА_7, та не заперечує сам відповідач ОСОБА_2. Крім того в судовому засіданні відповідач ОСОБА_2 та свідки ОСОБА_6, ОСОБА_7 пояснили, що після того, як заповіт ОСОБА_4 був посвідчений нотаріусом ОСОБА_3, нотаріус передав примірник заповіту ОСОБА_2, а ОСОБА_2 після цього сплатив за посвідчення заповіту нотаріусу 300 грн. Відповідач ОСОБА_2 в судовому засіданні пояснив, що саме він після посвідчення заповіту сплатив нотаріусу за посвідчення заповіту власні грошові кошти в сумі 300 грн. Установлені судом обставини свідчать про порушення при посвідченні заповіту ОСОБА_4 таємниці заповіту, оскільки особа, на користь якої було складеного заповіт ОСОБА_2 була обізнана з відомостями щодо факту складення ОСОБА_4 заповіту, його змістом до відкриття спадщини. Ураховуючи викладене, суд дійшов висновку, що при посвідченні заповіту ОСОБА_4 від 19.04.2011 р. були порушені вимоги про таємницю заповіту, які передбачені в указаних вище нормативних актах [186].

9. *Визнання заповіту недійсним та оскарження заповіту.* Заповіт як правочин підпорядковується загальним правилам про вчинення правочинів та їх недійсність. Статтею 1257 ЦК України встановлено умови недійсності заповіту: 1) складення заповіту особою, яка не мала на це права; 2) порушення форми заповіту та порядку його посвідчення; 3) невідповідність заповіту волі та волевиявленню заповідача. Причому законодавчо встановлено, що заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений із порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним. Відповідно до ст. 1257 ЦК України, визнання такого заповіту недійсним не передбачає судового порядку. Що стосується невідповідності заповіту волі та волевиявленню заповідача, то наявність зазначеного встановлюється в судовому порядку. За позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення не було вільним і не відповідало його волі. Недійсність окремого розпорядження, що міститься в заповіті, не має наслідком недійсність іншої його частини. У разі недійсності заповіту спадкоємець, який за цим заповітом був позбавлений права на

спадкування, одержує право на спадкування за законом на загальних підставах.

При цьому скарга на неправильне посвідчення заповіту або на відмову нотаріуса в його посвідченні подається заповідачем до суду в загальному порядку. Позов про недійсність заповіту може бути поданий до суду тільки після смерті заповідача. Причому, як вдалося з'ясувати на підставі вивчення літератури, при вирішенні питання про недійсність заповіту принципове значення має наявність в особи права на звернення до суду з відповідним позовом, тобто належність позивача до кола осіб, наділених правом на оскарження спірного заповіту. У тому випадку, коли наявність чи відсутність заповіту не впливає на отримання такою особою права на спадкування, суд відмовляє в позові, оскільки це не порушує права та інтереси такої особи [83, с. 22]. Установлено, що підставою недійсності заповіту є недотримання заповідачем у момент його складення будь-якої з вимог, додержання якої необхідне для чинності заповіту. Такими вимогами є, зокрема: 1) зміст заповіту не може суперечити положенням ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства; 2) заповіт складається особисто заповідачем; 3) заповіт може скласти фізична особа з повною цивільною дієздатністю; 4) волевиявлення заповідача має бути вільним і відповідати його внутрішній волі; 5) заповіт учиняється в письмовій формі; 6) заповіт має бути посвідчений нотаріусом або іншою посадовою, службовою особою, вичерпний перелік яких установлено ст.ст. 1251, 1252 ЦК. Причому, як слушно зазначає М.Г. Поліщук [148, с. 60], судова практика склалася таким чином, що незначні, формальні порушення процедури посвідчення заповітів (несвоєчасне внесення відомостей про заповіт до Спадкового реєстру, відсутність у тексті заповіту напису, що він складався та посвідчувався поза приміщенням нотаріальної контори чи виконавчого органу місцевої ради, відсутність у заповідача паспорта громадянина України тощо) не можуть визнаватися підставою для визнання заповіту недійсним, якщо його було складено відповідно до волі заповідача. Узагальнений аналіз судової практики в справах про визнання заповітів недійсними та її оцінки спеціалістами [75, с. 602] зумовлює висновок про те, що найчастіше суди провадять розгляд справ щодо: 1) визнання заповітів недійсними на підставі

недотримання порядку прочитання заповіту вголос перед підписанням; 2) визнання недійсними заповітів, посвідчених уповноваженою на це особою органу місцевого самоврядування за наявності в населеному пункті нотаріуса; 3) визнання недійсними заповітів, посвідчених нотаріусом за межами свого нотаріального округу; 4) визнання недійсними заповітів, посвідчених посадовими, службовими особами без участі свідків, або коли свідками укладення заповіту виступають особи, які не можуть бути свідками; 5) визнання заповітів недійсними на підставі порушення порядку підписання заповіту; 6) визнання заповітів недійсними на підставі відсутності в заповіті всіх необхідних реквізитів; 7) визнання заповітів недійсними на підставі порушення нотаріальної таємниці; 8) визнання заповітів недійсними на підставі відсутності вільного волевиявлення заповідача [83, с. 27]. Не маючи на меті здійснення аналізу всіх зазначених підстав, кожна з яких може бути предметом окремого дослідження, коротко зупинимося на останній із зазначених підстав, яка є чи не найпоширенішою в судовій практиці. Зокрема це той випадок, коли дієздатну особу не визнано недієздатною, однак у момент підписання заповіту вона не розуміла значення своїх дій та не могла керувати ними. Спричинити такий стан можуть, наприклад, деякі хвороби, тимчасовий психічний розлад, значне нервово потрясіння. При розгляді подібних позовів суд, як правило, призначає посмертну судово-психіатричну експертизу, яка має встановити стан особи на момент підписання заповіту. З огляду на зазначене вважаємо доречним запровадження відеозйомки процедури укладання і посвідчення заповітів як обов'язкової. Для цього, на нашу думку, необхідно внести зміни до ст. 1247 ЦК України. Як альтернативне рішення можна запропонувати доповнити законодавство нормою про те, що заповідач для процедури укладання заповіту має надати нотаріусу довідку про стан здоров'я на момент складання заповіту. Уважаємо, що це слугуватиме додатковою гарантією унеможливлення укладання заповітів із невідповідністю волі і волевиявлення заповідача.

Насамкінець наголосимо, що як і для більшості правочинів, відповідно до ст. 257 ЦК України, строк позовної давності щодо визнання заповіту недійсним складає три роки. Водночас для судової практики розгляду позовів про визнання заповіту недійсним важливе

значення має ч. 5 ст. 207 ЦК України, яка обмежує право сторін на укладення мирової угоди в подібних спорах. Зазначене є цілком логічним, якщо взяти до уваги базову засаду інституту спадкування за заповітом, а саме принцип свободи заповіту. Крім того, свою позицію в цьому питанні визначив Верховний Суд, зазначивши в п. 29 постанови Пленуму ВС № 6-9 ЦС 12 від 29.02.2012 про те, що суди повинні відмовляти у визнанні мирових угод у справах щодо визнання нікчемності правочинів та застосування наслідків як таких, що суперечать закону [153].

Завершуючи аналіз загального порядку посвідчення заповітів посадовою, службовою особою, наголосимо, що переважна більшість заповітів наразі укладається і посвідчується нотаріально, державними чи приватними нотаріусами, відповідно до законодавчо визначеної процедури. А нотаріат України належить до тих публічно-правових інститутів, функціональне призначення яких не має альтернативи і вимоги до яких в умовах розвитку громадянського суспільства постійно зростатимуть, тому проблема вдосконалення правового регулювання його організації і діяльності продовжуватиме залишатися актуальною.

2.3. Спеціальний порядок посвідчення заповіту посадовою, службовою особою

У сучасному українському суспільстві права і свободи людини, їх захист та гарантії є невід'ємними атрибутами демократії та поступального руху до побудови правової держави. Одною з основних функцій держави у зв'язку із цим є забезпечення захисту прав та законних інтересів учасників цивільних правовідносин і підтримання публічного правопорядку в суспільстві, зокрема в межах діяльності системи нотаріату. Відповідне місце в зазначеній системі займають посадові, службові особи, уповноважені здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповітів та довіреностей, які прирівнюються до нотаріально посвідчених. Перелік зазначених осіб чітко визначений у законодавстві. Зокрема, відповідно до ст. 1251 ЦК України, якщо в населеному пункті немає нотаріуса, заповіт, крім секретного, може бути посвідчений уповноваженою на це посадовою особою

відповідного органу місцевого самоврядування. Відповідно до ст. 1252 ЦК, заповіт особи, яка перебуває на лікуванні в лікарні, госпіталі, іншому стаціонарному закладі охорони здоров'я, а також особи, яка проживає в будинку для осіб похилого віку та інвалідів, може бути посвідчений головним лікарем, його заступником із медичної частини або черговим лікарем цієї лікарні, госпіталю, іншого стаціонарного закладу охорони здоров'я, а також начальником госпіталю, директором або головним лікарем будинку для осіб похилого віку та інвалідів; заповіт особи, яка перебуває під час плавання на морському, річковому судні, що ходить під прапором України, може бути посвідчений капітаном цього судна; заповіт особи, яка перебуває в пошуковій або іншій експедиції, може бути посвідчений начальником цієї експедиції; заповіт військовослужбовця, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ, військових навчальних закладів, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, а також заповіт робітника, службовця, члена їхніх сімей і члена сім'ї військовослужбовця може бути посвідчений командиром (начальником) цих частини, з'єднання, установи або закладу; заповіт особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, може бути посвідчений начальником місця позбавлення волі; заповіт особи, яка тримається під вартою, може бути посвідчений начальником слідчого ізолятора [108, с. 254].

Необхідно погодитись із думкою Ю.О.Заїки з приводу сприйняття посвідчення заповіту нотаріусом чи будь-якою іншою посадовою, службовою особою не як звичайної технічної дії, а саме як юридично значимої поведінки, спрямованої на захист прав та охоронюваних законом інтересів учасників спадкових відносин [49, с. 88-89]. Безперечно, процедура посвідчення заповітів, яка реалізується нотаріусом, та процедура посвідчення заповітів, яка реалізується іншою посадовою, службовою особою, уповноваженою здійснювати нотаріальну дію, мають певні відмінності. Більшість науковців, які займалися зазначеною проблематикою, вважає, що в ієрархії заповітів пріоритетне місце займають нотаріально посвідчені заповіти. І у випадку, коли громадянин, маючи можливість скласти заповіт, прирівняний до нотаріально посвідченого, усе ж бажає посвідчити його в нотаріуса, таку можливість йому має бути забезпечено, зокрема тим, що особи, прирівняні до нотаріальних, повинні вжити задля

цього всіх заходів. Водночас існує наукова позиція рівнозначності процедури посвідчення заповітів нотаріусами та уповноваженими посадовими, службовими особами. М.В. Мацегора вважає, що в цивільному законодавстві не стоїть питання необхідності прирівнювання заповітів, посвідчених уповноваженими посадовими, службовими особами до нотаріально посвідчених, оскільки вони мають однакову усилу і що існуючі проблеми практичного характеру щодо зазначеного ефективно вирішуються на законодавчому рівні, зокрема, шляхом прийняття спеціальних нормативних актів [100, с. 148]. Поділяючи зазначену позицію, доповнимо її обґрунтування, посилаючись на законодавство: у ч. 9 ст. 1252 ЦК України зазначено, що заповіти, посвідчені посадовими, службовими особами, визначеними в частинах першій-шостій цієї статті, прирівнюються до заповітів, посвідчених нотаріально, тобто мають однакову юридичну силу.

Однак посвідчення заповіту уповноваженими посадовими, службовими особами, які не є нотаріусами, за метою, процедурою вчинення, правовими наслідками має низку особливостей, які мають відображення в законодавстві, наукових дослідженнях, правозастосовній та судовій практиці [109, с. 75]. На нашу думку, зазначені особливості сукупно опосередковують спеціальний порядок посвідчення заповіту. Передусім специфіка порядку посвідчення заповіту зумовлюється особливостями правового статусу посадових, службових осіб, уповноважених учиняти дії, прирівняні до нотаріальних, а саме: похідним характером, вторинністю зазначених повноважень; способом наділення їх відповідною компетенцією; факультативним характером застосування; похідним значенням у порівнянні з компетенцією нотаріусів [217, с. 162]. У теоретичному плані така вторинність зумовлює питання про правомірність і доцільність об'єднання зазначених суб'єктів у межах поняття квазінотаріальних органів, спробу відповісти на яке буде здійснено в п. 3.1 монографії.

Як зазначалося вище, до категорії посадових осіб, уповноважених здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповіту, належать посадові особи органів місцевого самоврядування. Беручи за основу сформоване вище поняття порядку здійснення посвідчення заповіту, визначаємо порядок посвідчення заповіту посадовою особою

органу місцевого самоврядування як послідовне здійснення зазначеним уповноваженим суб'єктом законодавчо визначених дій, змістом яких є юридичне оформлення, фіксація та підтвердження волі заповідача на випадок смерті способом проставлення посвідчувального напису.

Діяльність посадової особи органу місцевого самоврядування вирізняється з-поміж інших видів квазінотаріальних дій специфікою правового статусу таких осіб. Виникає потреба проаналізувати порядок здійснення посвідчення заповітів зазначеною категорією осіб, характер якого визначено нами як спеціальний. При цьому керуватимемося виробленим вище алгоритмом, виокремлюючи дві групи норм, що зумовлюють специфіку: 1) особливості публічно-правового статусу суб'єктів нотаріальної дії посвідчення заповіту; 2) особливості процедури посвідчення заповіту посадовими особами органу місцевого самоврядування.

До особливостей публічно-правового статусу посадових осіб органів місцевого самоврядування, уповноважених здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповіту необхідно віднести такі.

1. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», посадовою особою органу місцевого самоврядування є особа, яка працює в органах місцевого самоврядування, має відповідні посадові повноваження в здійсненні організаційно-розпорядчих і консультативно-дорадчих функцій та отримує заробітну плату за рахунок місцевого бюджету [177]. Додатковими ознаками поняття посадової особи органу місцевого самоврядування також є: зайняття посади в органі місцевого самоврядування, розподіл посадових обов'язків таких осіб на керівників та інших посадовців, наявність відповідних прав та обов'язків [85, с. 7, 8].

2. Нормативно-правовою основою, що визначає порядок і умови вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування, є: Закон України «Про нотаріат» від 28.09.1993 р. № 3425-ХП [177], Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» від 01.10.2008 р. № 614-VI [157], Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР [177], Цивільний кодекс України [250], Порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого

самоврядування, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 11.11.2011 р. № 3306/5 [172], Порядок державної реєстрації заповітів і спадкових договорів у Спадковому реєстрі, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 11.05.2011 № 491 [151], інші нормативно-правові акти.

3. Повноваження щодо здійснення нотаріальної дії посвідчення заповіту посадовими особами органу місцевого самоврядування закріплено нормами ст.ст. 1, 37 Закону України «Про нотаріат». Причому, як можна зробити висновок зі змісту статей зазначених та інших нормативно-правових актів, необхідними умовами виконання таких повноважень посадовою особою органу місцевого самоврядування є: 1) відсутність у населеному пункті нотаріуса; 2) наявність рішення виконавчого комітету відповідної сільської чи селищної ради про покладення зазначених повноважень на конкретну особу із числа посадових осіб органу місцевого самоврядування. Як показує практика, зазвичай такою особою обирається секретар сільської (селищної) ради, але не завжди. У будь-якому випадку вчинення нотаріальної дії посвідчення заповіту слід відносити виключно до прав уповноваженої посадової особи виконавчого органу сільської ради. Призначення рішенням сільської ради «виконуючого обов'язки секретаря ради» та уповноваження такої особи вчиняти нотаріальні дії є незаконним, а посвідчений такою особою заповіт – нікчемним.

4. Посадові особи органів місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії, у своїй діяльності мають керуватися законами України, постановами Верховної Ради України, указами і розпорядженнями Президента України, постановами і розпорядженнями Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства юстиції України, нормативними актами обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

5. Посадові, службові особи органу місцевого самоврядування, уповноважені здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповіту, мають володіти достатнім обсягом знань у сфері спадкового законодавства, оскільки на них покладається виконання таких обов'язків: 1) роз'яснення заповідачеві його прав та обов'язків, що випливають із заповіту; 2) перевірка відповідності заповіту вимогам закону і дійсним намірам особи, що звернулася за його посвідченням;

3) попередження про правові наслідки посвідчення заповіту; 4) роз'яснення порядку скасування та складення нового заповіту; 5) складання в разі потреби проєкту заповіту на усне прохання фізичної особи; 6) посвідчення заповіту на усне прохання фізичної особи [112, с. 223].

6. Законодавством встановлено обмеження статусного та процедурного характеру, яких має бути дотримано уповноваженою особою органу місцевого самоврядування, а саме: посадові особи органів місцевого самоврядування не мають права на оформлення документів, призначених для дії за межами державного кордону; вони не вправі вчиняти нотаріальні дії на своє ім'я і від свого імені, на ім'я і від імені членів своєї сім'ї, своїх родичів, а також на ім'я і від імені працівників даного виконавчого комітету.

7. Законодавчо закріпленими обов'язками посадової особи органу місцевого самоврядування, уповноваженої здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповіту, є: посвідчення заповітів дієздатних громадян (крім секретних), складених відповідно до вимог законодавства України; забезпечення державної реєстрації заповітів у Спадковому реєстрі відповідно до порядку, затвердженого Кабінетом Міністрів України; збереження нотаріальної таємниці, навіть якщо їх діяльність обмежується наданням правової допомоги чи ознайомлення з документами і нотаріальна дія або дія, яка прирівнюється до нотаріальної, не вчинялась; сприяння громадянам, підприємствам, установам і організаціям у здійсненні їхніх прав та захисті законних інтересів; роз'яснення прав і обов'язків, попередження про наслідки вчинюваних нотаріальних дій для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана на шкоду зацікавленим особам.

До процедурних особливостей порядку посвідчення заповіту посадовою особою органу місцевого самоврядування належать такі.

1. Нотаріальна дія посвідчення заповіту вчиняється в приміщенні органу місцевого самоврядування. Однак в окремих випадках, коли фізична особа не може з'явитися в зазначене приміщення, а також коли того вимагають особливості нотаріальної дії, вона може бути вчинена поза вказаним приміщенням, але в межах території діяльності органу місцевого самоврядування. Якщо нотаріальна дія посвідчення заповіту вчиняється поза приміщенням, то в посвідчувальному написі та в реєстрі для реєстрації нотаріальних

дій записується місце вчинення нотаріальної дії (удом, у лікарні) із зазначенням адреси, а також причини, з якої нотаріальна дія посвідчення заповіту була вчинена поза вказаним приміщенням.

2. Мовою нотаріального діловодства, відповідно до законодавства, є українська. Якщо особа, яка звернулась за вчиненням нотаріальної дії посвідчення заповіту, не знає мови, якою ведеться діловодство, тексти оформлюваних документів мають бути перекладені їй перекладачем, про що зазначається в посвідчувальному написі. Особа, яка не володіє мовою, якою виготовлений документ, підписується тією мовою, яку вона знає.

3. При вчиненні нотаріальної дії посвідчення заповіту посадова особа органу місцевого самоврядування встановлює особу громадянина або представника за паспортом, з'ясовує дієздатність громадян, перевіряє цивільну правоздатність та цивільну дієздатність юридичних осіб, перевіряє повноваження представника. Установлення особи здійснюється за паспортом громадянина України, посвідкою на проживання особи, яка мешкає в Україні, але не є громадянином України, національним паспортом іноземця.

4. Під час посвідчення заповіту та засвідчення справжності підпису на документах посадовою особою органу місцевого самоврядування визначається обсяг цивільної дієздатності фізичної особи, яка звернулась за вчиненням нотаріальної дії, у порядку, установленому ст. 44 Закону України «Про нотаріат». У разі потреби посадовій особі органу місцевого самоврядування надається довідка про те, що особа не страждає на психічний розлад, який може вплинути на її здатність усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними.

5. Нотаріально посвідчувані документи підписуються в присутності посадової особи, яка вчиняє нотаріальну дію. Якщо громадянин унаслідок фізичної вади, хвороби не може власноручно підписати нотаріальний документ, за його дорученням і в його присутності та в присутності посадової особи, яка вчиняє нотаріальні дії, документ може підписати інша особа. Про причини, з яких громадянин, зацікавлений у вчиненні нотаріальної дії, не міг підписати документ, зазначається в посвідчувальному написі. Нотаріальний документ (заповіт) не може підписувати особа, на користь якої або за участю якої його посвідчено.

6. Посадова особа органу місцевого самоврядування, яка вчиняє нотаріальну дію посвідчення заповіту, має право витребувати від фізичних і юридичних осіб відомості й документи, необхідні для вчинення нотаріальної дії, вимоги до яких визначені ст. 47 Закону України «Про нотаріат». Також при вчиненні нотаріальної дії посвідчення заповіту посадовій особі органу місцевого самоврядування має надаватися реєстраційний номер облікової картки платника податків за даними Державного реєстру фізичних осіб – платників податків. Фотокопія довідки про присвоєння такого номера долучається до примірника заповіту, який залишається в справах відповідного органу місцевого самоврядування.

7. Однією з особливостей такого посвідчення є участь у ньому не менше, ніж двох свідків, що передбачено, зокрема, ч. 7 ст. 1252 ЦК [240], п. 18 Порядку посвідчення заповітів і доручень, прирівняних до нотаріально посвідчених.

8. У разі виявлення посадовою особою органу місцевого самоврядування, яка вчиняє нотаріальну дію посвідчення заповіту, що нею допущено помилку при вчиненні нотаріальної дії або що вчинена нотаріальна дія не відповідає законодавству, посадова особа органу місцевого самоврядування зобов'язана повідомити про це осіб, стосовно яких учинено нотаріальну дію, для вжиття заходів щодо скасування зазначеної нотаріальної дії відповідно до законодавства.

8. Нотаріальна дія посвідчення заповіту, яка вчиняється посадовою особою органу місцевого самоврядування, реєструється в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій органу місцевого самоврядування в порядку, передбаченому ст.52 Закону України «Про нотаріат» та Правилами ведення нотаріального діловодства, затвердженими наказом Міністерства юстиції України від 22.12.2010 р. № 3253/5, зареєстрованими в Міністерстві юстиції України 23.12.2010 р. за № 1318/18613.

9. Заповідач може в будь-який час скасувати заповіт, подавши про це заяву до відповідного органу місцевого самоврядування. У випадку одержання посадовою особою органу місцевого самоврядування заяви про скасування заповіту, як і одержання нового заповіту, який скасовує чи змінює раніше посвідчений заповіт, посадова особа органу місцевого самоврядування робить про це відмітку в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій, в алфавітній книзі

обліку заповітів і відповідний напис на примірнику заповіту, який зберігається в справах органу місцевого самоврядування [107, с. 59].

Закінчуючи аналіз порядку нотаріального посвідчення заповіту посадовою особою органу місцевого самоврядування, необхідно приділити увагу питанню компетенції щодо зазначеної сфери старости об'єднаної територіальної громади. Як відомо, інститут сільських, селищних старост виник в Україні в ході реалізації реформи децентралізації. Основні риси їх публічно-правового статусу закріплено в Законі України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [163]. Староста обирається в селах, селищах, визначених за рішенням місцевої ради об'єднаної територіальної громади, утвореної відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», за винятком її адміністративного центру. Рішення про обрання сільського, селищного старости приймає рада об'єднаної територіальної громади, виходячи з характеристик населених пунктів, фінансових і матеріальних можливостей. Права і обов'язки старости визначаються в Положенні про старосту, яке затверджується сільською, селищною, міською радою відповідної об'єднаної територіальної громади, має відповідати законам України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та статуту сільської (селищної, міської) об'єднаної територіальної громади, а також урахувати особливості об'єднаної громади. У положенні визначаються права та обов'язки сільського, селищного старости, порядок обрання та припинення повноважень, порядок звітування та відповідальність, інші питання, пов'язані з діяльністю старости на території відповідної об'єднаної територіальної громади. Виходячи з факту віднесення ч. 2 ст. 14-1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» сільського, селищного старости до категорії посадових осіб місцевого самоврядування, на зазначену посадову особу може бути покладено обов'язок виконання нотаріальних дій в об'єднаній територіальній громаді. Обсяг його компетенції щодо здійснення посвідчення заповітів, як нам удалося з'ясувати, у цілому не відрізняється від компетенції іншої посадової особи органу місцевого самоврядування. До відмінностей слід віднести те, що уповноважувати старосту на вчинення нотаріальних дій має не сесія ради, а виконавчий комітет ради, до складу якої він входить [114, с. 346].

Посвідчення заповітів посадовими, службовими особами закладу охорони здоров'я. Відповідно до ст. 6 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ [137] пацієнт, який перебуває на стаціонарному лікуванні в закладі охорони здоров'я, має право на допуск до нього нотаріуса. Це ж право гарантується ст. 287 ЦК України. Проте, відповідно до ст. 1252 ЦК, п. 1 ч. 1 ст. 40 Закону України «Про нотаріат», у визначених законом випадках, коли немає часу для того, щоб запросити до лікувального закладу нотаріуса чи посадову особу органу місцевого самоврядування, посвідчення заповіту вправі вчиняти посадові особи закладу охорони здоров'я. При цьому такі заповіти (крім секретних) прирівнюються до нотаріально посвідчених.

Беручи за основу сформоване вище поняття порядку здійснення посвідчення заповіту, визначаємо порядок посвідчення заповіту посадовою, службовою особою закладу охорони здоров'я як послідовне здійснення уповноваженим суб'єктом законодавчо визначених дій, змістом яких є юридичне оформлення, фіксація та підтвердження волі заповідача на випадок смерті способом проставляння посвідчувального напису.

Для кращого розуміння сутності наведеного виду спеціального порядку вчинення такої нотаріальної дії встановимо значення деяких інших термінів і понять. Стаціонар (від лат. stationarius – той, що стоїть на місці, нерухомий) – лікувальний заклад, який має постійні ліжка для хворих (на відміну від поліклініки); лікарня [13, с. 464]. Лікарня – лікувально-профілактичний заклад, призначений для надання стаціонарної медичної допомоги хворим. У своєму складі лікарня може мати поліклініку чи амбулаторію. Незважаючи на те, що лікарня надає переважно медичну допомогу, згідно із законодавством України, до обов'язків працівників лікарняних закладів належить і надання правової допомоги. Госпіталь – військово-медична установа, призначена для надання спеціалізованої медичної допомоги військовослужбовцям і їх лікування. У госпіталях проводяться також військово-лікарська експертиза, наукові дослідження, підвищення кваліфікації військово-медичних кадрів. Кожний госпіталь існує на правах самостійної військової частини [166]. Головний лікар – це особа, яка здійснює керівництво лікувальним закладом відповідно до чинного законодавства України та нормативно-правових актів, що

визначають діяльність підприємств, установ і організацій охорони здоров'я, організовує лікувально-профілактичну, адміністративно-господарську та фінансову діяльність закладу. Законодавство встановлює такі вимоги до осіб, які претендують на посаду головного лікаря: наявність сертифіката лікаря-спеціаліста та посвідчення про присвоєння (підтвердження) кваліфікаційної категорії із цієї спеціальності; наявність стажу роботи за фахом не менше 5 років. Заступник головного лікаря з медичної частини належить до категорії керівників. На посаду заступника головного лікаря з медичної частини призначається особа, яка має вищу медичну освіту та стаж роботи в установах охорони здоров'я не менше 5 років. Призначається на посаду заступника головного лікаря з медичної частини та звільняється з посади особа відповідним наказом головного лікаря за згодою органу управління охорони здоров'я [32]. Черговий лікар – особа, яка призначається згідно з графіком чергування в лікарні. Він підпорядковується начальнику лікарні і без його дозволу не має права залишати чергування чи передати кому-небудь свої обов'язки. Черговому лікарю підпорядковується весь черговий медичний персонал. За відсутності начальника лікарні черговий лікар самостійно вирішує всі невідкладні питання. До особливостей публічно-правового статусу посадових осіб закладів охорони здоров'я, уповноважених здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповіту, слід, на нашу думку, віднести такі.

1. Правові відносини між пацієнтом і медичним персоналом закладу охорони здоров'я виникають у момент доставки та реєстрації хворого до лікувального закладу. Про те, що хворий перебуває на лікуванні в лікувальному закладі, робиться запис у книзі реєстрації хворих.

2. Закон чітко окреслює коло осіб, які можуть бути уповноважені на виконання нотаріальної дії посвідчення заповіту. Зокрема це: головні лікарі лікарень, де перебуває заповідач, їхні заступники з медичної частини або чергові лікарі лікарень, госпіталів, інших стаціонарних закладів охорони здоров'я, а також начальники госпіталів, директори або головні лікарі будинків для осіб похилого віку та інвалідів. Зазначена норма міститься в ст. 40 Закону України «Про нотаріат» [178], ст. 1252 ЦК України, Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [171], Порядку посвідчення

заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених [180] та ін.

3. Посадові особи закладів охорони здоров'я при посвідченні заповітів керуються Конституцією і законами України, постановами Верховної Ради України, указами і розпорядженнями Президента України, постановами, розпорядженнями Кабінету Міністрів України, наказами Мін'юсту та Міністерства охорони здоров'я.

4. Права, обов'язки і обмеження, які покладаються на посадових, службових осіб закладів охорони здоров'я при посвідченні заповітів, за змістом та способом реалізації не відрізняються від тих, які покладаються на посадових осіб органів місцевого самоврядування, чий правовий статус було розглянуто вище. Зокрема зазначене стосується обов'язку зберігати нотаріальну таємницю та не розголошувати відомості, отримані під час посвідчення заповіту. Обов'язок дотримання нотаріальної таємниці поширюється також на осіб із числа керівництва лікарні чи медичного персоналу, яким стало відомо про відповідні відомості у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків чи іншої роботи; на осіб, залучених до посвідчення як свідків; на інших осіб, яким стали відомі відомості, що становлять предмет нотаріальної таємниці.

5. Посадові, службові особи закладу охорони здоров'я, уповноважені здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповіту, мають володіти достатнім обсягом знань у сфері спадкового законодавства, оскільки на них покладається виконання таких обов'язків: 1) роз'яснення заповідачеві його прав та обов'язків, що впливають із заповіту; 2) перевірка відповідності посвідчуваних заповітів вимогам закону і дійсним намірам осіб, що звернулися за їх посвідченням; 3) попередження про правові наслідки посвідчення заповітів; 4) роз'яснення порядку скасування та складення нового заповіту; 5) складання в разі потреби проєктів заповітів на усне прохання фізичних осіб; 6) посвідчення заповітів на усне прохання фізичних осіб.

6. Однією з особливостей такого посвідчення є участь у ньому принаймні свідків, що передбачено, зокрема, ч. 7 ст. 1252 ЦК [240], п. 18 Порядку посвідчення заповітів і доручень, прирівняних до нотаріально посвідчених [180].

Аналізуючи процедуру посвідчення заповіту посадовими, службовими особами закладу охорони здоров'я, слід зазначити, що вона в цілому не відрізняється від тієї, яка була проаналізована нами раніше. Проте з огляду на коло суб'єктів, місце та обставини вчинення має свої особливості.

1. Порядок посвідчення заповітів посадовими, службовими особами закладу охорони здоров'я не має суперечити загальному порядку посвідчення заповітів нотаріусом (глава 3 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [170]).

2. Місцем учинення нотаріальної дії посвідчення заповіту у випадку, що розглядається, є лікарняна палата закладу охорони здоров'я, у якому перебуває заповідач. У зв'язку зі сказаним можна виділити декілька моментів, пов'язаних із практичним застосуванням зазначеної норми. Зокрема постає запитання: чи буде вважатися правомірним посвідчення заповіту в інших приміщеннях лікарні: наприклад у маніпуляційному кабінеті чи палаті реанімації? По-друге, як бути з необхідністю забезпечення нотаріальної таємниці, якщо в палаті, крім осіб, задіяних у процедурі укладання і посвідчення заповіту, перебувають інші хворі? Щодо можливості нотаріального посвідчення заповіту посадовою особою лікувального закладу санаторно-курортного типу, то попри наявність у літературі точок зору стосовно можливості віднесення їх до категорії осіб, які мають повноваження посвідчувати заповіти, ми їх не поділяємо. На нашу думку, законодавчо визначений перелік посадових осіб, уповноважених здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповіту, є вичерпним і не повинен піддаватися розширеному трактуванню [106, с. 96].

Ніхто крім зазначених у ст. 1252 ЦК посадових осіб закладу охорони здоров'я та нотаріусів не має права посвідчувати заповіт спадкодавця, який перебуває на стаціонарному лікуванні, що підтверджується і судовою практикою на прикладі провадження в справі №568/1738/13-ц, де ОСОБА_1 звернулася до суду з позовом до Бугаївської сільської ради про встановлення нікчемності заповіту. Заслухавши сторони, дослідивши письмові докази у справі, суд установив таке. 8 липня 2013 р. ОСОБА_3, перебуваючи на стаціонарному лікуванні в терапевтичному відділенні Радивилівської районної лікарні склала заповіт. Даний заповіт було посвідчено

секретарем Бугаївської сільської ради Радивилівського району Пукас Л.О. в с. Бугаївка Радивилівського району. Згідно зі ст.1251 ЦК України, якщо в населеному пункті немає нотаріуса, заповіт крім секретного може бути посвідчений уповноваженою на це посадовою, службовою особою відповідного органу місцевого самоврядування. Оспорюваний заповіт був складений із порушенням вимог щодо його форми та посвідчення. Був посвідчений у м. Радивилів, хоча в заповіті зазначено с. Бугаївка Радивилівського району, у населеному пункті, де зареєстровано три нотаріуси. Згідно із ч. 1 ст. 1252 ЦК України заповіт особи, яка перебуває на лікуванні в лікарні, госпіталі, іншому стаціонарному закладі охорони здоров'я, а також особи, яка проживає в будинку для осіб похилого віку та інвалідів, може бути посвідчений головним лікарем, його заступником із медичної частини або черговим лікарем цієї лікарні, госпіталю, іншого стаціонарного закладу охорони здоров'я, а також начальником госпіталю, директором або головним лікарем будинку для осіб похилого віку та інвалідів. Таким чином, у судовому засіданні встановлено, що секретар Бугаївської сільської ради Пукас Л.О. не мала права посвідчувати даний заповіт. Відповідно до ч.1 ст.1257 ЦК України, заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений із порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним. У зв'язку з тим, що заповіт був посвідчений у приміщенні Радивилівської районної лікарні посадовою особою Бугаївської сільської ради, яка не мала на це права, він був визнаний недійсним [194].

3. Алгоритм дій посадових, службових осіб закладу охорони здоров'я включає в себе такі ж дії, як і за звичайної процедури. Посадові особи закладу охорони здоров'я, здійснюючи посвідчення заповіту: роз'яснюють фізичним особам, від імені яких посвідчуються заповіти, їхні права та обов'язки; попереджають про наслідки посвідчення для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду; перевіряють відповідність посвідчуваних заповітів вимогам закону; установлюють справжні наміри особи, що звернулася за посвідченням заповіту, до його посвідчення, а також відсутність у неї будь-яких заперечень щодо кожної з умов правочину; попереджають про правові наслідки посвідчення заповіту; роз'яснюють порядок скасування та складення нового заповіту;

складають у разі потреби проєкт заповіту на усне прохання фізичних осіб; посвідчують заповіт.

4. Посвідчуючи заповіт, посадова особа закладу охорони здоров'я має обов'язково вказати місце і час укладання заповіту. Важливість зазначеної інформації в цьому випадку зумовлена можливістю впливу на заповідача, який, перебуваючи в лікарні, може бути під впливом ліків, до складу яких входять наркотичні засоби, наприклад морфін. Отже, така інформація потрібна суду для того, щоб після відкриття спадщини встановити чинність заповіту згідно зі станом заповідача.

5. У випадку, коли особи, які перебувають у закладі охорони здоров'я, або в будинку для осіб похилого віку та інвалідів, неправильно або неграмотно (із порушенням вимог законодавства) складають заповіт, особа, уповноважена здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповіту, має запропонувати фізичній особі, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, скласти новий заповіт.

6. Як і в попередньому випадку, посвідчення заповітів посадовими, службовими особами закладу охорони здоров'я має відбуватися за умови присутності при ній не менше двох свідків. Свідки також повинні бути присутніми, якщо заповідач не має можливостей в силу фізичних вад особисто прочитати заповіт. Свідками не можуть виступати посадові особи, які посвідчують заповіт, спадкоємці за заповітом, а також члени їхніх сімей та близькі родичі. Свідки, які присутні під час складання заповіту, повинні прочитати його і поставити свої підписи на ньому [105, с. 384].

Присутність свідків під час посвідчення заповіту є обов'язковою ознакою, а не факультативною. У випадку, якщо свідки під час посвідчення заповіту відсутні, заповіт у судовому порядку визнається нікчемним. Так, у справі № 544/838/17 у відкритому судовому засіданні у залі суду м. Пирятин, розглянувши цивільну справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_4 про визнання заповіту недійсним, судом встановлено такі факти та відповідні їм правовідносини: 2 березня 2011 р. ОСОБА_6 склала заповіт, за яким на випадок своєї смерті все належне їй на праві власності майно заповіла своєму сину ОСОБА_4. Заповіт був посвідчений заступником головного лікаря з медичної частини Пирятинської центральної районної лікарні Іванченко Т.І. за реєстром № 1 та зареєстрований в

Спадковому реєстрі за № 50812514 (а.с. 46). У судовому засіданні було встановлено, що заповіт від 02.03.2011 ОСОБА_6 вчинила, перебуваючи на лікуванні в Пирятинській центральній лікарні. Положення ч. 7 ст.1252 та ч. 2 ст. 1253 Цивільного кодексу України встановлюють обов'язкову участь не менш як двох свідків при посвідченні заповіту особи, яка перебуває на лікуванні в лікарні.

Як убачається з тексту заповіту, заповіт був посвідчений заступником головного лікаря з медичної частини одноособово, тобто за відсутності свідків. Ці обставини підтвердили в судовому засіданні як сама Іванченко Т.І., яка посвідчувала заповіт, так і свідок ОСОБА_7. Свідок також зазначила, що сам текст заповіту записала вона, хоча в ньому зазначено, що текст на прохання заповідача записано нотаріусом, який при складанні заповіту був відсутній. Статтею 1257 ЦК України встановлено підстави для визнання недійсним заповіту. Так, відповідно до ч.1 ст. 1257 Цивільного кодексу України, заповіт, складний особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений із порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним. Оскільки в даному випадку при складанні заповіту ОСОБА_6 від 2 березня 2011 р. в лікарні відповідальною особою не було дотримано вимог щодо його посвідчення (не було залучено свідків, що передбачено ч. 2 ст. 1253 ЦК України), суд правильно прийняв рішення щодо необґрунтованості доводів позивача про нікчемність такого заповіту [189].

7. Посвідчувальний напис підписується посадовою особою закладу охорони здоров'я і скріплюється печаткою з іменуванням лікарні чи іншої установи, яка застосовується для офіційних документів, залежно від місця роботи посадової особи, що посвідчує заповіт. На заповітах заборонено проставляти печатку для рецептів, листів непрацездатності, довідок тощо. Підпис чергового лікаря, який посвідчив заповіт, додаткового засвідчення не потребує.

Завершуючи аналіз порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою закладу охорони здоров'я, із метою вдосконалення його правового регулювання висловимо пропозицію щодо доцільності доповнення нормативних актів у зазначеній сфері нормою про те, що окрім власного підпису заповідач (або особа, яка підписує заповіт замість нього) повинен написати власноруч на заповіті своє прізвище, ім'я та по батькові. На нашу думку, з огляду на тип заповіту («заповіт

хворого») зазначене може слугувати додатковою гарантією легкого встановлення автентичності підпису заповідача у випадку судових позовів щодо цього. Також вважаємо слушними пропозиції, які обговорювалися спеціалістами раніше [152], а саме: періодичне проведення семінарів та інструктажів для осіб, які мають право здійснювати дії, прирівняні до нотаріальних, до яких доцільно залучати компетентних осіб; забезпечення наявності підготовлених бланків заповітів установленого зразка; ведення журналу реєстрації заповітів та довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених; виготовлення пам'яток із переліком прав довірителя та заповідача, які посадова особа має зачитати перед учиненням нотаріального посвідчення заповіту; виготовлення кількох примірників розписок для осіб, які будуть присутні при посвідченні заповіту, про зобов'язання не розголошувати нотаріальну таємницю; установа контакту з найближчими нотаріусами того нотаріального округу, де розташовано заклад охорони здоров'я, із метою ймовірного їх залучення до посвідчення заповіту. При цьому слід пам'ятати, що рішення про залучення нотаріуса має право приймати особа, яка хоче скласти заповіт.

Порядок посвідчення заповіту капітаном морського, річкового судна, яке ходить під прапором України, також має свою специфіку, яка вже була предметом нашого розгляду [114]. Посадовою особою, уповноваженою посвідчувати заповіти осіб, які перебувають на морському, річковому судні, що ходить під прапором України, є капітан цього судна. Беручи за основу сформоване вище поняття порядку здійснення посвідчення заповіту, визначаємо порядок посвідчення заповіту капітаном морського, річкового судна, яке ходить під прапором України, як послідовне здійснення уповноваженим суб'єктом законодавчо визначених дій, змістом яких є юридичне оформлення, фіксація та підтвердження волі заповідача на випадок смерті способом проставляння посвідчувального напису.

Для кращого розуміння питання вважаємо за необхідне пояснити певні терміни і поняття. Капітан судна – це особа, на яку покладається управління судном, зокрема судноводіння, вжиття заходів, необхідних для забезпечення безпеки плавання, запобігання забрудненню морського середовища, підтримання порядку на судні, запобігання завданню будь-якої шкоди судну, людям і вантажу, що

перебувають на ньому. Капітан судна внаслідок свого службового становища визнається представником судновласника і вантажовласника щодо дій, викликаних потребами судна, вантажу або плавання, а також позовів, що стосуються довіреного йому майна, якщо на місці немає інших представників судновласника або вантажовласника (ст. 58 Кодексу торговельного мореплавства України) [67]. Морський транспорт – це вид транспортної сфери матеріального виробництва, який здійснює перевезення вантажу та пасажирів суднами. Морський транспорт широко застосовується для міжнародних та внутрішніх перевезень. Судна морського транспорту поділяються на пасажирські, суховантажні, наливні (танкери) та службово-допоміжні [11, с. 598]. Річковий транспорт – вид транспорту, який здійснює перевезення пасажирів та вантажів здебільшого внутрішнім водним шляхом, як природним (ріки, озера), так і штучним (канали, водосховища, шлюзовані частини річок). Судна річкового транспорту поділяються на транспортні, технічні та допоміжні [12, с. 436]. За чинним законодавством України судно набуває права плавання під Державним Прапором України від часу його реєстрації в Державному судновому реєстрі або Судновій книзі України та отримання свідоцтва про право плавання під Державним Прапором України, що видається капітаном порту, в якому судно зареєстроване [262, с. 455].

До особливостей публічно-правового статусу капітана морського, річкового судна, що ходить під прапором України, як посадової особи, уповноваженої здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповіту, слід віднести таке.

1. Здійснюючи нотаріальну дію посвідчення заповіту, капітан морського, річкового судна, що ходить під прапором України, має керуватися Конституцією України, Законом України «Про нотаріат», ЦК України, Порядком посвідчення заповітів і доручень, прирівняних до нотаріально посвідчених, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 р. № 419 [180], іншими нормативно-правовими актами. Необхідно зазначити, що жоден галузевий нормативно-правовий акт не розкриває детальну процедуру посвідчення заповітів капітанами морських (річкових) суден.

2. Як і у випадках, які розглядалися вище, капітан, інша особа, уповноважена здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповіту на

морському, річковому судні, має володіти достатнім обсягом знань у сфері спадкового законодавства, оскільки на неї покладається виконання таких обов'язків: 1) роз'яснення заповідачеві його прав та обов'язків, що випливають із заповіту; 2) перевірка відповідності посвідчуваних заповітів вимогам закону і дійсним намірам осіб, що звернулися за їх посвідченням; 3) попередження про правові наслідки посвідчення заповітів; 4) роз'яснення порядку скасування та складення нового заповіту; 5) складання в разі потреби проекту заповіту на усне прохання фізичних осіб; 6) посвідчення заповітів на усне прохання фізичних осіб.

3. У законодавстві відсутнє нормативне врегулювання ситуації неможливості посвідчити заповіт капітаном судна (наприклад унаслідок раптової смерті, інших об'єктивних причин). Відповідь на зазначене питання треба знаходити в змісті посадових інструкцій, які розробляються на випадок неможливості капітаном виконувати покладені на нього обов'язки, що, зазвичай, розробляються компанією судовласника. Як правило, посадові інструкції зобов'язують виконувати функціональні обов'язки капітана внаслідок відсутності останнього старшого помічника капітана.

4. Права, обов'язки і обмеження, які покладаються на капітана морського, річкового судна при посвідченні заповітів, за змістом та способом реалізації не відрізняються від тих, які покладаються на інших посадових осіб, уповноважених здійснювати дії, прирівняні до нотаріальних, чий правовий статус було розглянуто вище.

5. Зазначене стосується обов'язку зберігати нотаріальну таємницю та не розголошувати відомості, отримані під час їх посвідчення. Обов'язок дотримання нотаріальної таємниці поширюється також на свідків, присутність яких при посвідченні заповіту є обов'язковою.

Аналізуючи процедуру посвідчення заповіту капітаном морського, річкового судна, що ходить під прапором України, слід зазначити, що вона в цілому не відрізняється від тієї, яка була проаналізована нами раніше. Проте, з огляду на коло суб'єктів, місце та обставини вчинення, має свої особливості.

1. Місцем учинення такої нотаріальної дії є морське (річкове) судно, що ходить під прапором України. У повсякденній ситуації (наприклад корабель перебуває в порту, особа не поспішає терміново

скласти заповіт) капітан не вправі посвідчувати заповіт, і на цій підставі може правомірно відмовити громадянину в його посвідченні. Також капітан судна відмовляє в посвідченні заповіту, якщо: учинення такої дії суперечить закону; не подано документи, необхідні для вчинення нотаріальної дії; дія не підлягає вчиненню капітаном; із проханням про вчинення нотаріальної дії посвідчення заповіту звернулася недієздатна фізична особа, а також цивільна дієздатність якої обмежена.

2. Чинне законодавство передбачає, що заповіт може скласти тільки дієздатна особа. Згідно зі ст. 52 Кодексу торговельного мореплавства України, до роботи на судні допускаються особи, визнані придатними для цього за станом здоров'я. Висновок про придатність для роботи на судні за станом здоров'я надається закладом Міністерства охорони здоров'я України відповідно до правил, установлених зазначеним міністерством. Тому, як правило, не виникає спірних питань відносно дієздатності особи. Однак трапляються і винятки, зокрема якщо особою, яка звернулася з проханням посвідчення заповіту, є пасажир.

3. Установлення особи заповідача здійснюється: у випадку якщо заповідачем є громадянин України – за паспортом громадянина України, паспортом громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичним чи службовим паспортом, тимчасовим посвідченням громадянина України, виданим у зв'язку із втратою паспорта, тимчасовим посвідченням громадянина України, виданим у зв'язку з набуттям громадянства України, посвідченням особи на повернення в Україну; у випадку якщо заповідачем є іноземець або особа без громадянства – за національним паспортом або документом, що його замінює, та документом чи реєстрацією паспортного документа, які підтверджують законність перебування особи в Україні (посвідка на постійне або тимчасове проживання, реєстрація паспортного документа чи довідка компетентних органів про звільнення від реєстрації на підставі міжнародних договорів, учасником яких є Україна); у випадку якщо заповідач є біженцем – за посвідченням біженця [180]. Слід зауважити, що, оскільки в нормативному переліку документів, які може бути використано для встановлення особи заявника, яка звернулася за посвідченням заповіту, посвідчення

морська не згадується, використання зазначеного документа в такому випадку буде неправомірним.

4. Особливістю процедури посвідчення заповітів капітаном морського, річкового судна є те, що при посвідченні мають бути присутніми не менше двох свідків. Свідки також повинні бути присутніми, якщо заповідач не має можливостей через фізичні вади особисто прочитати заповіт. Свідками не можуть виступати посадові особи, які посвідчують заповіт; спадкоємці за заповітом; члени їхніх сімей та близькі родичі. Свідки, які присутні під час нотаріальної дії посвідчення заповіту, повинні прочитати його і поставити свої підписи.

5. Посвідчення заповітів капітаном морського, річкового судна також має певну специфіку їх подальшої реєстрації. Зокрема один із посвідчених капітаном примірників заповіту зберігається ним до передачі начальникові порту України або консулові України в іноземному порту для наступного надсилання їх до державного нотаріального архіву чи державної нотаріальної контори за постійним місцем проживання заповідача. Якщо заповідач не мав постійного місця проживання в Україні або місце його проживання невідоме, заповіт передається до державного нотаріального архіву м. Київ. Про посвідчення заповіту капітаном судна провадиться запис у судовому журналі. При цьому реєстраційний номер і сторінка судового журналу проставляються в посвідчувальному написі на обох примірниках заповіту. У судовому журналі робиться відмітка про передачу заповіту начальникові порту України або консулові України в іноземному порту.

6. Скарги на неправильне посвідчення заповіту або на відмову в його посвідченні капітаном морського або річкового судна, що плаває під прапором України, подаються до суду за місцем порту приписки судна [159]. Для оскарження дій капітана судна законодавством передбачено десятиденний строк, який обчислюється з наступного дня після вчинення нотаріальної дії або відмови вчинити нотаріальну дію і вважається не пропущеним, якщо до його закінчення скарга була подана органу, що виконує нотаріальні дії, чи безпосередньо до суду. Пропущений заінтересованою особою строк для принесення скарги може бути поновлений судом за наявності

поважних причин, зокрема у випадку, коли судно не встигає потрапити до порту за місцем приписки.

7. У випадку відмови капітан морського, річкового судна повинен викласти причини відмови посвідчення заповіту в письмовій формі та роз'яснити порядок її оскарження особі, яка зверталася з проханням про посвідчення заповіту.

Завершуючи аналіз порядку посвідчення заповітів капітанами морських, річкових суден, сформулюємо низку пропозицій, які, на нашу думку, сприятимуть удосконаленню зазначеної нотаріальної дії. А саме: передбачити вивчення блоку цивільно-правових норм, які регламентують процедуру посвідчення заповітів, під час викладання юридичних дисциплін у профільних закладах освіти; розробити типову інструкцію для морських, річкових суден, які ходять під прапором України, яка б детально регламентувала порядок посвідчення заповітів капітанами морських, річкових суден; розробити і запровадити типові форми документів, що їх необхідно оформлювати в процесі реалізації зазначеною категорією осіб нотаріальної дії посвідчення заповітів.

Посвідчення заповітів згідно із законодавством може вчинятися певними військовими посадовими особами. Зокрема до нотаріально посвідчених заповітів прирівнюються: заповіти військовослужбовців та інших осіб, які перебувають на лікуванні в госпіталях, санаторіях та інших військово-лікувальних закладах, посвідчені начальниками, їхніми заступниками з медичної частини, старшими і черговими лікарями цих госпіталів, санаторіїв та інших військово-лікувальних закладів; заповіти та доручення військовослужбовців у пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ і військових навчальних закладів, де немає державних нотаріальних контор, приватних нотаріусів, посадових осіб та органів, що вчиняють нотаріальні дії, а також заповіти робітників і службовців, членів їхніх сімей і членів сімей військовослужбовців, посвідчені командирами (начальниками) цих частин, з'єднань, установ і закладів (ст. 1252 ЦК). Відповідно порядок посвідчення заповітів військовими посадовими особами – це послідовне здійснення уповноваженим суб'єктом законодавчо визначених дій, змістом яких є юридичне оформлення, фіксація та підтвердження волі заповідача на випадок смерті способом проставляння посвідчувального напису.

Військовослужбовці – це громадяни України, які проходять військову службу на території України, беруть участь у всеукраїнському і місцевих референдумах, обирають і можуть бути обраними до органів місцевого самоврядування та інших виборних державних органів згідно з Конституцією України [182]. До категорії військовослужбовців належать: особи офіцерського складу, прапорщики, мічмани, військовослужбовці строкової і надстрокової служби та військової служби за контрактом Збройних сил України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту України, а також інших військових формувань, що створюються Верховною Радою України, стратегічних сил стримування, які дислокуються на території України, військовослужбовці-жінки, курсанти військових навчальних закладів. Дислокація військ (у мирний час) – це розміщення (розквартирування) органів військового управління, з'єднань, військових частин, військових кораблів, військових навчальних закладів та установ у відведених (визначених) для них місцях (пунктах постійної дислокації) у населених пунктах (військових містечках, аеродромах, військово-морських базах, пунктах базування). Під час війни, воєнного часу термін «дислокація військ» звичайно використовується стосовно військових формувань, що не входить до складу діючої армії і флоту. Дислокація військ в особливий період, на період здійснення в Україні Операції об'єднаних сил – це розміщення в населених пунктах (аеродромах, військово-морських базах, пунктах базування, військових містечках, таборах тощо) органів військового управління, з'єднань, військових частин, військових кораблів, військових навчальних закладів, установ та інших військових формувань, які не входять до складу діючих військ (сил). Військова частина – типова організаційна одиниця, що утримується окремим штатом і призначається для виконання визначених завдань самостійно або в складі організаційної структури вищого рівня [164]. Під зазначеним поняттям слід розуміти органи військового управління, з'єднання, військові частини, військові кораблі (екіпажі), військові навчальні заклади та установи. Командир військової частини – командир військової частини, начальник військового навчального закладу, установи, організації ЗС України [167].

До особливостей адміністративно-правового статусу посадових, службових осіб, уповноважених посвідчувати заповіти військовослужбовців, слід віднести таке.

1. Право посвідчувати заповіти військовослужбовців та інших осіб, які перебувають на лікуванні в госпіталях, санаторіях, інших військово-лікувальних закладах мають начальники зазначених закладів, заступники з медичної частини, старші і чергові лікарі; у пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ і військових навчальних закладів, де немає державних нотаріальних контор, приватних нотаріусів, посадових осіб та органів, що вчиняють нотаріальні дії, – командири (начальники) цих частин, з'єднань, установ і закладів (ст. 1252 ЦК України). Наголосимо, що остання категорія із зазначених посадових, службових осіб має право посвідчувати також заповіти робітників і службовців підпорядкованих їм військових частин, членів їхніх сімей і членів сімей військовослужбовців.

2. Місцем, де перебуває особа-заповідач, у зазначеному випадку є пункт дислокації військової частини, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії.

3. Посадові особи при посвідченні заповітів керуються Конституцією і законами України, постановами Верховної Ради України, указами і розпорядженнями Президента України, постановами, розпорядженнями Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства юстиції України, Міністерства оборони України, Статутом Збройних сил України.

4. Права, обов'язки і обмеження, що покладаються на посадову, службову особу, уповноважену посвідчувати заповіти військових, за змістом та способом реалізації не відрізняються від тих, які покладаються на інших посадових осіб, уповноважених здійснювати дії, прирівняні до нотаріальних, чий правовий статус було розглянуто вище.

5. Як і у випадках, які розглядалися вище, особа, уповноважена посвідчувати заповіти військовослужбовців, має володіти достатнім обсягом знань у сфері спадкового законодавства, оскільки на неї покладається виконання таких обов'язків: 1) роз'яснення заповідачеві його прав та обов'язків, що впливають із заповіту; 2) перевірка відповідності заповіту вимогам закону і дійсним намірам особи, яка

звернулася за його посвідченням; 3) попередження про правові наслідки посвідчення заповіту; 4) роз'яснення порядку скасування та складення нового заповіту; 5) складання в разі потреби проєкту заповіту на усне прохання фізичної особи; 6) посвідчення заповіту на усне прохання фізичної особи. На нашу думку, кваліфіковану консультацію з питань укладення та посвідчення заповіту командирові військової частини, іншим уповноваженим посадовим, службовим особам та суб'єктам нотаріальної дії посвідчення заповіту мають надати юристи юридичного відділу відповідної військової частини чи вищого за підпорядкуванням військового з'єднання [111, с. 135].

Процедура посвідчення заповіту командирами (начальниками) військової частини, з'єднань, установ і закладів; начальниками госпіталів, санаторіїв, інших військово-лікувальних закладів, заступниками з медичної частини, старшими і черговими лікарями в цілому не відрізняються від тих, які були проаналізовані в межах підрозділу 2.2 монографії. Проте з огляду на коло суб'єктів, місце та обставини вчинення зазначена процедура має свої особливості.

1. Особа військовослужбовця чи іншого громадянина встановлюється за паспортом чи іншим документом, який виключає будь-які сумніви щодо особи громадянина. Стосовно військовослужбовців це може бути військовий квиток. Не можуть посвідчуватися заповіти військовослужбовців і інших громадян, які на час складання заповіту перебувають у такому стані, коли не можуть розуміти значення своїх дій або керувати ними.

2. Перед посвідченням заповіту особа-заповідач має особисто ознайомитися з текстом проєкту документа або його має зачитати їй вголос посадова особа, яка посвідчує заповіт. Якщо заповідач згоден із проєктом заповіту, він повинен підписати його в присутності посадової особи, яка посвідчує заповіт.

3. У заповіті прізвища, імена та по батькові військових, звання, а також місце їх дислокації зазначаються повністю. Не заповнені до кінця рядки та інші вільні місця прокреслюються. Виправлення вносяться в присутності заповідача та застерігаються посадовою особою перед підписанням заповідача. Заповіт складається і посвідчується у двох примірниках, у ньому повинно бути зазначено місце і час його складання. Після підписання заповіту заповідачем

посадова особа повинна його посвідчити, учинивши на ньому посвідчувальний напис.

4. Як і в усіх інших випадках, передбачених ч. 7 ст. 1252 ЦК України, при посвідченні заповітів військових уповноваженою особою обов'язковою умовою є присутність не менше двох свідків. Свідки також повинні бути присутніми, якщо заповідач не має можливостей через фізичні вади особисто прочитати заповіт. Свідками не можуть виступати посадові особи, які посвідчують заповіт, спадкоємці за заповітом, а також члени їхніх сімей та близькі родичі. Свідки, присутні під час посвідчення заповіту, повинні прочитати його і поставити свої підписи на ньому.

5. Після підписання заповіту заповідачем посадова особа повинна його посвідчити, учинивши на ньому посвідчувальний напис. Посвідчені заповіти реєструються в спеціальній книзі для реєстрації заповітів, яка повинна бути прошнурована, її сторінки пронумеровані, а кількість сторінок завіряється підписом командира військової частини, начальника або його заступника з медичної частини госпіталю, санаторію, іншого військово-лікувального закладу і відповідними печатками.

6. Посадові особи, які посвідчили заповіт, повинні негайно передати один примірник заповіту заповідачу, другий примірник у той же день передається до державного нотаріального архіву чи до державної нотаріальної контори за постійним місцем проживання заповідача. Якщо заповідач не мав постійного місця проживання в Україні, або якщо місце проживання його невідоме, заповіт надсилається до державного нотаріального архіву м. Київ.

7. Командири військових частин відмовляють у посвідченні заповітів, якщо вони суперечать закону, тобто здійснюються поза чинним законодавством. За бажанням особи, якій відмовлено в посвідченні заповіту, причини відмови повинні бути викладені в письмовій формі та роз'яснений порядок її оскарження. Скарги на неправильне посвідчення заповіту або на відмову посадової особи в їх посвідченні подаються до суду за місцезнаходженням госпіталю, військово-лікувального закладу, військової частини, з'єднання, установи, військового навчального закладу.

Закінчуючи аналіз посвідчення заповітів військовослужбовців посадовими, службовими особами, зауважимо, що, починаючи з 2014

р., у зв'язку з проведенням в Україні АТО/ООС, кількість випадків посвідчення заповітів зазначеною категорією посадових осіб значно зросла. Тож наразі актуальними є розроблення і прийняття відомчого нормативного документа, який би містив детальну інструкцію дій уповноважених посадових осіб щодо процедури посвідчення заповітів командирами військових частин та відповідних методичних рекомендацій. Крім того, вважаємо доцільним вивчення відповідного блоку питань у процесі підготовки та перепідготовки командного складу Збройних сил України та військових юристів.

Особливості посвідчення заповіту начальником пошукової, іншої експедиції вже були предметом нашого розгляду [104, с. 253]. Попри не надто поширену практику реалізації зазначеного виду нотаріальної дії в межах нашого дослідження вона потребує більш ґрунтового аналізу, здійснення якого розпочнемо з термінів. У широкому розумінні експедиція – це подорож, поїздка, відрядження групи людей, загону зі спеціальною метою, спеціальним завданням; відрядження, місія, операція, рейд, акція, похід; група, загін людей, що здійснюють подорож, поїздку, відрядження зі спеціальною метою, спеціальним завданням; партія, загін. Експедиція (від. лат. *expedition* – приведення до порядку, похід) – поїздка, похід групи осіб, загону зі спеціальним (науковим, військовим) завданням; група учасників такого заходу [211 с. 1532]. Словник української мови тлумачить поняття експедиції як подорож, що здійснюється, як правило, із метою вивчення історії краю, довкілля, явищ соціального життя, світової цивілізації, географічних, етнографічних, історичних об'єктів та їх дослідження з використанням технічних засобів пересування або ж без них, під час якої можливе подолання природних перешкод [130]. Експедицією називають також організовану форму наукових досліджень, пов'язану, зазвичай, із переміщенням дослідників територією або акваторією, що вивчається. Виділяють комплексні (ті, що охоплюють усі або майже всі компоненти природного середовища) та галузеві (ті, що охоплюють один-два компоненти, наприклад геологію, ґрунти) наукові експедиції. Сучасні експедиційні дослідження є складним і тривалим виробничим процесом, який включає: підготовку особового складу та технічного обладнання; доставку необхідних матеріалів до місця роботи; рекогносцировку на місці; оброблення зібраних матеріалів тощо [22, с. 346]. Ураховуючи

те, що експедиції можуть здійснюватися протягом тривалого часу, на віддалених територіях, законодавець у ч. 3 ст. 1252 ЦК України передбачив можливість реалізації права на укладання заповіту членами експедиції шляхом надання повноважень щодо його посвідчення начальнику експедиції.

Публічно-правовий статус начальника експедиції як суб'єкта, уповноваженого здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповіту, а також сама процедура посвідчення майже нічим не відрізняється від процедури посвідчення заповітів іншими посадовими особами, передбаченими ст. 1252 ЦК України. Проте з огляду на коло суб'єктів, місце та обставини вчинення вони мають певні особливості.

1. Начальник пошукової або іншої експедиції посвідчує заповіт на усне прохання особи. Перед тим, як посвідчити заповіт, посадова особа з'ясовує обсяг цивільної дієздатності фізичної особи, яка звернулася за посвідченням заповіту.

2. Заповіт складається у письмовій формі із зазначенням місця і часу його складання, дати та місця народження заповідача. Начальник експедиції може написати заповіт власноручно.

3. Заповіт складається у двох примірниках, підписується заповідачем, начальником експедиції та не менш як двома свідками, які згідно з п. 7 ст. 1252 ЦК України мають бути присутні під час складання заповіту. У випадку, якщо заповідач унаслідок фізичної вади, хвороби або з інших поважних причин не може власноручно підписати заповіт, за його дорученням і в його присутності та в присутності запрошених ним двох свідків заповіт може підписати інша фізична особа.

4. Посвідчувальний напис начальника експедиції повинен бути написаний зрозуміло, чітко, без підчисток, виправлень, його може бути розміщено як на лицьовому, так і на зворотному боці заповіту.

5. Заповіт, посвідчений начальником експедиції, реєструється в обліковому журналі так же, як і вихідні документи. Порядковий номер, за яким заповіт зареєстровано в журналі, проставляється в посвідчувальному написі на обох примірниках заповіту.

6. Якщо начальник експедиції відмовляє фізичній особі в посвідченні заповіту, він повинен на прохання фізичної особи, якій відмовлено в посвідченні заповіту, викласти причини відмови в письмовій формі та пояснити порядок їх оскарження. Скарга на

неправильне посвідчення заповіту або на відмову в його посвідченні подається до суду за місцезнаходженням експедиції.

7. Як і у випадках, що розглядалися вище, начальник експедиції та свідки мають дотримуватися таємниці заповіту. У разі недотримання зазначеної таємниці зазначені особи несуть установлену законом відповідальність.

Уважаємо, що в порівнянні з іншими посадовими особами, переліченими в ст. 1252 ЦК України, умови для посвідчення заповіту начальником експедиції можуть бути вкрай складними. Це пояснюється тим, що експедиція може здійснюватися в місцевості та обставинах, які унеможливають дотримання всіх вимог щодо посвідчення заповітів. Наприклад, відповідно до ч. 6 ст. 1252 ЦК України, однією з умов дійсності заповіту є присутність не менше двох свідків. Але уявімо ситуацію, за якої пошукова експедиція здійснюється в горах, і особа-заповідач та начальник експедиції внаслідок раптового стихійного лиха (наприклад обвалу) перебувають у недоступному для інших осіб місці. Фактично особа-заповідач у такій ситуації є дієздатною, має повне право на складання заповіту. А юридично укладений нею заповіт, посвідчений за таких умов начальником експедиції, буде недійсним унаслідок відсутності та підписів свідків. На нашу думку, уникнути таких ситуацій можливо було б за умови впровадження спрощеної процедури посвідчення заповітів під час експедиції. При цьому в законодавстві необхідно чітко зазначити умови, у яких повинен перебувати заповідач. Зокрема такими умовами можуть бути: якщо внаслідок непередбачених форс-мажорних обставин під час експедиції присутність свідків неможлива, то заповіт можна посвідчити без свідків; унаслідок смерті начальника експедиції, або якщо він загубився, посвідчити заповіт може інша особа – член експедиції, з обов'язковою відміткою про це в заповіті; у разі відсутності належного аркушу, заповіт можна скласти на будь-якому аркуші паперу, при цьому текст заповіту повинен бути зрозумілим, із дотриманням відповідних реквізитів, із підписами заповідача та особи, яка посвідчує заповіт.

Згідно із чч. 5 і 6 ст. 1252 ЦК України, заповіт особи, яка тримається в установі виконання покарань, може бути посвідчений начальником такої установи; заповіт особи, яка тримається під вартою, може бути посвідчений начальником слідчого ізолятора.

Відповідно до законодавства України [80, 161, 185, 183], установами виконання покарань є організації, які безпосередньо і виключно здійснюють виконання конкретних видів кримінальних покарань. До установ виконання покарань слід відносити: арештні дома; кримінально-виконавчі установи; спеціальні виховні установи (виховні колонії); слідчі ізолятори у випадках, передбачених Кримінально-виконавчим кодексом України. У межах, визначених законом, виконання кримінальних покарань здійснюють Державна кримінально-виконавча служба, військові частини, гауптвахти та дисциплінарні батальйони військової служби правопорядку в Збройних силах України. Оскільки виключною діяльністю зазначених установ є виконання відповідних кримінальних покарань і утримування осіб, щодо яких обрано запобіжний захід взяття під варту, уважатимемо, що вони належать до установ одного типу, і в межах нашого дослідження об'єднаємо їх під поширеним у міжнародно-правовій термінології поняттям «місця несвободи». До зазначеної категорії віднесемо також слідчі ізолятори (СІЗО). Слідчий ізолятор (СІЗО) – це пенітенціарна установа Державної кримінально-виконавчої служби, яка призначена для утримування осіб, щодо яких було обрано запобіжний захід у виді взяття під варту на будь-якій стадії кримінального судочинства (до судового процесу, після вироку до направлення в арештний дім, виправний центр чи колонію), крім військовослужбовців, які утримуються на гауптвахті. Крім того, відповідно до ст. 89 Кримінально-виконавчого кодексу України, осіб, уперше засуджених до позбавлення волі за злочини невеликої або середньої тяжкості чи тяжкі злочини, може бути за їхньою згодою залишено в слідчому ізоляторі чи направлено до виправної колонії максимального рівня безпеки для роботи з господарського обслуговування. До місць несвободи слід відносити: арештні дома – вид установ виконання покарань, у яких засуджені відбувають покарання у виді арешту; кримінально-виконавчі установи – вид установ виконання покарань, в яких засуджені відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк; виховні колонії – вид установ, у яких виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк засуджені неповнолітні. Кримінально-виконавчі установи поділяються на: кримінально-виконавчі установи відкритого типу (виправні центри) і кримінально-виконавчі установи закритого

типу (виправні колонії). Виправні колонії поділяються на колонії мінімального, середнього та максимального рівнів безпеки. Очолює установу виконання покарань начальник, який, як правило, має чотирьох заступників: із нагляду, безпеки, охорони та оперативної роботи (перший заступник); із соціально-психологічної роботи зі спецконтингентом; із працевикористання спецконтингенту та виробництва; з інтендантського та комунально-побутового забезпечення. За офіційною статистикою, наразі в місцях несвободи в Україні перебуває близько 150 000 осіб, чий правовий статус регламентується Конституцією України [74], Кримінальним процесуальним кодексом України [79], Кримінально-виконавчим кодексом України [80], Законом України «Про попереднє ув'язнення» [179], іншими нормативно-правовими актами національного законодавства та міжнародно-правовими нормами. Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, максимальний строк тримання під вартою особи в межах досудового слідства складає 12 місяців. Однак на практиці іноді цей строк може розтягуватися на роки. Природно, що в осіб, які перебувають у місцях несвободи, може виникнути потреба укладання заповіту. Відповідно до ст. 7 КПК України, держава поважає й охороняє права, свободи та інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальний і правовий захист та їхню особисту безпеку. Засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, встановлених вироком і законами України. Особа, яка перебуває в місцях несвободи, не позбавлена права укладати заповіт, який має бути посвідчений начальником установи виконання покарань чи слідчого ізолятора. Порядок посвідчення заповітів начальником установи виконання покарань чи начальником СІЗО обумовлені режимом утримання в ньому спецконтингенту.

Зазначимо, що в юридичній літературі особливості посвідчення заповітів зазначеною категорією осіб є предметом розгляду лише в поодиноких розвідках [149, с. 36; 59, с. 63]. У результаті здійсненого аналізу відповідної літератури та нормативно-правових актів нами встановлено такі особливості порядку посвідчення заповітів начальниками місць несвободи.

1. Начальник установи виконання покарань уповноважений посвідчувати заповіти осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі у ввіреному йому закладі. Начальник СІЗО уповноважений посвідчувати заповіти осіб, які утримуються під вартою. Тобто начальник установи виконання покарань, як і начальник СІЗО, не має права посвідчувати заповіти працівників очолюваних ними установ, своїх підлеглих.

2. Місцем, де здійснюється нотаріальна дія посвідчення заповіту, є установа виконання покарань, або СІЗО, або будь-яка з установ, яка охоплюється категорією «місця несвободи». У будь-якому разі таке місце належить до режимних об'єктів.

3. При посвідченні заповітів начальник установи виконання покарань, начальник СІЗО керуються тими ж нормативно-правовими актами, що й інші суб'єкти, уповноважені виконувати дії, прирівняні до нотаріальних. Проте особливості правового статусу заповідачів, які належать до т.зв. категорії «спецконтингенту» та, відповідно, режиму їх утримання, мають значну специфіку, що вимагає докладних і чітко прописаних відомчих інструкцій, якими б процедура посвідчення заповіту регламентувалася всебічно і детально. Однак таких інструкцій Мін'юсту не існує.

3. Відповідно до ч. 2 п. 1 Порядку посвідчення заповітів і доручень, прирівняних до нотаріально посвідчених [180] зі змінами і доповненнями, начальники слідчих ізоляторів посвідчують заповіти осіб, узятих під варту, та засуджених, стосовно яких вирок суду не набрав чинності, за погодженням із посадовою, службовою особою чи органом, у провадженні яких перебуває справа. Подібна правова конструкція викликає певні запитання в дослідників, які займаються зазначеною проблематикою [59, с. 62]. Так, у літературі справедливо визначається, що така норма значно звужує перелік категорій осіб, які мають право на посвідчення заповітів в умовах утримання в слідчому ізоляторі (лише взяті під варту та засуджені, щодо яких вирок суду не набрав законної сили), оскільки в Україні трапляються випадки тримання у СІЗО осіб із порушенням строків їх утримання, тобто після винесення виправдувальних вироків, або осіб, щодо яких набув чинності вирок суду, тощо. У такому випадку застосування вичерпного переліку порушує передбачене ЦК України право останніх на заповіт. Також не може не вважатися порушенням прав

особи, яка перебуває в СІЗО, норма щодо необхідності отримання для посвідчення заповіту начальником ізолятору згоди на це посадової, службової особи чи органу, у провадженні яких перебуває справа заповідача. Крім проблеми правомірності самого дозволу, виникає проблема неврегульованості заборони такого дозволу та його обґрунтування. Адже наразі не існує жодного нормативно-правового акта, який би зобов'язував орган досудового розслідування, прокурора чи суд надавати такий дозвіл. На нашу думку, зазначений порядок порушує права людини і громадянина, оскільки не регламентований ані строками, ані процедурою, ані законом. Між тим право на заповіт, як зазначено в ЦК України, є безумовним. Уважаємо, що зазначені норми Порядку мають бути приведені у відповідність до норм ЦК України та норм, що закріплюють права і свободи людини.

4. Обов'язковою умовою процедури посвідчення заповіту начальником установи виконання покарань чи начальником СІЗО, як і в усіх інших випадках, є присутність не менш як двох свідків. Проте зазначена вимога з огляду на специфіку місця посвідчення заповіту також може бути оцінена неоднозначно. З одного боку, присутність свідків має унеможливити випадки порушень керівництвом місць несвободи права заповідача, який перебуває у їх повному підпорядкуванні, на володіння майном. З іншого боку, підбір свідків нотаріальної дії посвідчення заповіту в місцях несвободи, як правило, не позбавлений проблем, оскільки залучення свідків передбачає або їх службову підлеглість від начальника (якщо це його заступники чи інші працівники установи), або ж матеріальну зацікавленість у заповіті (якщо це родичі заповідача, потенційні спадкоємці). У будь-якому разі вірогідність участі в посвідчуванні заповіту незацікавлених осіб у місцях несвободи є досить низькою. З огляду на зазначене з метою забезпечення принципу свободи заповіту вважаємо необхідним внесення змін до законодавства, яке регламентує процедуру посвідчення заповіту начальником установи виконання покарань та начальником СІЗО, зокрема в частині статусу свідків. Пропонуємо законодавчо передбачити залучення до процесу посвідчення заповіту осіб адвокатів заповідача, чи інших осіб, які здійснюють захист прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого чи виправданого. Цілком поділяємо думку про те, що присутність захисника під час процедури посвідчення заповіту особи,

яка перебуває в місцях несвободи, відповідає сутності й охоплюється змістом категорії юридичної допомоги при провадженні в кримінальній справі [59, с. 63].

5. За загальним правилом, яке поширюється і на місця несвободи, начальник установи виконання покарань чи начальник СІЗО мають зберігати таємницю посвідчених заповітів. Зміст заповіту не повинен бути повідомлений будь-кому, навіть особам, зазначеним у заповіті. Довідки про наявність заповіту або про його зміст видаються тільки після смерті заповідача за наявності свідоцтва про смерть. Вимога дотримання таємниці посвідчених заповітів поширюється також на осіб, яким про вчинення заповіту стало відомо у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків. Вони також не вправі повідомляти кому-небудь, зокрема й особам, які вказані в заповіті, про зміст заповіту.

6. До проблемних процедур, які мають місце під час посвідчення заповіту начальником установи виконання покарань чи начальником СІЗО, слід віднести процедуру ідентифікації особи, яка відповідно до законодавства, здійснюється за паспортом заповідача. Хоча на практиці ускладнень з ідентифікацією особи, яка перебуває в місцях несвободи, як правило, не буває, з юридичної точки зору дотримання такої процедури є неможливим. Адже відповідно до п. 22 Постанови Верховної Ради України «Про затвердження положень про паспорт громадянина України та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон» від 26.06.1992 р. № 2503-XII (зі змінами, внесеними відповідно до Постанови від 17.05.2018 р. № 2427-VIII) [169], в особи, узятій під варту або засудженої до позбавлення волі, паспорт вилучається органами дізнання, досудового розслідування або судом. При звільненні з-під варту чи від відбування покарання паспорт повертається його власникові. Таким чином, має місце явна колізія законодавства, яка потребує усунення.

7. Текст заповіту пишеться в довільній формі, власноруч заповідачем, на бланках, які розроблені й надсилаються Мін'юстом. У необхідних випадках на прохання осіб, які перебувають у місцях несвободи, уповноважена особа може написати текст заповіту або надрукувати його за допомогою технічних засобів. Посвідчувальний напис на заповіті розміщується після підпису заповідача на тій же сторінці або на зворотному боці заповіту, або на окремому аркуші. У

випадках, коли посвідчувальний напис складається на окремому аркуші, а також коли зміст заповіту викладено на декількох аркушах, усі аркуші повинні бути пронумеровані та прошнуровані, про що робиться відповідний запис, підтверджений підписом начальника установи відбування покарань (начальника СІЗО) та гербовою печаткою.

8. За загальним правилом, заповіт укладається та посвідчується у двох примірниках, один із яких у той же день передається до державного нотаріального архіву за постійним місцем проживання заповідача, а інший – видається останньому на руки. У зв'язку із зазначеним постає питання щодо місця зберігання примірника заповідача. Адже в разі зберігання його в камері установи відбування покарань чи СІЗО, серед речей особи, яка засуджена чи арештована, у зв'язку з режимом утримання виникає проблема забезпечення таємниці заповіту. На нашу думку, зазначену проблему можливо було б вирішити шляхом прийняття норми про те, що заповіт особи, яка перебуває в місцях несвободи, має зберігатися в матеріалах особової справи останньої.

9. Ще одним спірним моментом процесуального провадження зазначеного виду, на нашу думку, є процедура оскарження відмови в його вчиненні. За загальним правилом, на прохання особи, якій відмовлено в посвідченні заповіту, причини відмови повинні бути викладені в письмовій формі, а також роз'яснено порядок її оскарження. Скарги на неправильне посвідчення заповіту або відмову щодо цього подаються до суду за місцем знаходження установи відбування покарань (або СІЗО). Водночас на практиці проблеми оскарження відмови в учиненні нотаріальної дії в судовому порядку в умовах перебування в місцях несвободи є досить суттєвими, що пояснюється недосконалістю кримінально-процесуального законодавства та незавершеністю реформування пенітенціарної системи України.

Завершуючи аналіз особливостей нотаріальної дії посвідчення заповітів начальником установи виконання покарань, начальником СІЗО, із метою її вдосконалення сформулюємо пропозицію щодо необхідності розроблення Міністерством внутрішніх справ разом із Міністерством юстиції та запровадження спеціального нормативно-правового акта, який би містив покрокову детальну інструкцію

процедури посвідчення заповітів вищезазначеними посадовими особами. Також наполягаємо на необхідності включення відповідних блоків юридичних знань до програм підготовки фахівців для пенітенціарної системи.

До категорії службових, посадових осіб, які уповноважені здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповіту, згідно із законодавством, віднесено також працівників дипломатичних представництв та консульських установ України за кордоном. Зауважимо, що зазначене питання поки що не досить активно розроблялося науковцями, проте окремі дослідження мають місце [232, с. 190; 27, с. 109; 29, с. 410; 207, с. 104-105; 242, с. 125; 78]. Нормативною основою діяльності посадових осіб дипломатичних представництв та консульських установ у зазначеній сфері, зокрема, є: Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р. [18], Віденська конвенція про консульські зносини 1963 р. [19], Конвенція про колізію законів, яка стосується форми заповітів (Гаазька конвенція) [73], Конвенція про введення системи реєстрації заповітів від 31 грудня 2009 р. (Базельська конвенція) [72], Закон України «Про приєднання України до Конвенції про колізії законів, які стосуються форми заповітів» від 12 грудня 2009 р. [181], Консульський статут України, затверджений Указом Президента України від 05.11.1996 р. № 1043/096 (зі змінами і доповненнями, внесеними Указом Президента України від 21.05.2002 р. № 474/2002) [165], Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України від 27.12.2004 № 142/5/310 [168], ін. нормативно-правові акти.

У ст. 3 «Виконання консульських функцій» Віденської конвенції про консульські зносини зазначено, що консульські функції виконуються консульськими установами та дипломатичними представництвами відповідно до цілей зазначеної конвенції. Проте дипломатичне представництво призначене для реалізації зовнішньої політики держави, основні ж повноваження у сфері реалізації та захисту цивільних прав громадян своєї країни покликані виконувати консульства. Відповідно до Віденської конвенції про консульські зносини 1963 р., консульство – це орган зовнішніх зносин держави, який діє на території іншої держави, з якою підписано угоду про здійснення консульських зносин, має статус генерального

консульства, консульства, віце-консульства чи консульської агенції, і повноваження якого поширюються на територію всієї країни або консульського округу. Консульською посадовою особою (консулом) є будь-яка особа, якій доручено в цій якості здійснювати консульські функції, виконання обов'язків нотаріуса, реєстратора актів цивільного стану та інших подібних обов'язків, а також виконання деяких функцій адміністративного характеру, за умови, що в цьому випадку ніщо не суперечить законам і правилам держави перебування. Компетенція консула щодо посвідчення заповітів громадян України, які перебувають за кордоном, регламентується п. f Віденської конвенції про консульські зносини [19] та ст. 38 Закону України «Про нотаріат», де в п. 1 йдеться про те, що до повноважень консула належить учинення нотаріальних дій із посвідчення заповітів [178]. Процедура посвідчення консулом заповітів регламентується нормами пп. 3.8.1-3.8.17 Положення про порядок учинення нотаріальних дій у дипломатичних представництвах та консульських установах України [168]. Проте слід зазначити, що в ЦК України норма щодо можливості посвідчення заповіту консулом чи посадовою особою дипломатичного представництва відсутня. З огляду на зазначене вважаємо доцільним узгодити Цивільний кодекс України із ст. 38 Закону України «Про нотаріат» та доповнити його нормою, яка б закріплювала право посвідчувати заповіти осіб, які перебувають за кордоном, представниками консульських установ та дипломатичних представництв.

Порядок посвідчення заповіту посадовою особою консульської установи чи дипломатичного представництва має свої особливості.

1. Порядок посвідчення заповіту консулом регулюється Положенням про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах [168].

2. Нотаріальна дія посвідчення заповіту здійснюється в приміщенні дипломатичного представництва чи консульської установи. У випадках, коли фізична особа не може з'явитися в зазначене приміщення, а також коли того вимагають особливості вчинюваних нотаріальних дій, нотаріальні дії можуть бути вчинені поза вказаними приміщеннями, але в межах території діяльності дипломатичного представництва або консульської установи, у межах консульського округу. Якщо нотаріальна дія вчиняється поза

приміщенням дипломатичного представництва чи консульської установи, у посвідчувальному написі та в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій записується місце вчинення нотаріальної дії із зазначенням адреси, а також часу вчинення нотаріальної дії та причин, з яких нотаріальна дія була вчинена поза вказаними приміщеннями.

3. Нотаріальна дія посвідчення заповіту вчинюється після пред'явлення всіх необхідних для цього документів та сплати консульського збору.

4. На стадії підготовки консул повинен перевірити право- та дієздатність заповідача. При цьому має враховувати положення, що посвідчення заповіту через представника не допускається. Але якщо заповідач унаслідок фізичної вади, хвороби або з будь-яких інших причин не може власноручно підписати заповіт, за його дорученням у його присутності та в присутності запрошених ним двох свідків заповіт може бути підписаний іншою фізичною особою, окрім тієї, на користь якої укладається заповіт.

5. Відповідно до п. 3.8.2 Положення, заповіт може бути написаний власноручно заповідачем або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів. Консул на прохання заповідача може записати заповіт із його слів власноруч або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів, але в Положенні не зазначено, на якому бланку здійснюється викладення заповіту. На практиці консульства не завжди мають відповідні бланки, і викладення тексту заповіту почасти здійснюється на чистому папері формату А-4 з учиненням на ньому консулом посвідчувального напису, підпису консула з прикладенням печатки консульської установи. У зазначеному випадку заповіт має бути вголос прочитаний заповідачем, про що останній зазначає перед своїм підписом.

6. Заповіт посвідчується консулом із дотриманням правил нотаріальної таємниці (ст. 46) та обмежень, які передбачені ст. 49 Консульського статуту. Щодо свідків, то ними повинні бути особи з повною цивільною дієздатністю, які згідно із ч. 3 ст. 8 Закону України «Про нотаріат» зобов'язані не розголошувати відомості, що становлять предмет нотаріальної таємниці.

7. При посвідченні заповіту консул не повинен вимагати від заповідача подання доказів, які підтверджують його право на майно, що заповідається, він лише встановлює особу заповідача за

закордонним паспортом. Уважаємо слушною думку про те, що при посвідченні заповіту консулом, крім норм національного законодавства, мають ураховуватися і норми іноземного права країни щодо змісту заповіту. Тобто консул повинен ураховувати також і законодавство країни перебування, зокрема, для тих нотаріальних дій, після вчинення яких нотаріальні акти діятимуть на території цієї країни [232, с. 187].

8. При посвідченні заповіту консул має враховувати ст.ст. 31-33 Закону України «Про міжнародне приватне право» [176] щодо змісту та сфери дії заповіту, а також ст. 72 закону, яка говорить про те, що здатність особи на складання заповіту та форма заповіту визначаються правом держави, у якій спадкодавець (заповідач) мав постійне місце проживання на момент складання заповіту або на момент смерті. Аналогічне положення поширюється і на акт скасування заповіту.

9. Нотаріальна дія посвідчення заповіту, учинена консулами, реєструється в реєстрі нотаріальних дій. Посвідчені консулом заповіти зберігаються в справах консула до їх передачі через Міністерство закордонних справ України до Київського міського державного нотаріального архіву в установленому порядку. Дублікат заповіту може бути видано вказаним у заповіті спадкоємцям, виконавцю заповіту після подачі ними свідоцтва про смерть заповідача. У разі смерті спадкоємців, які були вказані в заповіті, дублікат може бути видано їхнім спадкоємцям після подачі ними свідоцтва про смерть заповідача і померлого спадкоємця.

10. Підставами для відмови в учиненні нотаріальної дії посвідчення заповіту посадовою особою консульської установи є: невідповідність учиненої дії закону; відсутність відомостей (інформації) та документів, необхідних для вчинення зазначеної нотаріальної дії; якщо дія не підлягає вчиненню консулом або відповідним дипломатичним представником; якщо з проханням про посвідчення заповіту звернулася недієздатна особа, обмежено дієздатна особа або представник, який не має необхідних повноважень; якщо подаються документи, які не відповідають вимогам законодавства.

11. У разі проживання особи на значній відстані від консульської установи України, посвідчення заповіту може бути

вчинене місцевим нотаріусом за місцем проживання такої особи. Заповіт, посвідчений місцевим нотаріусом, в обов'язковому порядку підлягає легалізації в консульській установі чи дипломатичному представництву в найкоротші строки.

Завершуючи аналіз особливостей порядку посвідчення заповіту посадовою особою консульської установи чи дипломатичного представництва, зазначимо про існування певних колізій у вчиненні зазначеної процедури, які серед іншого зумовлюються також новаціями нотаріального законодавства держав акредитації та загальноєвропейськими тенденціями розвитку нотаріального права. Уважаємо, що однією з умов скорішої адаптації законодавства України до права ЄС, зокрема, у сфері нотаріату є врахування специфіки вчинення нотаріальних дій органами зовнішніх зносин України та держав – членів ЄС.

Висновки до розділу 2

Підсумовуючи викладене у межах розділу 2 монографії необхідно вказати на таке.

1. Досліджено поняття порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою в контексті його співвідношення з юридичним процесом. Виділено ознаки порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою: 1) це процесуальна діяльність, пов'язана з реалізацією права; 2) реалізується у сфері цивільно-правих відносин; 3) регулюється процедурно-процесуальними нормами; 4) здійснюється виключно уповноваженими суб'єктами; 5) забезпечується відповідними способами і прийомами юридичної техніки; 6) результатом його реалізації є надання легітимності волі заповідача, вираженої в односторонньому правочині.

2. Запропоновано визначення поняття порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою як послідовного здійснення уповноваженим суб'єктом (нотаріусом, іншою посадовою, службовою особою) законодавчо визначених дій, змістом яких є юридичне оформлення, фіксація та підтвердження способом учинення посвідчувального напису волі заповідача на випадок смерті.

3. Здійснено теоретичний аналіз поняття порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою та обґрунтовано доцільність застосування для його класифікації критерію правової природи повноважень суб'єктів його реалізації. Обґрунтовано виділення загального порядку посвідчення заповіту, суб'єктами реалізації якого є державні та приватні нотаріуси, та спеціального порядку посвідчення заповіту, суб'єктами реалізації якого є інші посадові, службові особи, основні повноваження яких не пов'язані з нотаріальною діяльністю.

4. На основі аналізу чинного законодавства систематизовано правові акти, норми яких визначають і закріплюють: 1) послідовність та зміст нотаріальних дій, що здійснюються посадовою, службовою особою в процесі посвідчення заповіту; 2) вимоги та процедуру встановлення цивільної правоздатності заповідача, свідків; 3) вимоги до тексту заповіту та місця його посвідчення; 4) особливості посвідчення секретного заповіту; 5) вимоги до посвідчувальних написів та реєстрації заповітів; 6) обмеження в заповіті, відмова в посвідченні заповіту; 7) внесення до заповіту змін та його скасування; 8) нотаріальну таємницю; 9) умови та порядок визнання заповіту недійсним та оскарження заповіту. Зроблено висновок про те, що сучасний стан нормативно-правового регулювання нотаріальної дії посвідчення заповіту посадовою, службовою особою поки що не в повній мірі відповідає потребам. Поза межами правового регулювання залишаються окремі аспекти, пов'язані як зі статусом уповноважених суб'єктів, так і з процедурою такої діяльності та її змістом.

5. Досліджено та виділено ознаки загального порядку посвідчення заповіту, який реалізується державними і приватними нотаріусами, проаналізовано та розкрито зміст дій, що вчиняються зазначеною категорією осіб. Установлено, що переважна більшість заповітів в Україні укладається і посвідчується в порядку загальної процедури, державними чи приватними нотаріусами, а нотаріат України належить до публічно-правових інститутів, функціональне призначення якого наразі не має альтернативи.

6. Виявлено, що посвідчення заповіту уповноваженими посадовими, службовими особами, які не є нотаріусами, за метою, процедурою вчинення, правовими наслідками має низку особливостей, які відбиваються в законодавстві, наукових

дослідженнях, матеріалах правозастосовної та судової практики. Доведено, що сукупно зазначені особливості опосередковують спеціальний порядок посвідчення заповіту. Обґрунтовано тезу про те, що спеціальний порядок посвідчення заповіту зумовлюється особливостями правового статусу посадових, службових осіб, уповноважених посвідчувати заповіти: похідним характером зазначених повноважень, способом отримання зазначених повноважень, факультативним характером застосування, вторинним значенням у порівнянні з компетенцією первинних суб'єктів (нотаріусів).

7. З урахуванням результатів аналізу законодавства уточнено перелік посадових, службових осіб, які, як і державні, приватні нотаріуси, уповноважені здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповіту в порядку спеціальної процедури. До зазначеного переліку віднесено: уповноважених осіб органів місцевого самоврядування – стосовно заповіту осіб, які проживають у відповідному населеному пункті, у якому немає нотаріуса; головних лікарів, їхніх заступників із медичної частини або чергових лікарів лікарні, госпіталю, іншого стаціонарного закладу охорони здоров'я, а також начальників госпіталю, директорів або головних лікарів будинку для осіб похилого віку та інвалідів – стосовно заповітів осіб, які перебувають на лікуванні в лікарні, госпіталі, іншому стаціонарному закладі охорони здоров'я, а також осіб, які проживають у будинку для осіб похилого віку та інвалідів; капітанів морських, річкових суден, які ходять під прапором України, – стосовно заповітів осіб, які перебувають під час плавання на морському, річковому судні; начальників пошукової або іншої експедиції – стосовно заповітів осіб, які перебувають у зазначеній експедиції; командирів (начальників) військових частин, з'єднань, установ або закладів – стосовно заповітів військовослужбовців, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ, військових навчальних закладів, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, також стосовно заповітів робітників, службовців, членів їхніх сімей і членів сімей військовослужбовців; начальників установ виконання покарань – стосовно заповітів осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі; начальників слідчих ізоляторів – стосовно заповітів осіб, які утримуються під вартою; посадових осіб дипломатичних

представництв та консульських установ – стосовно заповітів осіб, які є громадянами України та перебувають на території відповідного консульського округу.

За допомогою розробленого алгоритму з урахуванням відмінностей у правовому статусі уповноважених суб'єктів та процедурі проаналізовано порядок посвідчення заповітів кожною із зазначених категорій посадових, службових осіб та виділено його особливості.

8. Сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання здійснення нотаріальної дії посвідчення заповітів посадовими, службовими особами в порядку загальної та спеціальної процедури.

РОЗДІЛ 3.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОРЯДКУ ПОСВІДЧЕННЯ ЗАПОВІТУ ПОСАДОВОЮ, СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

3.1. Сучасна проблематика інституту спадкового права та нотаріальної дії посвідчення заповіту посадовою, службовою особою

Сучасний етап реформування в Україні системи забезпечення та захисту цивільних прав і свобод людини вимагає вдосконалення організаційно-правових засад діяльності нотаріату в цілому та вдосконалення змісту й форми окремих видів нотаріального провадження зокрема. Важливим у зазначеному контексті є здійснення об'єктивного наукового аналізу проблем, пов'язаних із: функціонуванням інституту посвідчення заповіту в системі спадкового права; реалізацією порядку посвідчення заповіту посадовими, службовими особами; підвищенням ефективності нормативно-правового регулювання посвідчення заповіту посадовими, службовими особами.

Зазначимо, що вказані проблеми знаходили часткове висвітлення в окремих працях [31, с. 467-470; 60, с. 67; 224, с. 93-95; 222, с. 64; 126, с. 65; 250, с. 150; 249, с. 139; 125, с. 46-50], проте остаточного вирішення досі не отримали. Також наразі не існує цілісної системи актуальних пропозицій законодавчого, організаційного та практичного характеру, реалізація яких сприяла б удосконаленню порядку посвідчення заповітів посадовими, службовими особами. Отже, завданнями в межах розділу 3 монографії є такі: визначити основні напрями пізнання та класифікації проблем, пов'язаних із посвідченням заповіту посадовою, службовою особою; розкрити сутність найбільш актуальних проблем у межах визначених напрямів; сформулювати конкретні пропозиції щодо їх вирішення.

Пізнання проблем, пов'язаних із посвідченням заповіту посадовою, службовою особою, вимагає застосування відповідної наукової методології. Згідно з принципом об'єктивності наукового пізнання, дослідження будь-якого предмета чи явища має здійснюватися шляхом з'ясування його природи та сутності,

установлення місця в певній системі координат та зв'язків з іншими предметами і явищами. Відповідно однією з передумов пізнання проблем, пов'язаних із посвідченням заповіту посадовою, службовою особою, є врахування істинної сутності зазначеного поняття. Як було доведено вище, поняття посвідчення заповіту посадовою, службовою особою розуміється, як мінімум, у трьох значеннях: як інститут спадкового права, як нотаріальна дія та як процесуальний порядок. Отже, можна виділити три групи проблем, пов'язаних із посвідченням заповіту посадовою, службовою особою: 1) проблеми, пов'язані зі спадковим інститутом посвідчення заповіту посадовою, службовою особою; 2) проблеми, пов'язані з нотаріальною дією посвідчення заповіту посадовою, службовою особою; 3) проблеми, пов'язані з процесуальним порядком посвідчення заповіту посадовою, службовою особою. Іншою важливою передумовою наукового пізнання будь-якого предмета чи явища є визначення його місця серед інших предметів і явищ, що досягається, зокрема, установленням зв'язків між усіма предметами і явищами в певній системі координат та в певній площині аналізу. Уважаємо, що пізнання та класифікація проблем, пов'язаних із посвідченням заповіту посадовою, службовою особою, має здійснюватися: 1) із позицій юридичної науки; 2) з урахуванням їх належності до проблем розвитку спадкового права та нотаріального процесу; 3) із виокремленням їх теоретичного та практичного рівнів. Ще однією передумовою наукового пізнання, не менш важливою за попередні, є встановлення істинного функціонального призначення предмета чи явища, та його практичної значущості для суспільства. Стосовно предмета дослідження вважаємо, що аналіз проблем, пов'язаних із посвідченням заповіту посадовою, службовою особою, має здійснюватися в соціальному контексті, з урахуванням усіх напрямів функціонування, та передбачати перспективи розвитку. Відповідно аналіз та класифікація проблем, пов'язаних із посвідченням заповіту посадовою, службовою особою, як спадкового інституту та нотаріальної дії, має охоплювати: стан організаційно-правових засад його функціонування; оцінку проблем функціонування; зарубіжний досвід організації та функціонування зазначеного інституту. Крім того вважаємо, що для визначення оптимальних напрямів і шляхів вирішення проблеми вдосконалення посвідчення заповіту посадовою, службовою особою,

доцільним є виокремлення проблем теоретичного, практичного та організаційного характеру. На підставі зазначеного в комплексі проблем, пов'язаних із посвідченням заповіту посадовою, службовою особою, пропонуємо виділяти: 1) проблеми розуміння та функціонування правового інституту посвідчення заповіту посадовою, службовою особою; 2) проблеми нормативного регулювання нотаріальної дії посвідчення заповіту посадовою, службовою особою; 3) проблеми реалізації порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою.

Зазначимо, що виявлені проблеми мають комплексний і комбінований характер, «перехрещуються» між собою, тому змістове наповнення кожної із зазначених груп є відносно умовним. Крім того багато заявлених проблем уже знайшли висвітлення в попередніх розділах монографії та пов'язаних із нею публікаціях, тому зупинимось на найбільш значимих і актуальних.

1. Проблеми розуміння та функціонування правового інституту посвідчення заповіту посадовою, службовою особою. Згідно з теорією права, сутність та призначення будь-якого правового інституту обумовлюються організаційно-правовими засадами системи, елементом якої він є. Належність інституту посвідчення заповіту посадовою, службовою особою до системи нотаріального права зумовлює необхідність розгляду його крізь призму організаційно-правових засад нотаріату в Україні.

Аналіз останніх публікацій свідчить, що однією з актуальних наукових проблем, яка розробляється науковою спільнотою цивілістів [260, с. 1091-1099; 6, с. 24-25; 10, с. 206; 4, с. 43-48; 57, с. 19; 86, с. 20-25; 54, с. 175; 99, с. 46-48], є пошук відповіді на питання щодо типу моделі нотаріату в Україні. Як відомо, у світі існують дві основні моделі нотаріальних систем: англо-американська і латинська (класична, європейська), які різняться за багатьма критеріями, зокрема щодо форм організації нотаріальної діяльності та ролі в ній держави. Перша із зазначених моделей поширена здебільшого в країнах англосаксонської, англо-американської правової сім'ї (Великій Британії, США, країнах Латинської Америки). Її характерними рисами, зокрема, є: другорядна роль «офіційного документа» при доказуванні в суді та в адміністративних органах; надання пріоритетності свідченням як засобу доказування; вторинна роль

нотаріального процесу відносно до інших видів процесуальної діяльності; здійснення юридичного консультування з питань спадкування, права власності переважно адвокатами; поширення простої письмової та усної форми довіреностей. У цілому можна сказати, що за такої моделі нотаріальне посвідчення в тому значенні, як воно розуміється в країнах континентальної правової сім'ї, відсутнє. Іншою моделлю є т. зв. латинська (класична) модель, поширена в більш ніж 80-ти країнах світу. Її основними рисами, зокрема, є: визнання нотаріуса посадовою особою, представником вільної професії, який отримує повноваження від держави та реалізує їх від імені і під контролем останньої; закріплення за нотаріусом основних функцій надання приватним угодам автентичного характеру, особливої доказової та виконавчої сили, захист публічного інтересу; нотаріус за вчинення нотаріальних актів отримує нотаріальний тариф, розмір і порядок сплати якого встановлюються державою; нотаріуси об'єднуються в колективні органи, які виконують адміністративні та контрольні функції. У цілому, як зазначає О.М. Спектор, система латинського нотаріату характеризується тим, що в її межах нотаріус здійснює публічну функцію, отримавши від держави частку її влади (право надавати документам силу публічного акта), але організовує свою роботу як самозайнята особа вільної професії [213, с. 108]. На думку Л.В. Шевчук, у межах латинської моделі нотаріат є приватним в організації, але публічним у функціонуванні та способах контролю, а нотаріус у ній виконує і публічну функцію, і функцію правового радника [256, с. 105]. Тому принципова відмінність між англо-американською і латинською моделями полягає у двоєдиній природі самого нотаріату та правового статусу нотаріуса. За вказаними параметрами, нотаріат України можна віднести до латинського типу. Проте більшість дослідників не вважає нотаріат України «класично» латинським, оскільки сучасна його модель має чимало пострадянських елементів. Зокрема йдеться про паралельне існування двох форм його організації – державного (як залишку радянського минулого) і приватного (єдиного прийняттого для латинської моделі). Як відомо, приватний нотаріат в Україні з'явився після прийняття 1993 р. Закону України «Про нотаріат». Аналіз фахових публікацій дозволяє говорити про неоднозначне ставлення до політики збереження в Україні державного нотаріату. З одного боку, утримання державних

нотаріальних контор для держави є збитковим, а кадровий склад та фаховий рівень персоналу багатьох державних нотаріальних контор, особливо тих, що розташовані в районних центрах та невеличких містах, бажає залишатися кращим. Тому кількість державних нотаріальних контор і державних нотаріальних архівів у нашій державі цілеспрямовано скорочується: так станом на кінець 2018 р. їх залишилося 788. З іншого боку, повна відмова від державного нотаріату в нашій державі ще не на часі. На думку заступника директора Департаменту державної реєстрації та нотаріату Міністерства юстиції України М. Смука, державний нотаріат необхідний для забезпечення доступу до нотаріальних послуг соціально незахищених верств населення, оскільки лише в його межах можливо регулювати цінову політику та гарантувати пільги для певних категорій населення. Крім того, система державного нотаріату продовжує залишатися актуальною через ведення війни на Сході України: наразі на підконтрольних Україні частинах Донеччини та Луганщини та прифронтових територіях працюють переважно державні нотаріальні контори [246]. Уважаємо, що прискорення формування в Україні моделі нотаріату латинського типу відбудеться за умови прийняття нового прогресивного законодавства про нотаріат.

Проблема вдосконалення організаційно-правових засад функціонування в Україні нотаріату латинського типу, на нашу думку, тісно пов'язана з проблемою створення дієвого механізму нотаріального самоврядування. Як відомо, органом професійного самоврядування нотаріусів в Україні є Нотаріальна палата України (далі – НПУ), створена 2013 р. Сьогодні її членами є всі нотаріуси України, і приватні, і державні (наразі, згідно з Єдиним реєстром нотаріусів, в Україні зареєстровано 788 державних нотаріальних контор і 5517 приватних нотаріусів [40]). Відповідно до статутних документів, НПУ є недержавною неприбутковою організацією, що здійснює професійне самоврядування у сфері нотаріату, об'єднує нотаріусів усієї України, працює на підвищення професійних стандартів, захист прав та інтересів нотаріусів, прагне до гідного сприйняття нотаріату, його ролі і місця в правовій системі держави. Вищим органом НПУ є з'їзд нотаріусів України, постійними – рада, президент, перший віце-президент, віце-президент, ревізійна комісія та комісія з професійної етики. Метою діяльності НПУ є об'єднання на професійній основі зусиль нотаріусів

для виконання покладених на них Законом України «Про нотаріат» обов'язків і забезпечення їхніх прав; представництво професійних інтересів нотаріусів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях. Принципами роботи НПУ є: принцип організації професійного самоврядування нотаріусів на засадах законності, гласності, демократичності, колегіальності, виборності; принцип обов'язковості членства нотаріусів та виконання рішень органів професійного самоврядування, прийнятих відповідно до їхньої компетенції; принцип забезпечення рівних можливостей доступу нотаріусів до участі в професійному самоврядуванні. Основними напрямками діяльності НПУ є: втілення та застосування фундаментальних принципів системи нотаріату латинського типу; захист професійних інтересів та соціальних прав нотаріусів; сприяння підвищенню їхнього професійного рівня та надання їм методичної допомоги; захист інтересів фізичних і юридичних осіб при заподіянні їм шкоди внаслідок незаконних дій або недбалості нотаріуса [141]. У липні 2017 р. НПУ презентувала проєкт Концепції реформування нотаріату України в напрямі євроінтеграції та децентралізації, реалізація якої, на нашу думку, сприятиме успіхам України на шляху формування якісної моделі нотаріату європейського зразка. Зокрема концепція передбачає передачу від Мін'юсту до органів НПУ функцій, невластивих державі: контролю над організацією нотаріальної діяльності та правилами ведення нотаріального діловодства; здійснення перепідготовки та підвищення кваліфікації нотаріусів; контролю за дотриманням нотаріусами правил професійної етики. Відповідно до концепції, питання допуску до професії та позбавлення права на професію, має перебувати в спільній компетенції Мін'юсту та НПУ. Також НПУ зініціювала пропозицію щодо включення нотаріусів до переліку осіб, які можуть виконувати функції медіатора. На думку експертів [135], зазначені повноваження є природними для організацій професійного самоврядування нотаріусів більшості країн світу, вони довели свою ефективність, тому мають бути запроваджені і в Україні. Вивчення досвіду таких зарубіжних країн, як Грузія, Литовська Республіка, Республіка Польща свідчить, що нотаріальні палати зазначених країн як органи професійного самоврядування нотаріусів є об'єднуювальними ланками між нотаріальною спільнотою і органами державного управління, беруть

участь у законодавчому процесі щодо сфери нотаріату, у процесі організації роботи нотаріату, здійсненні контролю над нотаріатом тощо. На підставі зазначеного вважаємо, що закріплення на законодавчому рівні за НПУ повноважень, пов'язаних із безпосередньою організацією та діяльністю нотаріату, дасть можливість якнайкраще врахувати всі особливості такої діяльності й подолати наявні труднощі. Зокрема, поділяємо думку К.Ф. Білько [10 с. 169] щодо необхідності доповнення ст. 16 Закону України «Про нотаріат» такими повноваженнями Нотаріальної палати України, як розроблення проєктів нормативно-правових актів із питань нотаріату та внесення їх на розгляд до Міністерства юстиції України; уніфікація нотаріальної практики; перевірка дотримання державними та приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій і виконання ними правил нотаріального діловодства та ін. Також вважаємо, що важливим чинником успішного реформування системи нотаріату України є членство нашої держави в Міжнародному союзі нотаріату (МСН) – міжнародній неурядовій організації, створеній для сприяння, координації і розвитку нотаріальної діяльності у світі. Але поки що організаційний і економічний потенціал НПУ як самоврядного професійного об'єднання, не є настільки високим, щоби самостійно, без участі держави, організувати роботу всього нотаріату та здійснювати контроль над ним. У цілому слід погодитися з думкою, що НПУ лише тоді буде здатна перебрати на себе всі організаційні, управлінські і контрольні функції, коли зрілість професійного об'єднання нотаріусів не буде викликати сумнівів [260, с. 1098].

Удосконалення функціонування інституту посвідчення заповіту посадовою, службовою особою пов'язуємо також із розв'язанням проблеми диспропорції в ринку нотаріальних послуг. Як відомо, в Україні спостерігається перенасичення його у великих містах та дефіцит у віддалених населених пунктах. Так, за словами колишнього Міністра юстиції А.Петренка, наразі в 120 районах України взагалі немає нотаріусів – ані державних, ані приватних. Викликано це тим, що приватні нотаріуси не хочуть працювати в «депресивних» районах через економічну недоцільність. Кількість вакансій державних нотаріусів у сільській місцевості перевищує 1000 робочих місць, але їх проблематично заповнити з причини низької заробітної плати [216]. Зазначена проблема порушувалася в

публікаціях неодноразово. Наприклад, К.Ф. Білько у своєму дисертаційному дослідженні [10] подає статистичні дані про те, що станом на 1 липня 2013 р. по Київському міському нотаріальному окрузі було зареєстровано 1194 приватні нотаріуси та 113 державних. Згідно з даними Київського відділення Нотаріальної палати України, на кінець 2018 р. у Київському міському нотаріальному окрузі було зареєстровано 1254 приватні нотаріуси, у 15 державних нотаріальних конторах Києва та Київському державному нотаріальному архіві працювало 114 державних нотаріусів [140]. У співвідношенні із кількістю жителів м. Київ один нотаріус припадає приблизно на 1260 осіб. Порівняно із цим, у Литовській Республіці загальна кількість нотаріусів складає 280 осіб, а навантаження на одного нотаріуса становить 25 000 осіб. Тож цілком слушною здається пропозиція щодо запровадження квот на посади нотаріусів, які дадуть змогу вирівняти ситуацію та розв'язати проблему перенасичення нотаріусами великих міст, підвищить серед них конкуренцію та якість надання нотаріальних послуг [10, с. 169]. Зауважимо, що згідно з результатами опитування, здійсненого в ході виконання дослідження, 66 % представників нотаріального корпусу підтримують ідею квотування посад нотаріусів в Україні (див. додаток А). Уважаємо, що ліквідувати диспропорцію на ринку нотаріальних послуг можуть такі заходи: установлення для нотаріусів, уперше призначених на посаду, або тих, які вперше здійснюють реєстрацію приватної діяльності, обов'язку відпрацювати певний час у певному нотаріальному окрузі; збільшення дотацій для «проблемних» нотаріальних округів; запровадження додаткової мотивації нотаріусів через зниження ставок оподаткування, забезпечення житлом, додаткові соціальні гарантії тощо.

До теоретичних проблем функціонування інституту посвідчення заповіту службовою, посадовою особою, на нашу думку, належить проблема класифікації суб'єктів, уповноважених здійснювати зазначену нотаріальну дію. У п. 1.3 монографії було виділено дві групи таких суб'єктів – органи нотаріату і органи квазінотаріату, проте їх юридична природа не досліджувалася. У науковому плані зазначену проблематику розробляли Ю.О. Заїка [51, с. 50], О.І. Нелін [124, с. 20], С.М. Долинська [35, с. 60], К.І. Чижмар [248, с. 126] та ін. Узагальнений висновок із вивчення публікацій із зазначеної проблематики дозволяє констатувати

таке: 1) переважна більшість дослідників вважає, що нотаріально посвідченими заповітами є заповіти, посвідчені нотаріусами, і державними, і приватними. Отже, державні нотаріальні контори та приватні нотаріуси належать до категорії нотаріальних органів; 2) згідно із законодавством, до категорії нотаріально посвідчених заповітів (крім секретних) прирівнюються заповіти, посвідчені уповноваженими особами в порядку спеціальної процедури. Перелік таких осіб та особливості т. зв. «спеціального порядку» посвідчення заповітів аналізувалися в п. 2.3 монографії. Більшість дослідників об'єднує зазначену категорію поняттям «квазінотаріальні органи»; 3) за умови дотримання всіх норм і процедур не існує різниці в «якості» заповітів, посвідчених посадовою, службовою особою чи то нотаріального, чи то квазінотаріального органу. Проте окремі науковці (зокрема, Ю.О. Заїка, О.І. Нелін) вважають, що заповіти, посвідчені не нотаріусами, мають високі ризики бути визнаними в суді недійсними з причини порушення процедури і вимог до оформлення заповіту через фахову некомпетентність та непрофесіоналізм осіб, які їх посвідчують, тому зазначену практику має бути зведено до мінімуму; 4) існує протилежна точка зору, відповідно до якої практику посвідчення заповітів квазінотаріальними органами треба розширювати з огляду на труднощі доступу до нотаріальних послуг у сільській місцевості, у зоні проведення ООС, в інших ситуаціях. У цьому контексті слушно згадати про Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо деяких питань спадкування» від 20 жовтня 2014 р. № 1709-VII [154], який з 1 січня 2016 р. розширив повноваження посадових осіб органів місцевого самоврядування як квазінотаріальних органів. Окрім раніше делегованого права посвідчувати заповіти (за винятком секретних) і довіреностей, до компетенції посадових осіб органів місцевого самоврядування в сільських населених пунктах із 1 січня 2016 р. також віднесено видання свідоцтва про право на спадщину та про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті когось одного. Проте законодавець установив обмеження: право видавати такі свідоцтва мають лише вповноважені посадові особи органу місцевого самоврядування, які мають вищу юридичну освіту, досвід роботи в галузі права не менше трьох років, пройшли протягом року стажування в державній нотаріальній конторі або в приватного нотаріуса, завершили навчання щодо роботи з єдиними та державними реєстрами, що функціонують у системі Міністерства юстиції України, і склали іспит зі

спадкового права в порядку, установленому Міністерством юстиції України. Регламентація проходження уповноваженими посадовими особами органу місцевого самоврядування стажування з питань оформлення спадкових прав здійснюється нормами відповідного Порядку [172], як і проведення іспиту з питань спадкового права посадовими особами органів місцевого самоврядування, уповноваженими на вчинення нотаріальних дій [173]. Контроль за організацією нотаріальної діяльності уповноважених на це посадових осіб органів місцевого самоврядування, дотриманням ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконанням правил нотаріального діловодства здійснює Міністерство юстиції України. Таким чином, як слушно зазначає О.І. Нелін, ані Міністерство юстиції України, яке формує державну правову політику та політику у сфері адаптації законодавства України до законодавства ЄС, ані законодавець не відмовилися від інституту квазінотаріату, тобто наділення непрофесійних посадових осіб правом учиняти окремі нотаріальні дії [123, с. 134].

Як спробу знайти компроміс у питанні між доступністю нотаріальних послуг для всього населення і їх якістю вважаємо створення проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення передумов для захисту економічних та спадкових прав громадян в сільській місцевості» (реєстр. № 9140 від 01.10.2018, поданий народними депутатами України Іванчуком А.В., Луценко І.С. та ін.) [184], основна ідея якого – у випадку відсутності в певній місцевості нотаріусів дозволити спеціальним уповноваженим особам, призначеним головним територіальним управлінням юстиції, здійснювати дії, прирівняні до нотаріальних. До кола таких осіб законопроект відносить, зокрема, працівників відділів реєстрації актів цивільного стану та представників системи надання безоплатної правової допомоги, а умовами набуття ними зазначеного статусу визначено наявність юридичної освіти та можливість здійснення нотаріальних дій. До повноважень, окрім інших, пропонується віднести допуск до необхідних державних реєстрів. Із метою вдосконалення порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою вважаємо необхідним висловити зауваження до законопроекту: 1) зазначений законопроект не містить гарантій, які б унеможливили зловживання службовими особами в процесі здійснення нотаріальних дій (зокрема не передбачає вимогу наявності свідоцтва на право займатися нотаріальною діяльністю та досвіду роботи у сфері

нотаріату; прив'язки до певного нотаріального округу; забезпечення робочого місця засобами кіберзахисту тощо); 2) законопроект у цілому спрямований на продовження політики існування т.зв. «квазінотаріальних» органів, що є порушенням зобов'язань України перед ЄС щодо створення транскордонного простору надання нотаріальних послуг. З урахуванням зазначеного вважаємо слушним удосконалення законопроекту поправками щодо: 1) дозволу уповноваженій особі органу юстиції здійснювати свою діяльність лише в територіальних округах, де немає нотаріуса, або в нотаріальному окрузі з населенням не менше 10 000 осіб, та, в окремих випадках – за погодженням з НПУ; 2) установлення обов'язкової кваліфікаційної вимоги до уповноважених осіб органів юстиції, а саме наявності трьох років стажу роботи на посадах, пов'язаних із державним регулюванням, контролем або організацією нотаріату, державної реєстрації або консультантом державної нотаріальної контори; 3) запровадження дієвих форм контролю державними органами і органом професійного самоврядування нотаріусів за діями зазначеної категорії осіб.

Завершуючи аналіз проблеми наділення повноваженнями щодо посвідчення заповіту т. зв. «квазінотаріальні органи», наголосимо, що така практика в більшості зарубіжних країн не знаходить широкого застосування. Зокрема, органи квазінотаріату, подібні до тих, які існують в Україні, наразі функціонують у Республіці Білорусь, Республіці Молдова, Російській Федерації. Причому за законодавством Білорусі і Молдови право на посвідчення заповітів і довіреностей, прирівняних до нотаріально посвідчених, мають також посадові особи органів соціального захисту. А в Республіці Молдова повноваження щодо посвідчення заповіту може здійснювати також командир повітряного судна. У цілому, на нашу думку, практика наділення повноваженнями щодо посвідчення заповіту не нотаріусами може бути виправдана лише певними екстраординарними подіями (такими, наприклад, як ведення бойових дій), або станами особи. Водночас у суспільно-політичних реаліях України на період здійснення ООС наділення повноваженнями щодо здійснення нотаріальної дії посвідчення заповіту командирів військових частин та начальників військових госпіталів вважаємо не лише доцільним, але й необхідним. Проте наголошуємо на необхідності розроблення і запровадження органами, які здійснюють

контроль у сфері нотаріальної діяльності, чітких посадових інструкцій із покроковим алгоритмом дій, адресованих кожній групі уповноважених суб'єктів та організації системи їх навчання.

Ще однією проблемою, пов'язаною із «соціальним виміром» функціонування нотаріату України, є відсутність єдиної законодавчо визначеної системи обчислення розміру плати за послуги приватних нотаріусів. Наслідком цього є існування різного розміру плати за однакові нотаріальні послуги в різних регіонах України, і, відповідно, відсутність рівності, а, отже, дискримінація громадян перед законом. Вважаємо, що зазначена проблема може бути вирішена шляхом внесення змін до відповідних статей Закону України «Про нотаріат» (зокрема, у ст. 9 та ст. 31), які передбачали б єдиний підхід до формування прейскуранту цін за послуги нотаріуса. Але, водночас, таке регулювання може носити лише індикативний характер, оскільки воно не корелюється із принципом вільної конкуренції, на якому ґрунтується приватний нотаріат.

2. Проблеми нормативного забезпечення нотаріальної дії посвідчення заповіту посадовою, службовою особою, на нашу думку, є частиною більш загального комплексу проблем – стану нормативно-правового забезпечення діяльності нотаріату України в цілому. Попри те, що зазначена проблематика знаходить висвітлення в новітніх публікаціях (І Г. Бережна[8], Н.М. Денисяк [30], Н.В. Ільнева [56, с. 30], О.І. Нелін [123, с. 135], С.В. Нечипорук [129, с. 144], В.В. Лосєв [90], В.М. Черниш [243, с. 164], О.В. Чудний [252, с. 260] та ін.), процеси реформування правової системи України постійно акумулюють усе нові виклики у сфері законодавства про нотаріат у цілому та регламентації порядку здійснення посвідчення заповіту посадовою, службовою особою, зокрема. У розгляд зазначеної проблеми, нами з'ясовано, що законодавство України про нотаріат – це нормативно-правові акти, прийняті уповноваженими державними органами, у яких закріплені правила, що врегульовують організацію і компетенцію нотаріальних органів держави та процесуальний порядок вчинення ними нотаріальних дій [93, с. 67]. У вузькому розумінні зазначене поняття охоплює профільний Закон України «Про нотаріат», відповідні статті ЦК України та ЦПК України. У широкому розумінні – це сукупність законів та підзаконних нормативно-правових актів, пов'язаних з організацією та діяльністю нотаріату. За

критерієм юридичної природи норми законодавства України про нотаріат можливо поділити на матеріальні та процесуальні. Базовим законодавчим актом галузі нотаріального права є Закон України «Про нотаріат» [178], який, попри те, що початково був визначений як законодавчий акт перехідного періоду та зазнавав неодноразового редагування (наприклад, шляхом прийняття Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»» [158]), досі не замінено на новий. Основним недоліком Закону є те, що він значною мірою ґрунтується на традиціях радянського права, а його норми не корелюються із генеральною лінією розвитку нотаріату латинського типу. Крім того, до недоліків Закону також слід віднести: відсутність визначеності у ньому статусу нотаріальних органів, зокрема, державних нотаріальних контор, приватних нотаріусів, державного нотаріального архіву; відсутність норм, які б регламентували порядок організації та повноваження інституту професійного самоврядування нотаріусів; відсутність чітко прописаної процедури притягнення нотаріуса до відповідальності; відсутність законодавчо закріплених морально-етичних та професійних правил поведінки нотаріусів. З урахуванням зазначеного Україна потребує оновлення базового законодавства про нотаріат; узгодження його із сучасними тенденціями формування державності на демократичних засадах; систематизації матеріальних та процесуальних норм, що регламентують відносини у сфері нотаріальної діяльності, спадкування, заповідального права та здійснення порядку посвідчення заповіту посадовими, службовими особами. Зауважимо, що на розвиток Закону України «Про нотаріат» прийнято цілий масив законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів з питань регламентації нотаріальної діяльності та здійснення нотаріальної дії посвідчення заповіту, і цей процес досі продовжується. Наразі основними тенденціями правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні слід вважати: орієнтування української законотворчості на латинську систему нотаріату та переходу до єдиної його форми; зниження рівня імперативності та звуження меж державного впливу на нотаріальну діяльність; розширення повноважень професійного об'єднання нотаріусів. Водночас, аналіз чинного законодавства та спеціальних досліджень дозволяє до проблем нормативного забезпечення діяльності нотаріату в Україні

віднести, зокрема, такі: невинуватена кількість та невпорядкованість нормативних актів у сфері діяльності нотаріату; наявність прогалин у законодавстві; суперечливість окремих положень Закону України «Про нотаріат», неузгодженість його з іншим законодавством; невідповідність національного законодавства в зазначеній сфері міжнародним стандартам; «перехрещення» у законодавстві про нотаріат норм матеріального та процесуального права тощо. Таким чином, сучасний стан нормативно-правового забезпечення нотаріальної діяльності характеризується наявністю численних проблем та недоліків, а відсутність чітко сформованого та закріпленого порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою призводить до зловживань, використання нормативних розбіжностей в особистих цілях та, як наслідок, до порушення прав та інтересів фізичних і юридичних осіб.

Вирішення висвітлених та інших проблем нормативно-правового забезпечення нотаріальної діяльності, на нашу думку, можливе шляхом проведення комплексної систематизації законодавства про нотаріат. Відповідно, основним кроком у зазначеному напрямі вважаємо якнайскоріше прийняття Закону України «Про організацію нотаріату» («Про організацію нотаріальної діяльності в Україні») та Нотаріального процесуального кодексу України. На наше переконання, зазначені нормативно-правові акти, у разі їх якості, дозволять вирішити проблеми дублювання, прогалин, колізій законодавства, тобто, комплексно врегулювати питання організації системи нотаріату в Україні в цілому та питання здійснення нотаріальної процедури посвідчення заповіту посадовою, службовою особою, зокрема. Висловлюємо думку про те, що процес удосконалення нормативно-правової бази з питань діяльності нотаріату має ґрунтуватися на наукових розробках концептуальних засад функціонування нотаріальних органів зарубіжних держав та кращих традицій нашої держави, а також враховувати потреби реформування нотаріальної системи України. У зазначеному контексті наголошуємо на необхідності координації діяльності всіх учасників процесу реформування, що забезпечить цілісний підхід до формування нотаріату нового зразка, здатного надавати населенню послуги на рівні міжнародних стандартів. Важливим кроком на шляху до зазначеного має стати реалізація Концепції реформування

нотаріату України в напрямі євроінтеграції та децентралізації, розробленої НПУ спільно з громадськими організаціями і запропонованої на розгляд Мін'юсту в червні 2017 р. [136]. Концепція, зокрема, передбачає: приведення законодавства України у сфері нотаріальної діяльності у відповідність до європейських стандартів та його кодифікацію у форматі Нотаріального процесуального кодексу; створення електронного реєстру вчинених нотаріальних дій; передачу невласливих державі функцій у сфері нотаріату, зокрема тих, що виконують головні територіальні управління юстиції, органу професійного самоврядування нотаріусів; розробку і впровадження адаптованих програм підвищення професійного рівня нотаріусів; розширення повноважень нотаріусів та створення т. зв. Нотаріального будинку юстиції – сервісу для громадян по типу «єдиного вікна»; забезпечення повноцінного доступу нотаріусів до єдиного реєстру судових рішень, реєстру реєстрації актів цивільного стану, демографічного реєстру та до баз даних МВС України; впровадження механізму використання нотаріусами спецрахунків для проведення міжнародних транзакцій за договорами купівлі нерухомості та цінних паперів тощо. Уважаємо, що подальше якісне вдосконалення та систематизація нормативно-правових актів у сфері діяльності нотаріату сукупно з реалізацією заходів у межах Концепції сприятиме швидкій інтеграції нотаріату України в європейські і транснаціональні правові інститути.

3. Проблеми реалізації порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою, на нашу думку, обумовлюються чинниками об'єктивного та суб'єктивного характеру. Перша із зазначених категорій тісно пов'язана із організаційно-правовими засадами функціонування нотаріату України в цілому та реалізацією нотаріальної дії посвідчення заповіту посадовою, службовою особою, що аналізувалися вище. Аналізуючи другу із зазначених категорій, наголосимо, що забезпечення легальності порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою в значній мірі залежить від суб'єктивного чинника, а саме – дотримання нотаріусами правил нотаріальної етики. Питання ролі морально-етичних норм у сфері нотаріальної діяльності наразі розробляють М.А. Вороніна [21, с. 80], Ю.В. Желіховська [46, с. 196], С.М. Маляренко [98, с. 44], В.В. Осташова [139, с. 124], В.М. Черниш [245, с. 17] та ін. Більшість

дослідників сходиться на думці, що якісне здійснення нотаріусами їхніх професійних обов'язків залежить від усвідомлення ними та використання в професійній діяльності загальних моральних принципів та етичних правил нотаріуса [46, с. 196]. Відповідно, в основу взаємовідносин між нотаріусом і клієнтом має бути покладено такі якості нотаріуса, як чесність, доступність, професіоналізм, незалежність, безкорисливість [245, с. 16]. Нами з'ясовано, що основним міжнародно-правовим документом, який закріплює основні принципи нотаріальної етики для нотаріату латинської моделі, є Європейський кодекс нотаріальної етики (European Code of Notarial Professional Ethics) [266], прийнятий 1995 р. з метою узгодити правила нотаріальної етики з потребами суспільного розвитку в умовах об'єднаної Європи. Другим по важливості документом спеціалісти називають Принципи нотаріальної етики [268], сформульовані та затверджені на Загальній зустрічі членів нотаріальних палат Міжнародного союзу нотаріату в Мехіко 17 жовтня 2004 р. Норми зазначених документів закріплюють: критерії допуску до професії нотаріуса; етичні правила здійснення професійної діяльності; умови і підстави позбавлення права на зайняття нотаріальною діяльністю; повноваження самоврядних професійних організацій у сфері формування професійних стандартів тощо. Основним нормативно-правовим актом національного характеру в зазначеній сфері є Правила професійної етики нотаріусів України, затверджені наказом Мін'юсту від 4 жовтня 2013 р. № 2104/5 (зареєстровані 9 жовтня 2013 р.) [175]. Правила закріплюють, зокрема: загальні стандарти професійної етики нотаріуса України; морально-етичні принципи нотаріуса при здійсненні нотаріальної діяльності; професійно-етичні правила поведінки нотаріуса з колегами, НПУ, державними органами, установами, організаціями, фізичними та юридичними особами. Як справедливо зазначається в літературі, в основу зазначених Правил покладено принцип професійності нотаріуса як особи, якій державою делеговано функції щодо посвідчення прав, а також фактів, що мають юридичне значення, з метою надання їм юридичної вірогідності [21, с. 75]. Правила також закріплюють принципи професійної діяльності нотаріусів: незалежність; законність; об'єктивність; неупередженість; конфіденційність; добросовісність; чесність; повага до професії. Особливо важливими в контексті дотримання суб'єктами,

уповноваженими здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповіту, етики нотаріуса, вважаємо норми розділу VI Правил – «Дії, що підривають професійну гідність нотаріуса». Згідно з Правилами, такими діями, зокрема, є: настирливе і неодноразове нав'язування своїх професійних послуг; надання юридичної допомоги шляхом шахрайських або інших незаконних дій; учинення або участь у вчиненні незаконних дій; використання для особистих цілей грошей, цінних паперів, прийнятих на зберігання або вилучених під час вжиття заходів щодо охорони спадкового майна померлих громадян; договори або домовленість з іншими, ніж практикуючий нотаріус, особами про розподіл або передачу коштів, одержаних за вчинення нотаріальних дій; пияцтво, наркоманія; аморальні дії стосовно своїх колег та представників інших юридичних професій. Водночас зазначені Правила наразі не в повному обсязі відповідають умовам сьогодення. Наприклад, у літературі слушно звертається увага на те, що зазначений нормативно-правовий акт не містить деонтологічних норм, які регламентують рекламу та саморекламу нотаріуса через популярні зараз джерела інформації – сторінки в соціальних мережах, веб-сайти нотаріусів та їхніх об'єднань [139, с. 125]. Крім того, через те, що стандарти професійної етики нотаріуса, крім наказу № 2104/5, закріплюються ще в кількох нормативних актах, створюється враження їх дубляжу та колізійності. Разом із тим законопроект № 9140 від 01.10.2018 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення передумов для захисту економічних та спадкових прав громадян у сільській місцевості» у тексті Закону України «Про нотаріат» замінює термін «правила» та «кодекс». Підтримуючи ідею прийняття Етичного кодексу нотаріуса, висловимо думку про необхідність імплементації норм Європейського кодексу нотаріальної етики щодо заборони використання нотаріусами веб-сайтів або аналогічних технологій для консультування в межах онлайн-договорів або рекламування своїх послуг.

До проблем реалізації нотаріальної дії посвідчення заповіту посадовою, службовою особою, на нашу думку, слід також віднести проблеми, пов'язані із запровадженням Єдиного електронного реєстру нотаріальних дій. Такий електронний нотаріат (Е-нотаріат, е-нотар, E-Notar) наразі успішно зарекомендував себе в більшості країн латинської моделі нотаріату. Згідно з міжнародними стандартами,

Реєстр має розробляти та впроваджувати професійна самоврядна організація нотаріусів. Відповідно в реаліях України, власником, адміністратором та розпорядником даної системи має бути НПУ. На думку експертів [15; 134], початком переходу до Е-нотаріату може стати запровадження Електронної нотаріальної інформаційної системи «Е-Notar», що поєднує нотаріальні реєстри та інші реєстри, і яка, окрім нотаріусів, може використовуватися та наповнюватися іншими користувачами. Перевагами роботи з Електронним реєстром нотаріальних дій, на нашу думку, є: відсутність паперових книг та журналів; полегшення діловодства; автоматичне формування звітів; автоматичне заповнення описів та номенклатури. Отже, вважаємо, що запровадження Е-нотаріату, окрім практичної користі, пришвидшить інтеграцію нотаріальної спільноти, громадян і бізнесу в транснаціональні майнові правовідносини. Водночас на шляху швидкого переходу всієї нотаріальної системи України до Е-нотаріату існують перешкоди, серед яких: відсутність автоматизованих робочих місць нотаріусів (АРМ); відсутність єдиної системи авторизації клієнтів за допомогою електронного цифрового підпису (ЕЦП); неможливість обміну даними між реєстрами України; відсутність єдиного електронного нотаріального архіву, інші технологічні прогалини. Також запровадження е-нотаріату пов'язане з додатковими фінансовими витратами, значна частина яких спрямовується на організацію безперебійного функціонування програмного забезпечення та системи електронного зв'язку комплексу е-нотаріату та забезпеченням його безпеки. Уважаємо, що обов'язковою умовою реалізації проєкту Е-нотаріату є реалізація ідеї створення електронного реєстру недієздатних та обмежено дієздатних осіб, про що вже зазначалося. Такі реєстри успішно використовуються в багатьох зарубіжних країнах, зокрема, Грузії та Литві. У цілому запровадження в Україні Е-нотаріату пов'язуємо з необхідністю активних і системних дій відповідних органів в адміністративній, організаційній, фінансовій сфері. Пріоритетною умовою для запровадження Е-нотаріату вважаємо наявність відповідного законодавства, яке б ураховувало міжнародні та європейські стандарти в цій сфері та узгоджувалося із чинним національним законодавством. Проте поки що таке законодавство відсутнє.

Завершуючи аналіз проблем посвідчення заповіту посадовою, службовою особою як правового інституту, нотаріальної дії та процесуального порядку, наголосимо, що їх комплексний характер вимагає застосування комплексного підходу до їх розв'язання, який повинен реалізовуватися виважено, планово, відповідно до затверджених концептуальних засад та враховувати кращі здобутки вітчизняного і зарубіжного досвіду.

3.2. Основні напрями та шляхи вдосконалення порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою

Один із висновків, здобутих у ході виконання дослідження, полягає в тому, що якісна, адекватна потребам суспільного розвитку система нотаріату за сучасних умов здатна бути ефективним інструментом забезпечення та захисту майнових прав і свобод людини. Тому процес реформування нотаріату України ми розцінюємо як індикатор успіху правової політики нашої держави у сфері цивільно-правових відносин, її здобутків у напрямі руху до асоціації з ЄС. Водночас реформування нотаріату та запровадження новел у порядку реалізації того чи іншого виду нотаріального провадження не може розглядатися як самоціль, а має здійснюватися послідовно і комплексно в межах цілісної реформи діючої правової системи України. Отже, визначення основних напрямів і шляхів удосконалення порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою можливе лише в контексті більш широкого підходу до проблеми: визначення шляхів і напрямів удосконалення системи нотаріату та нотаріальної діяльності в Україні в цілому.

Узагальнення результатів здійсненого дослідження дозволяють до основних напрямів та шляхів удосконалення порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою віднести: удосконалення законодавства України у сфері нотаріату та нотаріальної діяльності; удосконалення організаційно-правових засад діяльності в Україні нотаріату та кваzinотаріальних органів; розширення міжнародного співробітництва України з питань діяльності нотаріату; удосконалення процедури і порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою; удосконалення інституту

відповідальності нотаріусів, інших посадових, службових осіб за порушення законодавства у сфері нотаріальної діяльності; підвищення вимог до професійного рівня та морально-етичних якостей особи нотаріуса; розробку та удосконалення методичного забезпечення реалізації порядку посвідчення заповіту посадовими, службовими особами.

Розглянемо зазначені напрями більш детально.

1. *Удосконалення законодавства України у сфері нотаріату та нотаріальної діяльності.* Реалізація зазначеного напрямку, на нашу думку, має здійснюватися двома шляхами: 1) реформуванням чинного або створення нового законодавства про нотаріат; 2) внесенням змін до законодавчих актів в інших галузях права. З урахуванням обґрунтування невідповідності чинної редакції Закону України «Про нотаріат» сучасним тенденціям теорії нотаріального процесу та реальним правовідносинам у нотаріальній сфері вважаємо необхідним внесення до нього комплексних змін, зокрема до процесуальної його частини. В ідеалі вважаємо необхідним прийняття нового Закону «Про нотаріат та нотаріальну діяльність в Україні», проєкт якого вже існує. Окрім описаних вимог до такого закону (таких, як адекватне відображення дуалістичної приватно-публічної природи нотаріату України, регламентація процедури і порядку вчинення нотаріальних дій, забезпечення гарантій функціонування нотаріальних органів, виконання ролі бази для розроблення та прийняття Нотаріального процесуального кодексу тощо [30, с. 96]), обов'язковими вимогами також вважаємо: урахування сучасних підходів до визначення функцій нотаріату; відповідність концепції децентралізації нотаріату в Україні; закріплення принципу забезпечення населення України доступом до системи правових та нотаріальних послуг на рівні міжнародних стандартів.

Для ефективного забезпечення нотаріальної діяльності в цілому та ефективної реалізації порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою зокрема, вважаємо необхідним внесення до національного законодавства змін, пов'язаних із гарантіями нотаріальної діяльності. Зокрема, пропонуємо доповнити нову редакцію Закону України «Про нотаріат» (проєкт Закону України «Про нотаріат та нотаріальну діяльність в Україні») розділом «Гарантії нотаріальної діяльності в Україні», де законодавчо

закріпити: 1) гарантії, що стосуються осіб, які виявили намір займатися нотаріальною діяльністю; 2) гарантії, що стосуються нотаріуса, інших посадових, службових осіб, уповноважених на вчинення нотаріальних дій, та осіб, які сприяють нотаріусу в їх учиненні (помічника нотаріуса, його заступника, свідків, перекладачів, експертів); 3) гарантії, що стосуються осіб, які звернулися до нотаріуса за вчиненням нотаріальних дій (споживачів нотаріальних послуг). Другим необхідним кроком у напрямі вдосконалення законодавства України у сфері нотаріату та нотаріальної діяльності вважаємо розроблення та прийняття Нотаріального процесуального кодексу, що дозволить не тільки детально регламентувати порядок здійснення нотаріальної дії посвідчення заповіту посадовою, службовою особою, а й ефективно використовувати механізм оскарження їх законності.

Уважаємо, що до прийняття нового законодавства про нотаріат, яке має остаточно завершити перехід нотаріату України до моделі латинського типу, доцільним є внесення змін у чинне законодавство з метою розмежування понять державного і приватного нотаріату. Зокрема, пропонуємо до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про нотаріат» внести зміни такого змісту: «Державний нотаріус – це особа, яка здійснює професійну нотаріальну діяльність, перебуваючи в штаті державної нотаріальної контори чи державного нотаріального архіву, реалізує покладені на неї державою повноваження щодо вчинення нотаріальних дій та отримує заробітну плату за рахунок державного бюджету». Відповідно наведену статтю пропонуємо доповнити положенням: «Приватний нотаріус – це особа, яка здійснює професійну нотаріальну діяльність, зареєстровану в передбаченому законом порядку, що фінансується за рахунок коштів, отриманих у результаті такої діяльності».

Із метою забезпечення принципу рівності громадян до отримання публічних послуг пропонуємо розробити єдині критерії формування вартості нотаріальних послуг, що має унеможливити їх невідповідне завищення приватними нотаріусами та зменшити диспропорцію між цінами приватних і державних нотаріальних контор. Уважаємо доцільним запровадити оплату нотаріальних послуг за єдиними для всієї України тарифами, які мають щорічно переглядатися і затверджуватися Міністерством юстиції та НПУ.

Зазначене, на нашу думку, сприятиме активнішому зверненню громадян за послугами саме до приватних нотаріусів та зменшить навантаження на державний нотаріат.

2. *Удосконалення організаційно-правових засад діяльності в Україні нотаріату та квазінотаріальних органів.* Реалізацію зазначеного напрямку пов'язуємо, передусім, із завершенням формування в Україні нотаріату латинського типу. Водночас, зважаючи на реалії внутрішньополітичного і соціально-економічного розвитку України, вважаємо об'єктивно допустимим існування в Україні моделі нотаріату т. зв. «перехідного періоду», що передбачає існування державного і приватного нотаріату. Прискоренню формування в Україні нотаріату «латинського» типу та його консолідації з подібними системами європейських країн, на нашу думку, має сприяти: установлення на законодавчому рівні чітких часових меж «перехідного періоду»; визначення і формування умов і механізмів переходу до зазначеної моделі; продовження співпраці з іншими країнами щодо формування транснаціонального нотаріату. Для сучасного етапу «перехідного періоду» доцільним вважаємо: підтримку державного нотаріату; економічне обґрунтування та вирішення питання вчинення нотаріальних дій для пільгових категорій населення; забезпечення належної кількості нотаріусів у сільській місцевості через механізми саморегулювання (податкові пільги, податковий кредит, забезпечення житлом, іншими соціальними гарантіями) тощо. Поділяючи думку про те, що процеси вдосконалення організаційно-правових засад діяльності нотаріату в Україні мають відбуватися паралельно із розширенням процесів його самоорганізації, з урахуванням реалій сьогодення, актуальними кроками в зазначеному напрямі вважаємо: досягнення консенсусу між НПУ і Мін'юстом із питань розподілу повноважень у сфері організації та контролю нотаріальної діяльності; активізацію подальшої співпраці між зазначеними суб'єктами у форматі консультацій, зустрічей, роботи спільних тимчасових та постійних органів; спільну розробку нормативно-правових актів з питань професійної діяльності нотаріусів; активне залучення до обговорення проблем у сфері нотаріальної діяльності представників громадськості. Наголошуємо при цьому на необхідності чіткого розмежування повноважень органу професійного самоврядування нотаріусів та Мін'юсту. Підтримуємо думку про те, що розширення повноважень

НПУ має відбуватися з урахуванням як традицій розвитку національного нотаріату, так і традицій функціонування нотаріальних палат у країнах – членах МСЛН (зокрема щодо повноважень палати призначати нотаріусів на посаду; видачі й анулювання свідоцтва, здійснення дисциплінарного контролю за діяльністю нотаріусів; установлення правил організації в питаннях призначення на посаду) [256, с. 109].

3. *Розширення міжнародного співробітництва України з питань діяльності нотаріату.* Реалізацію задекларованих Україною прагнень до транснаціонального співробітництва з міжнародною нотаріальною спільнотою пов'язуємо з вивченням і запровадженням позитивного досвіду правового регулювання організації і діяльності нотаріату в зарубіжних країнах, передовсім, країнах ЄС. Уважаємо, що зазначене сприятиме об'єктивному розумінню тенденцій і перспектив розвитку правового регулювання вітчизняної нотаріальної системи в цілому та оптимізації процедури посвідчення заповітів громадян України посадовими, службовими особами в межах країни та за кордоном, зокрема. З урахуванням нагромадженого Україною теоретичного та практичного досвіду формування та функціонування механізмів реформування нотаріальної діяльності, доцільною, на нашу думку, є ініціювання та розроблення двосторонніх і багатосторонніх міжнародних договорів із питань нотаріальної діяльності в цілому та процедури посвідчення заповіту посадовою, службовою особою, зокрема. Розвиток правових засад посвідчення заповітів посадовими особами консульських установ пов'язуємо із подальшим удосконаленням норм, які регламентують право зовнішніх зносин, а також усієї системи міжнародних договорів. З урахуванням того факту, що Віденська конвенція про консульські зносини 1963 р. установлює лише загальні принципи здійснення нотаріальних дій, вважаємо, що конкретна процедура посвідчення заповіту посадовою особою дипломатичного представництва, консульської установи має чітко прописуватися під час укладання двосторонніх консульських конвенцій. Причому з країнами латинської моделі нотаріату конкретизація договору має здійснюватися відповідно до законодавства обох країн; із країнами, у яких нотаріат не розвинений, нотаріальні функції консула щодо посвідчення заповіту мають здійснюватися відповідно до норм національного законодавства

України, про що має бути узгоджено з державою перебування у двосторонній консульській угоді.

4. Удосконалення процедури і порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою пов'язуємо з реалізацією заходів, спрямованих на реалізацію гарантій законності зазначеної процедури, її чіткості та відповідності встановленим нормам. Водночас, за сучасних умов має сенс запровадження, окрім існуючих, також додаткових вимог та гарантій дотримання зазначеної процедури. Зокрема, доцільним вважаємо встановлення вимоги фіксації процедури посвідчення заповіту за допомогою сучасних технічних засобів, а саме відеозйомки. Для цього пропонуємо доповнити ст. 1248 «Посвідчення заповіту нотаріусом» ЦК України нормою такого змісту: «Процедура укладення заповіту та його посвідчення нотаріусом, іншою посадовою, службовою особою має бути записана на відео нотаріусом або уповноваженою особою з подальшою передачею відео на збереження Реєстратору». Зауважимо, що, згідно з результатами здійсненого в ході підготовки монографії опитування представників нотаріального корпусу, 52 % опитаних вважають запровадження такої процедури доцільним (див. додаток А). Законність процедури посвідчення заповіту посадовою, службовою особою залежить також від дотримання принципу збереження таємниці заповіту, складовою частиною якої є, зокрема, вимоги до робочого місця нотаріуса (як-от: здатність забезпечувати конфіденційність; бути захищеним від несанкціонованого проникнення; бути забезпеченим сейфом для зберігання печаток, штампів, металевою шафою для зберігання архіву нотаріуса тощо). Однак чинне законодавство висуває такі вимоги лише до нотаріусів, і не поширює їх на інші категорії осіб, уповноважених здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповіту. Зважаючи на існування в Україні практики посвідчення заповітів посадовими особами органів місцевого самоврядування та начальниками (командирами) військових частин, вважаємо за доцільне охопити такими вимогами також і зазначену категорію. Удосконалення процедури посвідчення заповіту посадовою, службовою особою пов'язуємо також із запровадженням в Україні єдиного реєстру недієздатних та обмежено дієздатних осіб. Вважаємо, що такий реєстр, за умови організації безперешкодного доступу до нього нотаріусів, інших посадових, службових осіб, має

суттєво полегшити процес ідентифікації та визначення дієздатності особи-заповідача. Поки такого реєстру не запроваджено, тимчасовим альтернативним рішенням проблеми прийняття рішення щодо визначення дієздатності особи нотаріусом може бути встановлення вимоги щодо надання заповідачем нотаріусу медичної довідки про стан здоров'я на момент складання заповіту. У подальшому, із запровадженням системи е-нотаріату, вважаємо доцільним забезпечення повноцінного доступу нотаріусів до єдиного реєстру судових рішень, реєстру реєстрації актів цивільного стану, демографічного реєстру та бази даних МВС України.

Із метою вдосконалення реалізації порядку посвідчення заповіту посадовою особою установи охорони здоров'я, з огляду на специфіку контингенту, який має право звертатися до зазначеної категорії осіб із проханням посвідчення заповіту, пропонуємо доповнити зміст нормативних актів у зазначеній сфері нормою про те, що окрім власного підпису заповідач (або особа, яка підписує заповіт замість нього) повинен написати власноруч на заповіті своє прізвище, ім'я та по батькові. На нашу думку, з огляду на тип заповіту («заповіт хворого»), зазначене може слугувати додатковою гарантією легкого встановлення автентичності підпису заповідача у випадку судових позовів щодо цього.

Із метою спрощення процедури посвідчення заповіту начальником пошукової чи іншої експедиції вважаємо за доцільне в законодавстві чітко визначити умови, за яких це можливо, зокрема: якщо внаслідок непередбачених форс-мажорних обставин під час експедиції присутність свідків неможлива, – заповіт можна посвідчити без свідків; унаслідок смерті начальника експедиції, або якщо він загубився, посвідчити заповіт може інша особа – член експедиції, з обов'язковою відміткою про це в заповіті; у разі відсутності належного аркушу заповіт можна скласти на будь-якому аркуші паперу, при цьому текст заповіту повинен бути зрозумілим, із дотриманням відповідних реквізитів, із підписами заповідача та особи, яка посвідчує заповіт.

Із метою вдосконалення реалізації порядку посвідчення заповітів посадовими особами дипломатичних представництв та консульських установ та з огляду на те, що в ЦК України норма щодо можливості посвідчення заповіту посадовою особою дипломатичного

представництва чи консульства відсутня, вважаємо доцільним узгодити ЦК України зі ст. 38 Закону України «Про нотаріат» та доповнити його нормою, яка б закріплювала право посвідчувати заповіти осіб, що перебувають за кордоном, представниками консульських установ та дипломатичних представництв.

У цілому для покращення реалізації спеціального порядку посвідчення заповіту посадовими, службовими особами, віднесених нами до категорії «квазінотаріальних органів», доцільним вважаємо здійснення комплексу заходів, які, зокрема, включають: періодичне проведення семінарів та інструктажів для осіб, які мають право здійснювати дії, прирівняні до нотаріальних, із залученням до навчання компетентних осіб; забезпечення наявності підготовлених бланків заповітів установленого зразка; ведення журналу реєстрації заповітів та довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених; виготовлення пам'яток із переліком прав довірителя та заповідача, які посадова особа має зачитати перед учиненням нотаріального посвідчення заповіту; виготовлення кількох примірників розписок для осіб, присутніх при посвідченні заповіту, про зобов'язання не розголошувати нотаріальну таємницю; установлення контакту з найближчими нотаріусами того нотаріального округу, де розташований заклад охорони здоров'я, із метою ймовірного їх залучення до посвідчення заповіту тощо.

5. *Удосконалення інституту відповідальності нотаріусів, інших посадових, службових осіб за порушення законодавства у сфері нотаріальної діяльності та порядку посвідчення заповітів* пов'язуємо, передусім, із запровадженням моніторингу реєстраційних дій та диференціацією відповідальності за порушення в зазначеній сфері. Зокрема, вважаємо доцільним запровадження кримінальної відповідальності за розголошення нотаріальної таємниці, особливості розкриття відомостей, що становлять таємницю заповіту, та поширення їх на всі категорії осіб, уповноважених здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповіту.

6. У контексті *підвищення вимог до професійного рівня та морально-етичних якостей особи нотаріуса* актуальним є розроблення й затвердження Порядку підвищення кваліфікації кадрів, які працюють у сфері нотаріату. Вважаємо, що система підготовки та перепідготовки зазначеної категорії осіб має містити вимоги щодо знань не тільки у

сфері права, а й у сфері медицини, психології, конфліктології, деонтології, логіки. На нашу думку, загальна організація процесу підвищення професійного рівня нотаріусів має бути покладена на НПУ, яка вже довела ефективність організації роботи в межах зазначеного напрямку. Слід також розробити та закріпити на законодавчому рівні морально-етичні та професійні правила поведінки нотаріусів у вигляді єдиного систематизованого документа («Морально-етичного кодексу нотаріуса»). У зазначеному контексті актуальною вважаємо імплементацію норм Європейського кодексу нотаріальної етики щодо заборони використання нотаріусами веб-сайтів або аналогічних технологій для консультування в межах онлайн-договорів або рекламування своїх послуг.

7. Розроблення та вдосконалення методичного забезпечення реалізації порядку посвідчення заповіту посадовими, службовими особами. Першочерговими кроками щодо реалізації зазначеного напрямку вважаємо розроблення та прийняття Методичних рекомендацій реалізації Порядку посвідчення заповіту стосовно всіх категорій посадових осіб: посадовими особами органів місцевого самоврядування; командирами (начальниками) військових частин, з'єднань, установ, військових навчальних закладів, де немає нотаріусів чи посадових осіб місцевого самоврядування; головними лікарями, їхніми заступниками з медичної частини або черговими лікарями цих лікарень, госпіталів, інших стаціонарних закладів охорони здоров'я; капітанами морських, річкових суден; начальниками пошукових або інших експедицій; посадовими особами дипломатичних представництв та консульських установ; начальниками установ виконання покарань; іншими посадовими, службовими особами, уповноваженими здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповіту. Зокрема, у додатку В запропоновано авторський варіант методичних рекомендацій щодо порядку посвідчення заповіту посадовою особою органів місцевого самоврядування.

Висновки до розділу 3

Таким чином, у межах розділу 3 монографії дійшли таких висновків.

1. Обґрунтовано методологію та визначено, що передумовами пізнання проблем, пов'язаних із посвідченням заповіту посадовою, службовою особою є: необхідність урахування триєдиної сутності посвідчення заповіту посадовою, службовою особою як інституту спадкового права, нотаріальної дії та спеціального процедурного порядку; з'ясування місця зазначеного поняття в системі взаємопов'язаних предметів і явищ; установлення його функціонального призначення та практичної значущості для суспільства.

2. З урахуванням зазначених методологічних підходів у комплексі проблем, пов'язаних із посвідченням заповіту посадовою, службовою особою, запропоновано виділяти: 1) проблеми, пов'язані із цивільно-правовим інститутом посвідчення заповіту посадовою, службовою особою; 2) проблеми, пов'язані з нотаріальною дією посвідчення заповіту посадовою, службовою особою; 3) проблеми, пов'язані з процесуальним порядком посвідчення заповіту посадовою, службовою особою.

3. Обґрунтовано, що аналіз проблем, пов'язаних із посвідченням заповіту посадовою, службовою особою як інституту спадкового права, нотаріальної дії та спеціального процесуального порядку, має охоплювати: 1) сучасний стан організаційно-правових засад його функціонування; 2) оцінку проблем його функціонування; 3) зарубіжний досвід організації і функціонування нотаріату та перспективи його запровадження в Україні.

4. Доведено, що класифікація проблемних питань у сфері посвідчення заповіту посадовою, службовою особою, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення такої нотаріальної дії має здійснюватися з позицій теоретичних напрацювань та наявної практики в галузі цивільного права і нотаріального процесу.

5. На підставі результатів аналізу сучасного національного законодавства у сфері нотаріату, практики його реалізації, а також судової практики визначено, що вдосконалення порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою має здійснюватися за відповідними напрямками, а саме: 1) удосконалення законодавства України у сфері нотаріату та нотаріальної діяльності; 2) удосконалення організаційно-правових засад діяльності в Україні нотаріату та квазінотаріальних органів; 3) розширення міжнародного

співробітництва України з питань діяльності нотаріату; 4) удосконалення процедури і порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою; 5) посилення інституту відповідальності нотаріусів, інших посадових, службових осіб за порушення законодавства у сфері нотаріальної діяльності та порядку посвідчення заповітів; 6) підвищення вимог до професійного рівня та морально-етичних якостей особи нотаріуса; 7) розроблення й удосконалення методичного забезпечення реалізації порядку посвідчення заповіту посадовими, службовими особами.

6. Визначено шляхи та сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення правового інституту, нотаріальної дії та порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою в межах зазначених напрямів.

ВИСНОВКИ

1. Досліджено генезу заповіту та процедури його посвідчення в історичній ретроспективі, зокрема встановлено, що інститут заповіту виник у період докласичного римського права як спосіб забезпечення останньої волі заповідача; процедуру посвідчення заповіту у формі публічного визнання його публічними органами чи посадовими особами вперше регламентовано в межах римського класичного права; римським же правом вироблено систему основоположних понять у сфері заповідального права та нотаріальних відносин, закладено основи правового статусу суб'єктів посвідчення заповіту, сформовано процедурні принципи, які дійшли до теперішнього часу. Доведено, що спадковий інститут посвідчення заповіту через право Візантії рецепіювався в правові системи романо-германського типу, зокрема в право державних утворень на теренах України. Обґрунтовано думку про те, що основними тенденціями формування моделі нотаріату та правового регулювання посвідчення заповіту в незалежній Україні є поєднання тенденцій, характерних для країн т. зв. «латинського нотаріату», та залишків нотаріату радянського типу, зокрема у вигляді державних нотаріальних контор.

2. Обґрунтовано розуміння поняття «посвідчення заповіту посадовою, службовою особою» у трьох значеннях: нотаріальної дії, інституту спадкового права, процесуального порядку. Запропоновано визначення нотаріальної дії посвідчення заповіту як знакового підтвердження нотаріусом, іншою уповноваженою посадовою, службовою особою у формі вчинення на документі з текстом заповіту посвідчувального напису - юридично оформленого зовнішнього прояву адресованої спадкоємцям волі заповідача, результатом чого є виникнення відповідних прав та обов'язків. Виділено ознаки вказаної дії: 1) виникає на підставі нормативного акта чи індивідуального юридичного факту; 2) в її основу покладено волевиявлення сторін; 3) її ініціатором є заповідач, який самостійно приймає рішення; 4) нотаріус не впливає на волевиявлення заповідача, а лише закріплює суб'єктивні права і обов'язки; 5) зазначеною дією посвідчуються лише ті факти, у дійсності яких впевнений безпосередньо нотаріус та які не суперечать закону.

Запропоновано визначення поняття інституту спадкового права посвідчення заповіту посадовою, службовою особою як відокремленої сукупності норм, що регулюють цивільно-правові відносини в процесі виконання зазначеної дії відповідною категорією осіб, та виділено його ознаки: 1) є комплексом норм процесуального характеру, які в сукупності складають закінчену дію; 2) регламентує однорідні суспільні відносини в галузях спадкового права, права власності і нотаріату; 3) регламентується нормами спадкового законодавства; 4) реалізується в межах імперативного методу правового регулювання; 5) слугує меті – надання форми правочину волі заповідача на випадок його смерті.

3. Проаналізовано законодавство України та обґрунтовано віднесення до переліку суб'єктів – учасників нотаріальної дії посвідчення заповіту: заповідача, нотаріуса, іншої посадової, службової особи, уповноваженої на виконання нотаріальної дії посвідчення заповіту, рукоприкладчика, свідків, виконавця заповіту, адвоката. Сформовано поняття правового статусу посадової, службової особи, уповноваженої здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповіту, та запропоновано до джерел його правової регламентації відносити норми, які визначають та закріплюють: 1) мету, завдання, функції; 2) компетенцію та зміст повноважень зазначених посадових, службових осіб; 3) порядок реалізації зазначеної нотаріальної дії; 4) юридичну відповідальність. Виявлено й узагальнено елементи правового статусу учасників нотаріальної дії вчинення та посвідчення заповіту: а) заповідача; б) свідків; в) осіб, уповноважених здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповіту, що належать до категорій основних (державні і приватні нотаріуси) та спеціальних суб'єктів (інші посадові, службові особи, т. зв. «квазінотаріальні органи»).

4. Запропоновано авторське визначення поняття порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою, в якому виділено такі ознаки: 1) це процесуальна діяльність, пов'язана з реалізацією права; 2) реалізується у сфері цивільно-правових відносин; 3) регулюється процедурно-процесуальними нормами; 4) здійснюється виключно уповноваженими суб'єктами; 5) забезпечується відповідними способами і прийомами юридичної техніки; 6) результатом реалізації зазначеного порядку є надання

легітимності волі заповідача, вираженої в односторонньому правочині. Обґрунтовано виділення загального порядку посвідчення заповітів, суб'єктами реалізації якого є державні і приватні нотаріуси, та спеціального порядку посвідчення заповітів, суб'єктами реалізації якого є інші посадові, службові особи, основні повноваження яких не пов'язані з нотаріальною діяльністю.

Проаналізовано та систематизовано нормативно-правові акти, що регламентують порядок посвідчення заповітів кожною із зазначених вище категорій посадових, службових осіб. Доведено, що порядок посвідчення заповітів посадовими, службовими особами складають норми, які визначають та закріплюють: 1) послідовність та зміст нотаріальних дій, що здійснюються нотаріусом у процесі посвідчення заповіту; 2) вимоги та процедуру встановлення цивільної правоздатності заповідача, свідків; 3) вимоги до тексту заповіту та місця його посвідчення; 4) особливості посвідчення секретного заповіту; 5) вимоги до посвідчувальних написів та реєстрації заповітів; 6) обмеження в заповіті, відмова в посвідченні заповіту; 7) внесення до заповіту змін та його скасування; 8) нотаріальну таємницю; 9) умови та порядок визнання заповіту недійсним та оскарження заповіту.

5. Установлено, що переважна більшість заповітів в Україні вчиняється і посвідчується в порядку загальної процедури державними чи приватними нотаріусами. Розкрито зміст кожної дії в межах зазначеного порядку. Обґрунтовано необхідність обов'язкового, чіткого та послідовного здійснення кожної дії з тим, щоб процедура посвідчення була легітимною, а заповіт – дійсним. Доведено, що нотаріат України наразі є органом із делегованими публічно-правовими повноваженнями, альтернатива якому відсутня. Висловлено думку про те, що вимоги до нотаріату в умовах розвитку громадянського суспільства в Україні постійно зростатимуть, а проблема вдосконалення правового регулювання його організації й діяльності є і залишатиметься актуальною.

6. Виявлено, що посвідчення заповіту уповноваженими посадовими, службовими особами, які не є нотаріусами, за метою, процедурою вчинення, правовими наслідками має низку особливостей, які відображаються в законодавстві, наукових дослідженнях, матеріалах правозастосовної та судової практики.

Доведено, що сукупно зазначені особливості опосередковують спеціальний порядок посвідчення заповіту. Обґрунтовано тезу про те, що спеціальний порядок посвідчення заповіту обумовлюється особливостями правового статусу посадових, службових осіб, уповноважених посвідчувати заповіти, а саме: похідним характером зазначених повноважень, способом отримання зазначених повноважень, факультативним характером застосування, вторинним значенням у порівнянні з компетенцією первинних суб'єктів (нотаріусів).

Сформовано перелік посадових, службових осіб, які, так само, як і державні, приватні нотаріуси, уповноважені здійснювати нотаріальну дію з посвідчення заповіту в порядку спеціальної процедури. До зазначеного переліку віднесено: уповноважених осіб органів місцевого самоврядування та дипломатичних представництв і консульських установ – стосовно заповіту осіб, які знаходяться поза межами надання нотаріальної послуги; головних лікарів, їхніх заступників із медичної частини або чергових лікарів лікарні, госпіталю, іншого стаціонарного закладу охорони здоров'я, начальників госпіталю, директорів або головних лікарів будинку для осіб похилого віку та інвалідів, капітанів морських, річкових суден, які ходять під прапором України, начальників пошукової або іншої експедиції, командирів (начальників) військових частин, з'єднань, установ або закладів, начальників установ виконання покарань, - стосовно осіб, у правовому статусі яких наявні ознаки екстраординарності. Розкрито особливості реалізації порядку посвідчення заповітів кожною із зазначених категорій посадових, службових осіб та сформульовано конкретні пропозиції щодо його вдосконалення.

7. Обґрунтовано методологію та визначено передумови пізнання проблем, пов'язаних із посвідченням заповіту посадовою, службовою особою, а саме: урахування триєдиної сутності посвідчення заповіту посадовою, службовою особою як інституту спадкового права, нотаріальної дії та спеціального процесуально-процедурного порядку; з'ясування місця зазначеного поняття в системі взаємопов'язаних предметів і явищ; установлення його функціонального призначення та практичної значущості для суспільства.

У комплексі питань, пов'язаних із посвідченням заповіту посадовою, службовою особою, виділено групу проблем щодо: 1) розуміння та функціонування правового інституту посвідчення заповіту посадовою, службовою особою; 2) нормативного забезпечення нотаріальної дії посвідчення заповіту посадовою, службовою особою; 3) реалізації порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою.

8. Визначено основні шляхи і напрями вдосконалення порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою: 1) удосконалення законодавства України у сфері нотаріату та нотаріальної діяльності; 2) удосконалення організаційно-правових засад діяльності в Україні нотаріату та квазінотаріальних органів; 3) розширення міжнародного співробітництва України з питань діяльності нотаріату; 4) удосконалення процедури і порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою; 5) посилення інституту відповідальності нотаріусів, інших посадових, службових осіб за порушення законодавства у сфері нотаріальної діяльності та порядку посвідчення заповітів; 6) підвищення вимог до професійного рівня та морально-етичних якостей особистості нотаріуса; 7) розроблення й удосконалення методичного забезпечення реалізації порядку посвідчення заповіту посадовими, службовими особами.

Сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення інституту нотаріальної дії та порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою в межах зазначених напрямів. У зв'язку з наведеним запропоновано відповідні зміни до чинного законодавства, зокрема Цивільного кодексу України, Закону України «Про нотаріат», Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Порядку посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених (додаток Б), а також підготовлено методичні рекомендації щодо порядку посвідчення заповіту посадовою особою органу місцевого самоврядування, які віднайшли застосування на території Одеської області (додаток В).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абраменков М.С. Наследственное право: учебник для магистров / М.С. Абраменков, П.В. Чугунов. М.: Юрайт, 2013. 423 с.
2. Адамова О.С. Визначення поняття інституту права. Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу. Одеса : Фенікс, 2014. Т. 1. С. 257-260.
3. Анненков К. «Система русского гражданского права». 2-е изд., пересм. и доп. СПб, тип. М.М. Стасюлевича, 1909. Т. 6. Право наследования. VI. 547 с.
4. Аршава І.О. Концептуальні засади вдосконалення державного управління нотаріатом в Україні. *Держава та регіони. Серія: «Державне управління»*. 2013. Т. № 1. С. 43-48.
5. Бандурка О.О. Державна податкова служба в Україні: система, правовий статус, модернізація. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 234 с.
6. Баранкова В. Перспективи реформування нотаріату України: організаційні та процесуальні аспекти. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2009. № 4 (46). С. 24-25.
7. Барон Ю. Система римского гражданского права. В 6 кн. Книга 5. Семейственное право. Книга 6. Наследственное право. / Ю. Барон – М.: Юридический центр Пресс, 2005. – 1102 с.
8. Бережная І.Г. Нотаріальний процесуальний кодекс повинен стати головним регулятором порядку вчинення нотаріальних дій. *Юридична газета*. 2011 р. 08 березня. № 10. URL: <http://narodna.pravda.com.ua/politics/4d7e0bf6471> (дата звернення 20.03.2019).
9. Бержель Ж.-Л. Общая теория права /Под общей ред. В.И. Даниленко. М.: Nota Bene, 2000. 576 с.
10. Білько К.Ф. Адміністративно-правове забезпечення нотаріальної діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид наук. 12.00.07. К. : Нац. академія наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. 2015. 206 с.
11. Большая Советская Энциклоп. Гл. ред. А.М. Прохоров. Изд. 3-е, Т.16 М.,1974. 640 с.
12. Большая Советская Энциклоп. Гл. ред. А.М. Прохоров. Изд. 3-е, Т.22 М.,1974. 627 с.
13. Большая Советская Энциклопедия. (В 30 томах). Гл. ред. А.М. Прохоров. Изд. 3-е. М., «Советская Энциклопедия», 1976. Т.24 Собаки-Струна. 1976. 608 с.
14. Буркацький Л.К. Спадкове право України: теорія, практика, зразки заяв: навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2008. 384 с.

15. В Україні розробляють реєстр нотаріальних дій. Internet.ua. 07 квітня 2019 р. URL: <https://internetua.com/v-ukrayini-rozroblyauat-elektronni-reyestr-notarialnih-dii>
16. Валах В.В. Теоретичні аспекти обмеження свободи заповіту. *Правова держава*. 2003. № 6. С. 7-11.
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
18. Віденська конвенція про дипломатичні зносини: документ ООН № 995_048 від 18 квітня 1961 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_048 (дата звернення 20.03.2019).
19. Віденська конвенція про консульські зносини: документ № 995_047 від 24.04.1963 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_678 (дата звернення 20.03.2019).
20. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. Ростов н/Д. Феникс, 1995. с. 487-492.
21. Вороніна М.А. Правова природа етичних кодексів професійних співтовариств. *Право та інноваційне суспільство*. 2014. № 2(3). С. 73-85.
22. Географический энциклопедический словарь. Понятия и термины /Гл. ред. А.Ф. Трёшников; Ред. кол.: Э.Б. Алаев, П.М. Алампиев, А.Г. Воронов и др. М., Сов. Энциклопедия, 1988. 432 с.
23. Голобородько В. Нотаріус у цивільному процесі. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2014. № 6 (60). URL: http://www.yurradnik.com.ua/stride/men/?m=auth_ors&aut=814&art=1877.
24. Гончарова А.С. До питання кримінальної відповідальності нотаріуса. *Молодий вчений*. 2018. № 10 (62). С. 227-231.
25. Грибанова О.В. Процесуальний статус нотаріуса в цивільному судочинстві. Нотаріат для вас. 2016. URL: <http://notariat-sn.at.ua/news/2010-10>
26. Грибанова О. Определение понятия «нотариус» в законопроектах Украины. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2009. № 4(46). URL: <http://www.yurradnik.com.ua/stride/men/index.php?m=authors&aut=322&art=1484> (дата звернення 10.03.2019).
27. Грінченко О.О. Посвідчення та засвідчення консулом безспірних фактів // Правовий статус консула при виконанні нотаріальної функції. К.: Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2005. С. 109.
28. Грінченко О.О. Правовий статус консула при виконання нотаріальної функції. К. : Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2005.352 с.
29. Гуть Н.Ю. Форма завещания согласно Вашингтонской и Гаагской конференций: проблемы теории, нотариальной практики и необходимость законодательной регламентации. *Цивилистическая*

процессуальная мысль: сб. научн. статей. К.: ЦУЛ. 2013. Вып. 2: Нотариальный процесс. С. 402-412.

30. Денисяк Н.М. Нормативно-правове регулювання нотаріальної діяльності в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2018. № 6. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2018/23.pdf (дата звернення 20.02.2019).

31. Діденко Л.В., Денисяк Н.М. Окремі аспекти розвитку, удосконалення та реформування українського нотаріату. *Молодий вчений.* 2016. № 3. С. 467-470.

32. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників: Вип. 78 «Охорона здоров'я». Міністерство охорони здоров'я України; Міністерство праці та соціал. політики України. К., 2002. 15 с.

33. Дождев Д.В. Римское частное право: учеб. для вузов / под общ. ред. В.С. Нерсесянца. Изд. 2-е, изм. и доп. М: НОРМА – ИНФРА М., 2002. 784 с.

34. Долинська М.С. До питання рецепції візантійських норм як передумови зародження нотаріального законодавства України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2014. № 801. С. 121-124.

35. Долинська М.С. До питання компетенції посадових і службових осіб, які вчиняють дії, прирівняні до нотаріально посвідчених. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2017. № 3. С. 55-64.

36. Долинська М.С. Актуальні питання посвідчення заповітів в Україні. *Життя і право.* 2004. №4. С. 10-14.

37. Долинська М.С. Особливості реалізації нотаріальної діяльності в незалежній Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2015. № 3. С. 75-84.

38. Долинська С.М. Основні принципи українського нотаріального права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2012. № 1. С. 99-108.

39. Дякович М.М. Нотаріальне право України: навч. посібн. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ. 2009. 683 с.

40. Єдиний реєстр нотаріусів України: веб-сайт URL:<https://ern.minjust.gov.ua/pages/default.aspx>

41. Єршоменко К.О. Формування поняття форми правочину у праві Стародавнього Риму. *Митна справа.* 2012. № 6 (84), ч. 2, кн. 2. С. 261-266.

42. Єфіменко Л.В. Особливості правової природи нотаріальних дій. *Юридична Україна.* 2013. № 3. С. 61-67.

43. Єфименко Л.В. Теоретико-методологічні засади нотаріату України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 9. С. 30-36.
44. Єфіменко Л.В. Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. 2013. 22 с.
45. Желінкова В.І. Проблеми правового режиму майна членів сім'ї: Нац. юрид. академ. України ім. Я. Мудрого. Х., 2000. 39 с.
46. Желіховська Ю.В. Етика нотаріуса у сфері професійної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Серія Право. Вип. 21. Ч. 2. Т. 1. С. 194-198.
47. Желіховська Ю.В. Охорона цивільних прав та інтересів нотаріусом: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., Ін. держави і права ім. В. Корецького. 2018. 18 с.
48. Загальна теорія держави і права: підручн. для студ. юрид. навч. заклад. / за ред. М.В. Цвіка, А.В. Петришина. Харків: Право. 2009. 584 с.
49. Заїка Ю.О. Становлення спадкового права в Україні. К.: Нац. академія внутр. справ України, 2004. 280 с.
50. Заїка Ю.О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток: Монографія. 2-е вид. К.: КНТ, 2007. 249 с.
51. Заїка Ю.О. Форми заповіту: шляхи вдосконалення. *Вісник Академії адвокатури України*. 2006. № 1. С. 47-52.
52. Заморська Л.І. Інститут права як вираження правової нормативності та його властивості. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу* (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.). Одеса : Фенікс, 2013. Т. 1. С. 79-81.
53. Золотухіна О.М. Функціональне призначення нотаріату: теоретико-правові аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. К., 2018. 20 с.
54. Золотухіна О.М. Функціональне призначення нотаріату: теоретико-правові питання наукового дослідження. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 5. Том 1. С. 172-176.
55. Иоффе О.С., Мусин В.А. Основы римского гражданского права. –Л.: Изд-во Ленинградского ун-та. –1975. – 156 с.
56. Ільєва Н.В. Основні напрямки розвитку правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні. *Юрист України*. 2011. № 3 (16). С. 27-31.
57. Ільєва Н.В. Правове регулювання нотаріальної діяльності в Україні: адміністративно-правові засади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.07. Харків. 2011. 19 с.

58. Ільєва Н.В. Щодо визначення правового статусу нотаріату в Україні. *Форум права*. 2010. № 3. С. 152-156. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10invnvu.pdf> (дата звернення 10.03.2019).
59. Калініченко О.В. Щодо посвідчення заповітів начальником слідчого ізолятора. *Бюлетень Міністерства юстиції*. 2013. № 6. С. 60-66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmj_2013_6_10 (дата звернення 20.03.2019).
60. Кармаза О.О. Особи, уповноважені законом на вчинення нотаріальних дій у сфері спадкування: проблеми застосування та перспективи розвитку законодавства України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 1. Том 1. С. 66-70.
61. Касяненко Ю. Я. Порядок / Юридична енциклопедія. Т. 5. К.: Укр. енциклопедія. 2003. 736 с. URL: <http://leksika.com.ua/16421226/legal/poryadok>
62. Керимов Д.А. Проблемы общей теории права. М.: Современный Гуманитарный Ун-т, 2000. 184 с.
63. Кернечна С. Свобода заповіту та її обмеження в українському праві та праві європейських країн. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. №4. С. 57-60.
64. Кернична С.Я. Форма заповіту як обов'язкова умова його дійсності в українському законодавстві та законодавстві окремих європейських країн (Франції, Німеччини, Польщі). *Держава і право*. Юридичні і політичні науки. Вип. 49. С. 366-372.
65. Кінаш У.Я. Правові та організаційні засади діяльності державних нотаріальних контор та архівів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Ірпінь, 2016. 18 с.
66. Когутич І.І. Адміністративно-правові гарантії нотаріальної діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К. 2018. 20 с.
67. Кодекс торговельного мореплавства України. Відомості Верховної Ради України. 1995. №№ 47, 48, 49, 50, 51, 52, ст.349
68. Козловська Л.В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав у цивільному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2016. 19 с.
69. Козловська Л.В. Функціональна спрямованість форм заповіту: призначення, елементи, перспективи розвитку (порівняльний аналіз). *Порівняльно-правові дослідження*. 2009. № 1. С. 125-130.
70. Комаров В.В. Нотаріат в Україні: підручник / В.В. Комаров, В.В. Баранкова. Х.: Право, 2011. 384 с.
71. Комзюк А.Т. Адміністративно-правові засоби здійснення митної справи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2003. 196 с.

72. Конвенція про запровадження системи реєстрації заповітів, учинена 16 травня 1972 року в Базелі, що набрала чинності для України 31 грудня 2010 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_678. (дата звернення 20.03.2019).

73. Конвенція про колізії законів, які стосуються форми заповітів: документ № 995_424, набуття чинності для України 14 травня 2011 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_424 (дата звернення 20.03.2019).

74. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. (дата оновлення 30.09.2016). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254> (дата звернення 10.03.2019).

75. Коротюк О.В. Судова практика у справах про визнання заповітів недійсними : вид. друге, перероб. і допов. / О.В. Коротюк; за заг. ред. О.І. Євтушенко. К. : ОВК, 2016. 602 с.

76. Коротюк О.В. Кримінально-правова характеристика нотаріуса, як спеціального суб'єкта злочину. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 2 (24). С. 114-118.

77. Косарева І.А. Роль нотаріальних дій в громадянсько-правовому регулюванні: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Хабаровск, 2004.

78. Кравченко Н.П. Нотаріальна діяльність дипломатичних представництв України в контексті адаптації національного законодавства до права ЄС. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 108 (1). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2012_108%281%29_34

79. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. Дата оновлення: 25.06.2019 р.

80. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 3-4, ст. 21. (дата оновлення: 04.11.2018 р.).

81. Курило Т.В., Студент М.М. Інститут спадкування за заповітом: становлення та правова еволюція. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 12-20.

82. Кухарев О.Є. Проблеми обмеження свободи заповіту у спадковому праві України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Юридичні науки. 2017. № 6. Том 1. С. 75-78.

83. Кухарев О. Актуальні питання вирішення судами спорів про визнання заповітів недійсними. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2016. № 12 (29). С. 21-30.

84. Левицька Н.О. Нормативно-правовий інститут: розмежування із суміжними поняттями. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 14. С. 1-4.
85. Левківська Н.В. Поняття «посадова особа місцевого самоврядування: проблемні питання правового регулювання в Україні. *Державне управління та практика*. 2009. № 1. С. 19-27.
86. Левченко І.В. Нотаріальний процесуальний кодекс врегулює процедуру вчинення нотаріальних дій і забезпечить гарантії функціонування нотаріату. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 1. С. 20-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmj_u_2015_1_8
87. Леськів С.Р., Процюк Т.Б. Спадкування за заповітом: цивільно-правові аспекти. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 4. С. 88-91.
88. Леськів С.Р., Чубенко А.Г. Свобода заповіту і таємниця заповіту як юридичні гарантії реалізації права на спадкування за заповітом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Серія Право. Вип. 29. Том 1. С. 156-159.
89. Лезін, Євгеній. Особливості забезпечення показань свідків у цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 24-34.
90. Лосєв В. В. Актуальні проблеми сучасного нотаріату в Україні. Альманах права. 2011. № 2. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Almpr/201_2/04_10.pdf (дата звернення 20.02.2019).
91. Любавский А. Об упрощении внешней формы завещания. Санкт-Петербург, 1865, 259 с.
92. Любавский А. О внешней форме завещаний. Санкт-Петербург, 1867. Т. II.
93. Майданик Р. Нотаріат в Україні: правова природа, місце в системі права. *Юридична Україна*. 2010. № 9(93). С.65-70.
94. Майкут Х.В. Деякі питання врегулювання спадкових відносин на українських землях за Литовськими статутами. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С.37-41.
95. Маковій В.П., Марченко Н.І. Нотаріальна діяльність щодо посвідчення заповітів у Стародавньому Римі. *Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави* : матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф., 4 квітня 2014 р. Одеса : ОДУВС, 2014. С. 63-64.
96. Маковій В.П., Поліщук В.В. Спадкові та суміжні з ними правовідносини в предметі цивільного права. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 23 лютого 2018 р. Одеса : ОДУВС, 2018. С. 111-113.

97. Маковій В.П., Фішер Н.В. Міжнародна угода як засіб до уніфікації правового регулювання відносин спадкування за заповітом. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2013. Спец. вип. № 5. С. 98-102.

98. Маляренко С.М. Про етику приватних нотаріусів та відповідальність за її порушення. *Наука і правоохорона*. 2013. № 2(20). С. 40-46.

99. Мамалига І.О. Встановлення латинського нотаріату в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 46-48. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2014/12.pdf (дата звернення 20.02.2019).

100. Мацегора М.В. Форма заповіту: становлення, розвиток, сучасні вимоги *Форум права*. 2007. № 2. С. 146-150. URL: <http://www.gov.ua/e-journals/FP/2007-2/07mmvrsv.pdf>. (дата звернення 10.03.2019).

101. Мейер Д.И. Русское гражданское право: в 2-х ч. Изд. 3-е, испр. М., Статут, 2003. 831 с.

102. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аналіз): Монографія. Харків, Юрсвіт, 2008. 482 с.

103. Муромцев С. Гражданское право Древнего Рима. / С. Муромцев. М, 1883. 697 с.

104. Нагорна А.О. Посвідчення заповітів начальниками пошукових або інших експедицій. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 251-255. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2010_2_35 (дата звернення 20.02.2019).

105. Нагорна А.О. Проблема забезпечення прав осіб на заповіт, які перебувають на лікуванні у лікарні. *Держава і право*. 2008. № 42. С.380-386.

106. Нагорна А.О. Деякі аспекти посвідчення заповітів хворих. *Проблемні питання реалізації особистих немайнових та майнових прав громадян у цивільному судочинстві: зб. матеріалів круглого столу*, м. Херсон, 30 листоп. 2007 р. Херсон, 2007. С.95-97.

107. Нагорна А.О. Здійснення охоронної функції посадовою особою органу місцевого самоврядування при посвідченні заповіту. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. №3-4. С. 57-60.

108. Нагорна А.О. Значення суб'єктів передбачених ст.1252 ЦК України при посвідченні заповітів. *Проблеми цивільного права та процесу: матеріали щоріч. конф. присв. пам'яті проф. О.А. Пушкіна*, м. Харків, 31 трав. 2008 р. Харків, 2008. С. 252-255.

109. Нагорна А.О. Особливі форми заповітів за цивільним кодексом України. *Проблемні питання захисту особистих немайнових та*

майнових прав громадян при здійсненні правоохоронної діяльності: зб. матер. всеук. круг. столу, м. Херсон, 27 листоп. 2009 р. Херсон, 2009. С. 74-77.

110. Нагорна А.О. Особливості посвідчення заповітів за часів Римської імперії. *Проблеми цивільного права та процесу*: матеріали міжнар.наук.-практ. конф. присв. пам'яті проф. О.А. Пушкіна, м. Харків, 23 трав. 2009 р. Харків, 2009. С. 211-215.

111. Нагорна А.О. Посвідчення заповітів військовослужбовців. *Юридичний вісний Причорномор'я*. 2011. № 1 (1). С. 132-137.

112. Нагорна А.О. Посвідчення заповітів посадовими особами органів місцевого самоврядування. *Проблеми цивільного права та процесу*: матеріали наук.-практ. конф. присв. пам'яті проф. О.А. Пушкіна, м. Харків, 22 трав. 2010 р. Харків, 2010. С. 221-224.

113. Нагорна А.О. Правовий статус нотаріуса в контексті публічного та приватного права. *Сучасний стан та перспективи розвитку сучасного адміністративного права та процесу*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 9-10 жовтня 2015 р. Одеса, 2015. С. 134-139.

114. Нагорна А.О. Реалізація охоронної функції посадових осіб органу місцевого самоврядування при посвідченні заповіту. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні*: тези наук.-практ. конф., м. Львів, 16 груд. 2016 р. Львів, 2016. С. 344-347.

115. Нагорна А.О., Нечипоренко О.М. Посвідчення заповітів посадовими особами в Радянський період: історико-теоретичний аспект. *Підготовка спеціалістів-юристів для ОВС: здобутки, проблеми. та перспективи*: зб. наук. праць, м. Херсон, 16 трав. 2008 р. Херсон, 2008. С. 90-93.

116. Нагорна Г.О. Реалізація права на заповіт особи, яка перебуває під час плавання на судні. *Форум права*. 2009. № 2. С. 284-288. URL:

http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3192/realizaciya_prava_na_zapovit_osobi_yaka_.pdf?sequence=2&isAllowed=y (дата звернення 10.03.2019).

117. Нагорна А.О. Спадкування за секретним заповітом. *Проблеми цивільного права та процесу*: наук.-практ. конф. присв. пам'яті проф. О.А. Пушкіна, м. Харків, 27 трав. 2016 р. Харків, 2016. С. 280-283.

118. Надієнко О.І. Розвиток українського спадкового права у становому суспільстві. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 67-71.

119. Наказ Міністерства юстиції «Про затвердження Положення про Спадковий реєстр» від 07 липня 2011 р. № 1810/5 Дата внесення змін: 12.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0831-11> (дата звернення 10.03.2019).

120. Нелін О. І. Інститут нотаріату в Україні: від минувшини до сьогодення: [монографія]. К.: Київський ун-т, 2013. 130 с.

121. Нелін О. І. Правове регулювання спадкових відносин в Україні (IX– XIX ст.). *Юридична Україна*. 2014. № 2. С. 8-12.
122. Нелін О.І. Еволюція спадкового права в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... д-ра юрид. наук. К., 2010. 415 с.
123. Нелін О.І. Нотаріальна доктрина України: теоретичний синтез. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1(102). С. 130-138.
124. Нелін О.І. Нотаріат та квазінотаріат в Україні: окремі дискусійні питання. *Юридична Україна*. 2012. № 8. С. 19-22.
125. Нелін О.І. Реалії сучасного нотаріату на шляху до сталого функціонування окремого інституту захисту прав і законних інтересів осіб. *Юридична Україна*. 2016. № 7-8. С. 46-50.
126. Нелін, Олександр. Актуальні проблеми функціонування системи нотаріату в Україні: спроба концентричного рівного визначення. *Юридична Україна*. 2017. № 1. С. 64-69.
127. Немьонова С.В. Співвідношення понять «заповіт» та «заповідальне розпорядження» у спадковому праві України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2013. Випуск 5. Том 1. С. 101-103.
128. Нерсисянц В.С. Общая теория права и государства: Учебн. для вузов. М.: Норма: НИЦ ИНФРА, 2015. 560 с.
129. Нечипорук С.В. Проблеми та перспективи розвитку нормативно-правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 143-146.
130. *Новий тлумачний словник української мови*. 42000 слів: У 4-х томах. Т. 1: А-Є / Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. К.: Аконіт, 1999. 910 с.
131. Новицкий И.Б. Римское право. М.: ТЕИС. 2002. 310 с.
132. Новікова Н.А. Поняття та ознаки свідка у цивільному процесі. *Право і суспільство*. 2016. № 6. С. 41-48.
133. Нотаріат в Україні: навч. посібник / за ред. В.М. Бесчасного. К.: Знання. 2015. 494 с.
134. Нотаріат у фокусі реформ. *Юридична газета он-лайн*. 29 серпня 2017 р. № 35 (585). URL: <http://yur-gazeta.com/interview/notariat-u-fokusi-reform.html>
135. «Нотаріат у фокусі реформ»: інтерв'ю Президента Нотаріальної палати України Володимира Марченка «Юридичній газеті он-лайн». 29 серпня 2017 р. URL: <http://yur-gazeta.com/interview/notariat-u-fokusi-reform.html> (дата звернення 20.03.2019).
136. Нотаріуси запропонували свою Концепцію реформування українського нотаріату: Матеріали офіційного веб-сайту Національної

нотаріальної палати України. URL: http://npu.in.ua/novini/press_reliz_140617# (дата звернення 20.03.2019).

137. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801 - XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. № 4. ст.19.

138. Основы гражданского права России, Германии, Франции / Под общей ред. Е.Ю. Петрова. М.: Статус, 2015. 271 с.

139. Осташова В.В., Гофман Е.Л. Деонтологічні норми нотаріусів України та Російської Федерації: компаративістський аспект. *Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу : теоретичні та практичні аспекти*: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Полтава, 25-26 жовтня 2018 року) : у 2 ч. Полтава: Россава, 2018. С. 124-126. URL: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/2129> (дата звернення 20.03.2019).

140. Офіційний веб-сайт Київського відділення Нотаріальної палати України. URL: https://vnpu.kiev.ua/?page_id=3529 (дата звернення 20.02.2019).

141. Офіційний веб-сайт Нотаріальної палати України. URL: <https://npu.org.ua/> (дата звернення 20.02.2019).

142. Павлюк Н. Свобода заповіту та право спадкування обов'язкової частки: правовий аспект. *Держава і право*. 2010. Вип. 49. С. 379-383.

143. Памятники римского права: Законы XII таблиц; Институции Гая; Дигесты Юстиниана. М. : Зерцало, 1997. 608 с.

144. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології. Монографія. К. : Юридична думка, 2008. 336 с.

145. Печений Олег. Деякі аспекти заповіту в нотаріальній практиці. *Юридичний радник*. 2014. № 5 (77). Електронний ресурс: URL: <http://yurradnik.com.ua/stati/deyaki-aspekti-zapovitu-v-notarialnyi-praktitsi/>

146. Підопригора О.А. Основы римского частного права: підручник для студ. юрид. вузів та фак. К.: Вентурі, 1997. 336 с.

147. Покровский А.И. История римского права. Минск.: Харвест, 2002. 528 с.

148. Поліщук М.Г. Поняття заповіту та підстави для визнання його недійсним. *Право та державне управління*. 2018. № 1(30). Том 1. С. 59-64.

149. Поповченко О.І. Посвідчення нотаріальних дій у слідчому ізоляторі та місцях позбавлення волі. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2012. № 5. С. 34-38.

150. Популярна юридична енциклопедія / Кол. авт.: В.К. Гіжевський, В.В. Головченко В.С. Ковальський (кер.) та ін. К.: Юрінком Інтер, 2002. 528 с.
151. Порядок державної реєстрації заповітів і спадкових договорів у Спадковому реєстрі: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2011 р. № 491 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2011-%D0%BF> (дата звернення 20.02.2019).
152. Посполітак В., Ханик-Посполітак Р. Засвідчення заповітів та довіреностей посадовими особами медичних закладів. URL: http://med-info.net.ua/sites/default/files/MED_Zapovit_Dovirenist.pdf. (дата звернення 15.03.2019).
153. Постанова Верховного Суду України від 29.02. 2012 6-9 ЦС 12. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/22702198> (дата звернення 10.02.2019).
154. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо деяких питань спадкування: Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1709-VII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1709-18> (дата звернення 20.02.2019).
155. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо у зв'язку з утворенням Державного департаменту України з питань виконання покарань: *Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, N 4, ст.35*
156. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 11, ст.198*
157. Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» *Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2009, № 13, ст. 161.*
158. «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»»: Закон України від 1 жовтня 2008 р. № 614-VI. (дата оновлення 16.07.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-17> (дата звернення 20.02.2019).
159. Про внесення змін до Порядку посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених: Постанова Кабінету міністрів України від 06.07.2006 р. № 940. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/940-2006-%D0%BF?lang=uk>. (дата звернення 10.03.2019).
160. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207- VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 26, ст. 892.*
161. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV // *Відомості Верховної Ради. 2005. № 30. Ст. 409.*

162. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 4, ст. 43.

163. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 13. ст. 91.

164. Про затвердження відомостей, що становлять державну таємницю: Наказ Служби безпеки України № 440 від 12.08.2005 (дата оновлення: 15.09.2017]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05/ed20170915#n106>. (дата звернення 10.02.2019).

165. Про затвердження Консульського статуту України: Указ Президента України від 05.11.1996 р. № 1043/096 (зі змінами і доповненнями, внесеними Указом Президента України від 21.05.2002 р. № 474/2002). URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/127/94> (дата звернення 20.02.2019).

166. Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських, провізорських посад та посад молодших спеціалістів з фармацевтичною освітою у закладах охорони здоров'я: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28.10.2002 № 385 (зі змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02>(дата звернення 10.02.2019).

167. Про затвердження Положення про організацію квартирно-експлуатаційного забезпечення Збройних Сил України: Наказ Міністерства оборони України № 448 від 03.07.2013 р.(Дата оновлення: 08.09.2015).

168. Про затвердження Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України: наказ Міністерства юстиції України, Міністерства закордонних справ України № 142/5/310 від 27.12.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1649-04> (дата звернення 20.02.2019).

169. Про затвердження положень про паспорт громадянина України та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон: Постанова Верховної Ради України від 26.06.1992 р. № 2503-XII (назва в редакції відповідно до Постанови від 17.05.2018 р.№ 2427-VIII) (дата оновлення 01.01.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2503-12> (дата звернення 20.02.2019).

170. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>

171. Про затвердження порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. №282/20595 (дата оновлення 07.11.2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12> (дата звернення 10.03.2019).

172. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: наказ Міністерства

юстиції України від 11.11.2011 р. № 3306/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1298-11> (дата звернення 20.02.2019).

173. Про затвердження Порядку проведення іспиту комісією з питань складення іспиту зі спадкового права посадовими особами органів місцевого самоврядування, уповноваженими на вчинення нотаріальних дій: наказ міністерства юстиції від 25.06.2015 № 1075/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0760-15> (дата звернення 20.02.2019).

174. Про затвердження Порядку проходження уповноваженими посадовими особами органу місцевого самоврядування стажування в державній нотаріальній конторі або у приватного нотаріуса з питань оформлення спадкових прав: наказ Міністерства юстиції від 25.05.2015 № 779/5 (дата оновлення: 20.03.2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0602-15> (дата звернення 20.02.2019).

175. Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України: наказ Міністерства юстиції України від 04.10.2013 № 2104/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1730-13> (дата звернення 20.02.2019).

176. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 32. Ст.422.

177. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05. 1997 р. № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1997. № 24, ст.170.

178. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993 р. № 39. Ст.383. (дата оновлення 04.02.2019).

179. Про попереднє ув'язнення: Закон України Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. № 35, ст. 360.

180. Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 р. № 419. Дата оновлення: 04.07.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-94-%D0%BF> (дата звернення 10.03.2019).

181. Про приєднання України до Конвенції про колізії законів, які стосуються форми заповітів: Закон України від 12. 12. 2009 р. № 1772-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2010. № 9. Ст. 82.

182. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.91 № 2011- XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 15, ст.190.

183. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 654-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/654-2017->

%D1%80?nreg=654-2017-%F0&fi
nd=1&text=%F3%EF%F0%E0%E2%EB%B3%ED &x=9&y=8 (дата звернення
18.03.2018).

184. Проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення передумов для захисту економічних та спадкових прав громадян в сільській місцевості»: реєстр. № 9140 від 01.10.2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64707 (дата звернення 20.03.2019).

185. Проєкт Закону України «Про пенітенціарну систему» від 24.11.2017 № 7337. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62965 (дата звернення 20.03.2019).

186. Рішення Охтирського міськрайонного суду Сумської області від 07 лютого 2012 р. у справі № 2-51/2012. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21380966>

187. Рішення Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 02.11.2011 р. у справі № 2-1565/11. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/20226552>

188. Рішення Перемишлянського районного суду Львівської області від 26 червня 2017 р. у справі № 449/644/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67454734>

189. Рішення Пирятинського районного суду Полтавської області від 29 березня 2018 р. у справі № 544/838/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73396799>

190. Рішення Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 21 березня 2014 р. у справі № 334/8697/13-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38383918>

191. Рішення Бородянського районного суду Київської області від 28 лютого 2014 року у справі № 360/308/13-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37433330>

192. Рішення Ізяславського районного суду Хмельницької області від 06 січня 2012 р. у справі № 2/2207/24/2012. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/20760205>

193. Рішення Ізюмського міськрайонного суду Харківської області від 16 травня 2011 р у справі. URL: № 2-163/11. <http://reyestr.court.gov.ua/Review/16894809>

194. Рішення Радивилівського районного суду Рівненської області від 13 березня 2014 р. у справі № 568/1738/13-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37750969>

195. Рішення Новоселицького районного суду Чернівецької області від 29 квітня 2014 р. у справі № 2-376. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38471461>
196. Рішення Тячівського районного суду Закарпатської області 20 вересня 2016 року у справі № 307/2130/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61526453>
197. Римское частное право: Учебник / под ред. И. Б. Новицкого и И.С. Перетерского. М.: Юриспруденция, 2000. 448 с.
198. Русу С.Д. Історико-правові передумови реалізації римського приватного права. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (5) С. 12-16.
199. Савиньи Ф.К. фон. Система современного римского права: В 8 т. Т. II. (Пер. с нем. Г. Жигулина; Под ред. Кутателадзе, В. Зубаря). М.: Статут; Одесса: Центр исследования права им. Савиньи, 2012. 573 с.
200. Санфилиппо Чезаре. Курс римского частного права: учебник. / Под ред. Д.В. Дождева. М.: Изд-во БЕК, 2002. 400 с.
201. Свод законов Российской империи. 1857 г. Ст. 715, Ст. 854. т. X. ч. I.
202. Семаков Г.С., Кондракова С.П. Нотаріат в Україні: (курс лекцій). К.: МАУП, 2016. 120 с.
203. Сергиевич В.И. Лекции и наследования по древней истории русского права. СПб.: Типограф. Н. М. Стасюлевича, 1894. С. 537-541.
204. Синайский В.И. Русское гражданское право/. Редкол: А.Г. Долгов, В.С. Ем. М.: Статут, 2002. 638 с.
205. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. 2-ге вид. К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. 520 с.
206. Скок Л. В. Нотаріальний та судовий порядок спадкування: Німеччина і Україна : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2016. 20 с.
207. Слабошпицька У.О. Проект «ENRW» як альтернатива системи реєстрації заповітів, запровадженій Базельською конвенцією 1972 року: *зб. матеріалів міжнарод. наук.-прак. конференції «Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права»*. Льв.: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив». 2013. С. 104-105.
208. Словник української мови: [в 11-ти т.] / [ред. кол. І.К. Білодід та ін.]. Академія наук Української РСР. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т.7: Поїхати-Приробляти. 1976. 723 с.
209. Словник української мови: в 11-ти т. / АН УРСР: Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні [редкол. І.К. Білодід (голова) та ін.]. К.: Наук. думка, 1970-1980. Т. 9. 915 с.
210. Сміян Л.С. Нотаріат в Україні: навч. посіб/ Л.С. Сміян, Ю.В. Нікітін, П.Г. Хоменко; за ред. Ю.В. Нікітіна. К.: КНТ, 2008. 680 с.

211. Советский энциклопедический словарь. Гл. ред. А.М. Прохоров. 3-е изд. М.: Сов. Энциклопедия. 1984. 1600 с.
212. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд: Наук.-практ. посіб. за заг. ред. С.Я. Фурси. К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2007. 62 с.
213. Спектор О.М., Негода В.О. Шляхи реформування нотаріальної діяльності в Україні в контексті міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду. Сучасні питання економіки і права. 2014. Вип. 1. С. 108-112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sper_2014_1_23 (дата звернення 20.02.2019).
214. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса, Юрид. літ., 2004. Т.3. Статут Великого князівства Литовського 1588 р. Кн. 2. 658 с.
215. Стефанчук М.О., Петрова С.М. До питання про зміст правового статусу нотаріуса. *Проблеми взаємодії суспільства та держави у сучасному правовому просторі* : зб. матеріалів Міжнар. юр. наук.-практ. інтернет-конф.: тези наук. доп. (Київ, 27 лют. 2014 р.). К.: МЮНППК Актуальна юриспруденція, 2014. С. 93-96.
216. Судово-юридична газета. 04 жовтня 2018 р. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/126478-notariusov-napugali-poyavleniem-kvazi-kolleg> (дата звернення 10.03.2019).
217. Сухарева А.О. Правова природа службової та посадової особи як суб'єкта квазінотаріальної форми заповіту. *Молдова-Україна. Кишинів-Київ. Suprematia. Dreptului. Revista stintifica internationala. Verhoventstvo prava. Міжнародний науковий журнал*. 2019. №1. С. 159-164.
218. Сырых В.М. Теория государства и права: Учебник для вузов. 6-е изд., пер. и доп. М.: ЗАО Юстицинформ, 2012. 704 с.
219. Теорія держави і права. Академ. курс: підручн. / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. 2-е вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2008. 688с.
220. Теорія нотаріального процесу: Науково-практ. посібник / за заг. ред. С.Я. Фурси. К.: Алерта; Центр учбової літератури, 2012. 920 с.
221. Теремецький В.І. Сучасні проблеми спадкового права України. *Вісник Маріупольського держ. ун-ту*. Серія: Право. 2017. Вип. 14. С. 95-102.
222. Тищенко В. Державний контроль за нотаріальною діяльністю в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 4. С. 62-66.
223. Ухвала Колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 27.02.2008 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL:

<http://www.reyestr.court.gov.ua/pls/apex/f?p=301:2:1247245619717718>. (дата звернення 10.03.2019).

224. Федоренко Т.В. Проблеми та особливості реформування системи нотаріату в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 4. С. 93-95.

225. Федорич І.Я. Здійснення права на спадкування за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ів-Фр. 2018. 21 с.

226. Федорова К.І. Адміністративно-правове регулювання приватної нотаріальної діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07/ К., 2008. 212 с. URL: <http://www.info-works.com.ua/disertacia/pravo/487.html> (Дата звернення 10.02.2019).

227. Фемелиди А.М. Русский нотариатъ. С.-Петербургъ: Изд-е Я.А. Канторовича, 1902. 260 с.

228. Філик Н.В. Особливості юридичних вимог щодо вчинення нотаріальних дій по охороні спадкових прав. *Юридичний вісник*. 2013. № 3(28). С. 102-107.

229. Фрис И.П. Уголовная ответственность нотариуса как лица, предоставляющего публичные услуги по УК Украины. *Lega și Viața: Publicație științifico-practica*. 2014. № 9/2 (273). Р. 180-186.

230. Фріс І.П. Кримінально-правове забезпечення охорони нотаріальної діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Івано-Фр., 2015. 231 с.

231. Фурса Є. І. Спадкові правовідносини у нотаріальній та судовій практиці: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03/ НАН України, Ін-т д-ви і права ім. В.М. Корецького. К., 2004. 218 с.

232. Фурса Є.Є. Процедура посвідчення заповітів консулом: актуальні питання. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 186-191.

233. Фурса Є.Є., Козяр-Скок Л.В. Окремі питання спадкування з іноземним елементом: консул, нотаріус, суд: Монографія. К.: Алерта, 2017. 384 с.

234. Фурса С.Я. Нотаріальний процес: теоретичні основи. К.: Істина, 2002. 376 с.

235. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Спадкове право. Теорія та практика. Навч. посіб. К.: Атіка, 2002. 178 с.

236. Харитонов Є.О., Старцев О.В. Цивільне право України: Підручник. Вид.2, перероб. і доп. К.: Істина, 2007. 757 с.

237. Харченко В.Б. Підстави кримінальної відповідальності осіб, уповноважених на здійснення нотаріальних дій. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1(9). С. 135-148.

238. Цивільне право України: Підручн. у 2-х т. / Борисова В.І., Баранова Л.М., Жилінкова І.В. та ін. К.: Юрінком Інтер, 2004. Т. 1. 480 с.

239. Цивільне право України: Підручник: У 2 кн. За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. К.: Юрінком Інтер, 2002. 617 с.
240. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 40.-44. Ст. 356. (дата оновлення: 31.03.2019 р)].
241. Цитович П.П. Исходные моменты в истории русского права наследования. Х.: Университ. типограф., 1870. С. 80-90.
242. Чекіта В.Г. Процедура нотаріального посвідчення консулом заповіту подружжя. *Журнал Східноєвропейського права*. 2018. № 52. С. 123-131.
243. Черниш В. Проблеми нормотворчого врегулювання нотаріальної діяльності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 5. С. 162-166.
244. Черниш В.М. Цивільно-правові засади розвитку нотаріату в Україні: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2003. 23 с.
245. Черниш, Володимир. Питання деонтології в нотаріальній діяльності. *Юридична Україна*. 2014. № 1. С. 14-19.
246. Чи потрібно зберігати державні нотаріальні контори, які поступово зникають? *Громадське радіо*. 15 лютого 2018 р. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/chy-potribno-zberigaty-derzhavni-notarialni-kontory-yaki-postupovo-znykayut>. (дата звернення 20.02.2019).
247. Чижмар К.І. Інститут нотаріату в системі захисту конституційних прав людини і громадянина: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. К.: Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. 2015. 42 с.
248. Чижмар К.І. Місце нотаріату серед інших органів державної влади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «право»*. 2014. Вип. 27. Т. 1. С. 125-129.
249. Чижмар К.І. Поняття нотаріату: питання правової природи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 9-1. С. 138-140.
250. Чижмар К.І., Дребот А.І. Інститут нотаріату серед інших органів державної влади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Випуск 32. Том 1. С. 149-152.
251. Чиларжъ К.Ф. Учебникъ Институцій Римскаго права. / Подъ ред. В.А. Юшкевича. М.: Печатня А.И. Снегиревой, 1906. 500 с.
252. Чудний О.В. Деякі особливості правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 258-264.
253. Чуєва О. Посвідчення заповітів. *Мала енциклопедія нотаріуса: Науково-практичний журнал. Асоціація приватних нотаріусів Харківської обл.* 2002. №2. С.16-22.

254. Чуйкова В.Ю. Правовые вопросы наследования по завещанию: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харьков, 1999. 20 с.
255. Чуловський В.А. Правове регулювання спадкових відносин в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ів-Фр. 2018. 18 с.
256. Шевчук Л.В. Основоположні принципи латинського нотаріату та їх реалізація в Україні: історико-правовий аспект. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2018. Вип. 66. С. 103-110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2018_66_13.
257. Шевчук Л.В. Заповіт як підстава виникнення правонаступництва у цивільному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2011. 17 с.
258. Шершеневич В.Г. Учебник русского гражданского права: в 2-х т. М. Статут, 2005. Т. 2. 654 с.
259. Шиндель Ю. І. Зловживання повноваженнями на здійснення нотаріальних дій в структурі складу злочину, передбаченого ст. 365-2 КК України. *Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ*. 2013. № 3 (67). С. 390-397.
260. Шишленко В. Щодо реформування нотаріату України. *Форум права*. 2012. № 1. С. 1091-1099. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_1_175.
261. Юридична енциклопедія: в 6 т./ редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. 2004. 736 с.
262. Юридична енциклопедія: В 6 т./Редкол: Ю.С. Шемшученко та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. 696 с.
263. Юшков С.В. История государства и права СССР. М: Юрид. изд-во Минюста СССР, 1967. Т. 1. С. 457-459.
264. Яковлев В.Н. Древнеримское частное право и современное российское гражданское право. М.: Волтерс Клувер, 2010. 960 с.
265. Ясінська Л.Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2005. 19 с.
266. European Code of Notarial Professional Ethics. URL: <http://www.eesc.europa.eu/self-and-coregulation/full.asp?ID=61> (дата звернення 20.02.2019).
267. Mączyński A. Dziedziczenie testamentowe w prawie prywatnym międzynarodowym. Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1976. S. 66.
268. Principles of notarial ethics. URL: <https://www.uinl.org/en/principios-de-deontologia> (дата звернення 20.02.2019).

ДОДАТКИ

Додаток А

Результати анкетування представників нотаріального корпусу щодо їх практики реалізації порядку посвідчення заповіту та основних шляхів і напрямів його удосконалення

В опитуванні брали участь приватні та державні нотаріуси міст Одеса, Харків, Херсон (усього 50 осіб).

1. Чи вважаєте Ви за потрібне для вдосконалення процедури посвідчення заповіту вимагати від заповідача довідку з медичної установи про його стан здоров'я на момент укладення заповіту?

Варіанти відповідей	Абс.	відносн.
Так, потрібно	20	40%
Ні, не потрібно	30	60%

2. Чи вважаєте Ви за потрібне запровадити вимогу фіксації процедури посвідчення заповіту методом аудіо- чи відеозйомки?

Так, потрібно	26	52 %
Ні, не потрібно	24	48%

3. Чи вважаєте Ви за потрібне запровадити обов'язкову процедуру перевірки нотаріусом правовстановлюючого документа на майно, яке заповідається?

Так, потрібно	15	30%
Ні, не потрібно	35	70%

4. Ваше ставлення до того, що нотаріальну дію посвідчення заповіту, крім нотаріусів, мають право здійснювати також т. зв. «квазінотаріальні органи» ?

Негативне	30	60%
Позитивне	3	34%
Такі повноваження треба залишити у віданні зазначених суб'єктів, принаймні, до завершення процесу реформування нотаріату	17	6%

5. Чи потрібно, на Вашу думку, зберігати державний нотаріат в Україні?

Так, потрібно	16	32 %
Ні, не потрібно	34	68%

6. Чи маєте Ви практику посвідчення секретного заповіту?

Так	1	2%
Ні	49	98%

7. Чи підтримуєте Ви ідею запровадження в Україні квот на посади нотаріусів із метою зменшення їх кількості та відповідності кількості населення ?

Так, підтримую	33	66%
Ні, не підтримую	17	34%

8. Чи підтримуєте Ви ідею запровадження в Україні єдиного реєстру недієздатних та обмежено дієздатних осіб?

Так, підтримую	45	90%
Ні, не підтримую	5	10 %

9. Чи підтримуєте Ви ідею прийняття Нотаріального кодексу України?

Так, підтримую	35	70 %
Ні, не підтримую	5	10%
Такий Кодекс не потрібен, за умови конкретизації процедури у Законі	10	20%

10. Яку із зазначених проблем у діяльності нотаріату України Ви вважаєте найбільш суттєвою?

Невідповідна нормативна база з питань організації і діяльності нотаріату	25	40%
Неякісна організація системи контролю за діяльністю нотаріату	5	10%
Нерозв'язаність соціально-економічних проблем представників нотаріального корпусу	13	26%
Інше	7	14%

**Пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Цивільного кодексу
України та інших нормативно-правових актів**

Розроблено такі пропозиції щодо вдосконалення законодавства:

1. Доповнити частину 1 статті 3 Закону України «Про нотаріат» абзацом 2 такого змісту:
«Державний нотаріус – це особа, яка здійснює професійну нотаріальну діяльність, перебуваючи в штаті державної нотаріальної контори чи державного нотаріального архіву, реалізує покладені на неї державою повноваження щодо вчинення нотаріальних дій та отримує заробітну плату за рахунок державного бюджету».
2. Доповнити частину 1 статті 3 Закону України «Про нотаріат» абзацом 3 такого змісту:
«Приватний нотаріус – це особа, яка здійснює професійну нотаріальну діяльність, зареєстровану в передбаченому законом порядку, що фінансується за рахунок коштів, отриманих у результаті такої діяльності».
3. Доповнити частину 1 статті 31 Закону України «Про нотаріат» абзацом 2 такого змісту:
«Обчислення розміру плати за послуги приватних нотаріусів є однаковим згідно з єдиним прейскурантом цін незалежно від регіону України».
4. Доповнити статтю 56 частиною 4 Закону України «Про нотаріат» такого змісту:
«Установлення вимоги фіксації процедури посвідчення заповіту за допомогою сучасних технічних засобів, а саме відеозйомки».
5. Доповнити статтю 52 частиною 7 Закону України «Про нотаріат» такого змісту:
«Нотаріальні дії, учинені державними, приватними нотаріусами або посадовими особами органів місцевого самоврядування реєструються в Єдиному електронному реєстрі нотаріальних дій (Е-нотаріат, е-нотар, E-Notar), що слугує доказом учинення нотаріальних дій».
6. Доповнити статтю 8-1 частину 1 абзацом 2 Закону України «Про нотаріат», який викласти в такій редакції: «Держава надає гарантії, які стосуються нотаріуса, інших посадових, службових осіб, уповноважених на вчинення нотаріальних дій, та осіб, які сприяють нотаріусу в їх учиненні (помічника нотаріуса, його замісника, свідків, перекладачів, експертів)».
7. Доповнити статтю 8-1 частину 1 абзацом 3 Закону України «Про нотаріат», який викласти в такій редакції: «Держава надає гарантії, які стосуються осіб, які звернулися до нотаріуса за вчиненням нотаріальних дій (споживачів нотаріальних послуг)».

8. Доповнити ЦК України статтею 1251¹ такого змісту:

«З метою захисту особистих майнових прав громадян України представники консульських установ та дипломатичних представництв вчиняють нотаріальні дії щодо посвідчення заповітів».

9. Доповнити статтю 1248 ЦК України частину 2 абзацом 3 такого змісту:

«Під час укладання заповіту та його посвідчення нотаріусом, іншою посадовою, службовою особою може бути здійснено фіксування шляхом відеозапису нотаріусом або уповноваженою особою з подальшою передачею відео на збереження Реєстратору. Офіційним записом процедури посвідчення заповіту є лише технічний запис, здійснений нотаріусом або іншою посадовою, службовою особою, що стане додатковою гарантією забезпечення останньої волі заповідача».

10. Доповнити статтю 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» частину 1 пункт 6, який викласти в такій редакції:

«Бути присутнім під час розгляду своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів та давати пояснення щодо суті клопотань і скарг, а також під час здійснення нотаріальної дії посвідчення заповіту свого клієнта».

11. Додати до статті 16 Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених» абзац 6 такого змісту:

«Під час укладання заповіту та його посвідчення нотаріусом, іншою посадовою, службовою особою може бути здійснено фіксування шляхом відеозапису нотаріусом або уповноваженою особою з подальшою передачею відео на збереження Реєстратору. Офіційним записом процедури посвідчення заповіту є лише технічний запис, здійснений нотаріусом або іншою посадовою, службовою особою, що стане додатковою гарантією забезпечення останньої волі заповідача».

12. Додати до статті 9 Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених» абзац 7 такого змісту:

«Окрім власного підпису, заповідач (або особа, яка підписує заповіт замість нього) повинен написати власноруч на заповіті своє прізвище, ім'я та по батькові».

13. Доповнити статтю 4 Положення про Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України підпунктом 47-1 такого змісту:

«У межах відповідної територіальної компетенції забезпечує здійснення нотаріальної діяльності щодо посвідчення заповітів і довіреностей військовослужбовців у зоні проведення АТО»

Додаток В**Методичні рекомендації щодо порядку посвідчення заповіту посадовою особою органів місцевого самоврядування****Правове регулювання**

1. Цивільний кодекс України: чинне законодавство із змінами та доповненнями на 01 вересня 2015 року: Офіц.текст. – К.:Алерта, 2015.-320с.
2. Закон України «Про нотаріат» від 2.09.1993 р., редакція від 02.11.2019.
3. Наказ Міністерства юстиції України від 11.11.2011 № 3306/5 «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування».
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 р. № 419 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 6 липня 2006 р. № 940) «Про затвердження Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених».
5. Декрет Кабінету Міністрів України від 21 січня 1993 року № 7-93 «Про державне мито».
6. Наказ Міністерства фінансів України від 07 липня 2012 року № 811 «Про затвердження Інструкції про порядок обчислення та справляння державного мита».
7. Рішення Ізяславського районного суду Хмельницької області від 06 січня 2012 р у справі № 2/2207/24/2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/20760205>
8. Рішення Тячівського районного суду Закарпатської області від 20 вересня 2016 р у справі № 307/2130/16-ц [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61526453>
9. Рішення Ізюмського міськрайонного суду Харківської області від 16 травня 2011 р у справі № 2-163/11 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/16894809>
10. Рішення Новоселицького районного суду Чернівецької області від 29 квітня 2014 р у справі № 2-37611 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38471461>

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Методичні рекомендації щодо порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою органів місцевого самоврядування мають на меті надання допомоги зазначеним особам під час практичного застосування нормативно-правових актів які регулюють процедуру посвідчення заповіту.

У методичних рекомендаціях висвітлюються питання процедури посвідчення заповіту; оплата за вчинення нотаріальних дій; встановлення особи, яка звернулася з проханням посвідчити заповіт; визначення обсягу цивільної дієздатності фізичної особи; вимоги до свідків при посвідченні заповітів; вимоги до форми заповіту; надаються роз'яснення процедури реєстрації заповітів.

До цих методичних рекомендацій додаються зразки окремих заяв та свідоцтв про право на спадщину, пов'язаних із оформленням спадкових справ.

Методичні рекомендації визначають правовий статус посадової особи органу місцевого самоврядування при здійсненні охоронної функції в межах нотаріальної дії з посвідчення заповіту, визначають межі компетенції наведеної особи, місце подібної квазінотаріальної форми заповіту в межах інших процедур, що надають ознак юридичної вірогідності актам суб'єктів приватного права.

Деталізуючи правове становище посадової особи органу місцевого самоврядування необхідно звернути увагу на повноваження останнього з питань нотаріальної діяльності. Згідно з п. 1.3 Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування повноваження такого учасника нотаріальної діяльності окреслюються низкою нормативно-правових актів, в числі яких не вказано статут територіальної громади, в межах органу місцевого самоврядування якої працює посадова особа. Спеціальним законодавством при здійсненні нотаріальної діяльності посадовими особами органів місцевого самоврядування є нормативна база, що регулює відповідний вид діяльності, а також Порядок. У межах реалізації компетенції по здійсненню конкретної нотаріальної дії має застосовуватись відповідне нормативне підґрунтя, як-то при посвідченні заповіту, довіреності тощо.

За Законом України “Про місцеве самоврядування в Україні” орган місцевого самоврядування розглядається як юридична особа публічного права, яка реалізує власну правосуб'єктність через відповідних осіб. Більше того, у зв'язку з презумованою тотожністю посвідчення заповітів нотаріусом та посадовою особою місцевого самоврядування, необхідно виходити з дефініції першого згідно зі ст. 3 Закону України “Про нотаріат” як фізичної

особи з делегованими державою повноваженнями, пов'язаними з учиненням легітимаційних дій, що мають правоохоронне значення.

Постає також питання розуміння сутності понять “посадова особа місцевого самоврядування” (ст. 1 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”) і “посадова особа органу місцевого самоврядування” (ст. 1251 ЦК, ст. 37 Закону України “Про нотаріат”). Вочевидь, перше словосполучення є більш широким з огляду на те, що у Законі України “Про місцеве самоврядування в Україні” орган місцевого самоврядування представлений декількома органами: представницький орган місцевого самоврядування (сільська, селищна, міська, районна, обласна рада), виконавчий орган відповідної ради, орган самоорганізації населення. Сутність посадової особи органу місцевого самоврядування у контексті нотаріальної діяльності має звужене розуміння, на що звертає увагу пп. 5 п. б) ч. 1 ст. 38 останнього нормативно-правового акта, де таким органом є виконавчий орган сільської, селищної, міської ради.

На відміну від Закону УРСР “Про державний нотаріат” від 25 грудня 1974 р., який серед посадових осіб органу місцевого самоврядування визнавав уповноваженими на вчинення нотаріальних дій голову, заступника голови або секретаря виконавчого комітету відповідної ради, чинне законодавство не містить подібного переліку. Водночас, як тоді, так і зараз, конкретна посадова особа, що наділена повноваженнями щодо вчинення нотаріальних дій, має бути визначена рішенням виконавчого комітету або органу місцевого самоврядування відповідно. При цьому з огляду на викладені раніше міркування під органом місцевого самоврядування, що приймає подібне рішення можна розуміти поряд із виконавчим органом також і відповідну раду в межах її компетенції. У зв'язку з наведеним склалося дві точки зору щодо посадової особи, уповноваженої на вчинення нотаріальної дії: вона може бути визначена лише рішенням виконавчого органу або ж також у відповідності до ст. 19 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” рішенням відповідної місцевої ради, що віднайшло відображення у статуті територіальної громади.

Вочевидь, з урахуванням наведених положень вітчизняного законодавства, а також Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 11 листопада 2011 р., статут як різновид рішення представницького органу місцевого самоврядування може бути джерелом встановлення правового статусу посадової особи місцевого самоврядування, уповноваженої на вчинення нотаріальних дій.

При посвідченні заповіту як і при посвідченні довіреності посадові особи органу місцевого самоврядування реалізують посвідчувальну функцію з метою легітимації (надання юридичної вірогідності) актів суб'єктів

приватного права. Разом із тим, посадова особа за даних обставин реалізує й охоронну функцію в широкому розумінні, яка безпосередньо делегована органу місцевого самоврядування державою.

Нотаріальна діяльність посадової особи органу місцевого самоврядування є проявом спеціальної компетенції, метою якої є реалізація поряд із посвідчувальною охоронної функції держави через інститут нотаріату (квазінотаріату) шляхом забезпечення захисту прав та законних інтересів учасників цивільних правовідносин й підтримання публічного правопорядку в суспільстві. Діяльність посадової особи органу місцевого самоврядування вирізняється з-поміж інших видів квазінотаріальних дій специфікою правового статусу таких осіб, способом наділення їх відповідною компетенцією, факультативним характером застосування, пріоритетним значенням у порівнянні з подібною поведінкою інших посадових та службових осіб.

Юридичним фактом, який слугує передумовою залучення до нотаріальної діяльності вказаної посадової особи згідно ч. 5 ст. 1 Закону України “Про нотаріат”, є відсутність нотаріуса у населеному пункті, де виникає потреба у вчиненні нотаріальної дії. Посадові особи органу місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії, не обов’язково мають вищу юридичну освіту, що може обумовлювати нижчий рівень професіоналізму у питаннях вчинення нотаріальних дій, ніж у нотаріуса. Питання грамотності оформлення таких документів завжди стояло дуже гостро, оскільки посадові особи органів місцевого самоврядування не завжди мають юридичну освіту, потрібний досвід роботи та не проходять відповідного навчання після обрання на посаду. Складність розгляду питань, пов’язаних з учиненням нотаріальних дій посадовими особами місцевого самоврядування, полягає в тому, що цій темі не завжди приділялась потрібна увага.

Відповідно до Закону України «Про нотаріат» (далі – Закон) нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов’язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим Законом, із метою надання їм юридичної вірогідності. У населених пунктах, де немає нотаріусів, нотаріальні дії, передбачені статтею 37 Закону, вчиняються уповноваженими на це посадовими особами органів місцевого самоврядування.

Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” ст. 1 надає можливість виокремити такі ознаки посадової особи органу місцевого самоврядування: праця в органах місцевого самоврядування, наявність певних посадових повноважень, пов’язаних зі здійсненням організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій, отримання заробітної плати за рахунок місцевого бюджету.

Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 №280/97-ВР до відання органів місцевого самоврядування віднесені повноваження щодо посвідчення заповітів. Посадові особи органів місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії, посвідчують заповіти, що прирівнюються до нотаріально посвідчених.

Також у ЦК України посадова особа органу місцевого самоврядування в числі суб'єктів, на яких покладене завдання легітимації особистого розпорядження спадкодавця на випадок смерті посередництвом квазінотаріального заповіту, унормована ст. 1251 зазначеного кодексу.

Посвідчення заповіту посадовою особою органу місцевого самоврядування за метою, правовим статусом особи, що вчиняє цю дію, процедурою її вчинення, правовим наслідком такої поведінки уповноваженої особи тощо має низку особливостей. Наведене відображене у спеціальному законодавстві, наукових дослідженнях та правозастосовній практиці, що опосередковує спеціальний порядок посвідчення заповіту.

Посадові, службові особи органу місцевого самоврядування, уповноважені здійснювати нотаріальну дію посвідчення заповіту, мають володіти достатнім обсягом знань в сфері спадкового законодавства, оскільки на них покладається виконання таких обов'язків: 1) роз'яснення заповідачеві його прав та обов'язків, що впливають із заповіту; 2) перевірка відповідності заповіту вимогам закону і дійсним намірам особи, що звернулася за його посвідченням; 3) попередження про правові наслідки посвідчення заповіту; 4) роз'яснення порядку скасування та складення нового заповіту; 5) складання у разі потреби проєкту заповіту на усне прохання фізичної особи; 6) посвідчення заповіту на усне прохання фізичної особи.

Специфічною умовою заповіту є момент настання його правових наслідків. Зазначена ознака проявляється у двох аспектах: по-перше, заповіт є розпорядженням із відкладальною умовою, якою є смерть заповідача. По-друге, існує різниця в часі набуття юридичної сили волевиявлення заповідача та спадкоємців: волевиявлення заповідача набуває юридичної сили з моменту укладення заповіту, волевиявлення спадкоємців – із моменту відкриття спадщини. Правові наслідки заповіту збігаються з наслідками відкриття спадщини. Під правовими наслідками заповіту в літературі найчастіше розуміють певну сукупність прав і обов'язків, інших обставин, які породжують заповіт. Аналіз законодавства України та матеріалів судової практики свідчить, що правовими наслідками заповіту, зокрема, є: виникнення у спадкоємців за заповітом права прийняти спадщину чи не прийняти її; можливість заповідального відказу, встановленого заповітом; вжиття заходів щодо виконання заповіту; здійснення тлумачення заповіту спадкоємцями або судом; виникнення у зацікавлених осіб права на пред'явлення позову про визнання заповіту недійсним.

У статті 8 Закону на нотаріат покладається обов'язок дотримуватися нотаріальної таємниці, і визначено, що нотаріальна таємниця – це сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса заінтересованої особи, в тому числі про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права і обов'язки тощо. Обов'язок дотримання нотаріальної таємниці поширюється також на осіб, яким про вчинені нотаріальні дії стало відомо у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків чи іншої роботи, на осіб, залучених для вчинення нотаріальних дій у якості свідків, та на інших осіб, яким стали відомі відомості, що становлять предмет нотаріальної таємниці. Особи, винні в порушенні нотаріальної таємниці, несуть відповідальність у порядку, установленому законом. Принцип таємниці заповіту – пов'язаний із природою заповіту. Науковці визначають таємницею заповіту правові відносини, направлені на охорону довірчого, конфіденційного характеру заповідального дійства конкретної особи. Таємниця заповіту полягає в тому, що визначені законом особи позбавлені права до відкриття спадщини розголошувати відомості про: 1) факт складання заповіту; 2) зміст заповіту; 3) скасування або зміну заповіту. Законодавство України, зокрема Закон України «Про нотаріат», поширює вимогу дотримання принципу таємниці заповіту на досить широке коло осіб. Зокрема, це: нотаріус, інша посадова, службова особа, яка посвідчує заповіт; помічник нотаріуса; особи, яким про вчинені нотаріальні дії стало відомо у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків; інші особи, яким стали відомі відомості, що становлять предмет нотаріальної таємниці; свідки; особа, яка підписує заповіт замість заповідача (рукоприкладчик), тобто це всі особи, які певним чином брали участь у процесі складення заповіту. Зауважимо, що законодавство не зобов'язує зберігати таємницю заповіту заповідача, і це є логічним, оскільки неможливо власника права на таємницю зобов'язати її дотримуватися.

Сутність посвідчення заповіту посадовими, службовими особами полягає у фіксації та наданню публічності волі заповідача, зауважимо, що погляди на зазначене поняття лише як на дію в межах нотаріального провадження вважаємо дещо обмеженим, оскільки так поза увагою лишаються не процесуальні аспекти зазначеного поняття. Адже норми, які регламентують посвідчення заповіту, за своїм характером є не лише процесуальними, але і матеріальними, тому їх доцільно розглядати з точки зору їх місця як у системі цивільного права, так і у системі цивільного процесу. Таким чином, посвідчення заповіту виступає як окремий правовий інститут.

Мова діловодства визначена статтею 13 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019. Якщо особа, яка звернулась за вчиненням нотаріальної дії, не

знає мови, якою ведеться діловодство, тексти оформлюваних документів мають бути перекладені їй перекладачем, про що зазначається в посвідчувальному написі. Особа, що не володіє мовою, якою підготовлено документ, підписується тією мовою, яку вона знає.

У випадку, якщо буде встановлено, що заповіт був укладено без обов'язкової участі перекладача, то такий заповіт може бути оскаржено у судовому порядку. Так, у березні 2014 р. позивач звернувся до суду з позовом до відповідачки про встановлення нікчемності заповіту, посилаючись на те, що померла його мати. На теперішній час залишився заповіт, який начебто склала його мати та був посвідчений 6 серпня 2010 р. секретарем Маршинецької сільської ради Новоселицького району. Разом із тим, даний заповіт був складений із порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, оскільки його мати не володіла українською мовою, якою був складений вказаний заповіт. Текст заповіту не містить запису про здійснення перекладу його змісту з державної мови на молдовську мову, якою володіла його мати. Оскільки даний заповіт є предметом спору між сторонами, позивач просив визнати його нікчемним. Судом встановлено, спадкодавець не володіла українською мовою, що сторонами визнається, тому в порядку ч. 1 ст. 61 ЦПК України дана обставина доказуванню не підлягає. Разом із тим, вказаний заповіт не містить запису про наявність свідків при його посвідченні та про здійснення перекладу його змісту з державної української мови на молдовську мову, якою володів заповідач. Згідно з пп. 6, 13 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських рад народних депутатів України, затвердженої наказом Міністерства юстиції України № 22/5 від 25 серпня 1994 р., чинної на час складання спірного заповіту, мова нотаріального діловодства визначається ст. 20 Закону України «Про мови в Українській РСР». Якщо особа, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, не знає мови, якою ведеться діловодство, тексти оформлюваних документів мають бути перекладені їй посадовою особою виконавчого комітету, яка вчиняє нотаріальну дію, або перекладачем, про що зазначається в посвідчувальному написі. Тому суд вирішив, що даний заповіт був складений із порушенням вимог щодо його форми та посвідчення.

II. ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ПОСВІДЧЕННЯ ЗАПОВІТУ

Процедура укладення заповіту детально регламентується законом. Недотримання процесуальних аспектів заповіту робить заповіт нікчемним. Складовою частиною процедури укладення заповіту є його посвідчення, яке у межах нашого дослідження розглядається як окремий інститут цивільного права. Також існують законодавчо встановлені вимоги щодо форми заповіту, порядку його реєстрації та зберігання, а також правового статусу осіб, які є

суб'єктами його посвідчення. Проаналізуємо зазначені аспекти більш детально.

До процедурних особливостей порядку посвідчення заповіту посадовою особою органу місцевого самоврядування нами віднесено, зокрема, таке.

2.1. Заповіт посвідчується в приміщенні органу місцевого самоврядування. В окремих випадках, коли громадянин не може з'явитися в зазначене приміщення, заповіт може бути посвідчений поза вказаним приміщенням, але в межах території відповідної сільської, селищної ради, де працює посадова особа. Якщо заповіт посвідчується поза приміщенням органу місцевого самоврядування, то в посвідчувальному написі на документі і в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій записується місце вчинення нотаріальної дії із зазначенням адреси, а також причини, з якої заповіт посвідчувався поза приміщенням органу місцевого самоврядування (наприклад: «У зв'язку з хворобою заповідача заповіт посвідчено за адресою: с. Мирони Балтського району Одеської області, вул. Миру, 3, кв. 8»).

2.2. Нотаріальні дії вчиняються після їх оплати в день подачі всіх необхідних документів. Оплата за вчинення нотаріальних дій виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад, а також за видачу дублікатів нотаріально засвідчених документів провадиться відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 2 Декрету «Про державне мито».

2.3. При вчиненні нотаріальної дії посадові особи органів місцевого самоврядування встановлюють особу, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, у порядку, визначеному статтею 43 Закону України «Про нотаріат». Встановлення особи здійснюється за паспортом або за іншими документами, які унеможливають виникнення будь-яких сумнівів щодо особи громадянина, який звернувся за вчиненням нотаріальної дії (паспорт громадянина України, паспорт громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичний чи службовий паспорт, посвідчення особи моряка, посвідка на проживання особи, яка мешкає в Україні, національний паспорт іноземця або документ, що його замінює, посвідчення інваліда чи учасника Великої Вітчизняної війни, посвідчення, видане за місцем роботи фізичної особи).

Посвідчення водія, особи моряка, інваліда чи учасника Великої Вітчизняної війни, посвідчення, видане за місцем роботи фізичної особи, не можуть бути використані громадянином України для встановлення його особи під час укладення правочинів.

У разі, якщо за фізичну особу, яка внаслідок фізичної вади, хвороби не може власноручно підписати заповіт чи заяву, підписується інша фізична особа. Посадова особа органу місцевого самоврядування встановлює особу громадянина, що бере участь у нотаріальній дії, і особу громадянина, який

підписався за нього. Копія документа, за яким встановлюється особа, долучається до примірника документа, який залишається у справах органу місцевого самоврядування.

2.4. При складанні заповіту перевіряється справжність підписів осіб, які звернулись за вчиненням нотаріальної дії. Нотаріально посвідчувані документи підписуються в присутності посадової особи, яка вчиняє нотаріальну дію, та за участі не менше 2-х свідків. Якщо громадянин унаслідок фізичної вади, хвороби не може власноручно підписати нотаріальний документ, за його дорученням і в його присутності та в присутності посадової особи, яка вчиняє нотаріальні дії, документ може підписати інша особа. Про причини, з яких громадянин, зацікавлений у вчиненні нотаріальної дії, не міг підписати документ, зазначається у посвідчувальному написі. Нотаріальний документ (заповіт) не може підписувати особа, на користь якої або за участю якої його посвідчено.

Підтвердженням цього є непоодинокі рішення суду. Так, 16 травня 2011 р. Ізюмський міськрайонний суд Харківської області розглянув у відкритому судовому засіданні в м. Ізюм цивільну справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про визнання заповіту недійсним. Позивач вважає, що заповіт складений із порушенням вимог, щодо форми та посвідчення. В заповіті немає підпису заповідача. Особою, що вчинила заповіт вказано, що у зв'язку з хворобою заповіт підписано ОСОБА_3. Заповіт посвідчила секретар Червонооскільської сільської ради, яка грубо порушила чинне законодавство, зокрема ст.ст.1253, 1248, 1253 ЦК України. Заповіт був посвідчений без присутності двох свідків. Заповіт підписаний членом сім'ї спадкоємця за заповітом. Допитана в судовому засіданні свідки повідомили, що заповідач хворів і вона була викликана до нього додому. Зі згоди заповідача вона посвідчила заповіт на ім'я ОСОБА_2. У заповідача погано працювала права рука. В її присутності заповіт за заповідача підписала інша особа, яка мешкає однією сім'єю із заповідачем. Оскільки заповідач сам зачитав заповіт та попросив за нього розписатися особа, що посвідчувала заповіт не стала запрошувати свідків при посвідченні заповіту. Відповідно до п. 158 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2004 р. № 40/5, на бажання заповідача, а також у випадках якщо заповідач через фізичні вади не може сам прочитати заповіт, посвідчення заповіту має відбуватися при свідках. Свідками не можуть бути члени сім'ї та близькі родичі спадкоємців за заповітом. Таким чином, у судовому засіданні встановлено суттєві порушення закону посадовою особою Червонооскільської сільської ради та є всі підстави визнати заповіт недійсним.

2.5. Перед тим, як посвідчити заповіт, визначається обсяг цивільної дієздатності фізичної особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії. Посадова особа органу місцевого самоврядування з'ясовує обсяг цивільної дієздатності фізичної особи, яка звернулася за посвідченням заповіту. Заповідачем, згідно із законодавством, може бути лише фізична особа, яка є цілком дієздатною, тобто має тестаментоздатність. Відповідно до ст. 34 ЦК України, повністю дієздатними є фізичні особи, що досягли вісімнадцяти років – віку повноліття. Повна цивільна дієздатність особи, відповідно до ст. 34 ЦК України, настає також у разі реєстрації шлюбу до досягнення нею повноліття. Часткова цивільна дієздатність, відповідно до ст. 35 ЦК України, може бути надана: особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором; особі, яка записана матір'ю або батьком дитини; особі, яка досягла шістнадцяти років і бажає займатися підприємницькою діяльністю.

Посадова особа органу місцевого самоврядування посвідчує заповіти дієздатних громадян, складені відповідно до вимог статей 1247, 1251 Цивільного кодексу України і особисто подані ними посадовій особі органу місцевого самоврядування. Визначення обсягу цивільної дієздатності фізичної особи здійснюється за паспортом громадянина України або іншими документами, (крім посвідчення водія, особи моряка, особи з інвалідністю чи учасника Другої світової війни, посвідчення, виданого за місцем роботи фізичної особи), які унеможливають виникнення будь-яких сумнівів щодо обсягу цивільної дієздатності фізичної особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії. У разі потреби посадовій особі органу місцевого самоврядування надається довідка про те, що особа не страждає на психічний розлад, який може вплинути на її здатність усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними. Посадова особа органу місцевого самоврядування посвідчує заповіти дієздатних осіб, особисто подані ними посадовій особі органу місцевого самоврядування.

Не можуть укласти заповіт особи, хоч і повнолітні, проте визнані в законному порядку недієздатними. До такої категорії віднесено: осіб, що не здатні усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу (ст. 36 ЦК України); осіб, які склали заповіт, коли не усвідомлювали значення своїх дій та (або) не могли керувати ними (ст. 225 ЦК України). Тобто законом встановлено вимогу дієздатності особи на момент укладення заповіту. Причому подальша втрата дієздатності заповідачем не впливає на недійсність заповіту. Однак укладання заповіту недієздатною особою у будь-якому випадку робить його недійсним. Також не можуть укласти заповіти особи з обмеженою цивільною дієздатністю, яку встановлено судом внаслідок зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, та особи, які в момент

укладення заповіту страждали на психічний розлад, що істотно впливав на здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними (ст. 36 ЦК України). Згідно із ч. 1 ст. 1257 ЦК України заповіт, укладений особою, яка не мала на це права, є нікчемним.

Тільки за рішенням суду особа визнається обмежено дієздатною. Якщо суд визнав особу обмежено дієздатною, то укладений нею заповіт вважається недійсним. Якщо особі були притаманні ознаки обмежено дієздатної особи, але вона не була визнана судом такою, то заповіт у судовому порядку може бути визнаний дійсним.

Підтвердженням цього є рішення суду. Наприклад, у серпні 2011 р. позивач ОСОБА_1 звернулася до суду з позовом про визнання заповіту недійсним укладеним її сином. Пояснила, що її син ОСОБА_3 протягом останніх років життя зловживав алкогольними напоями. До моменту посвідчення заповіту він проживав із співмешканкою ОСОБА_4, яка також зловживала спиртним. Маючи намір заволодіти майном сина, 1 жовтня 2007 р. ОСОБА_4 довела його до стану сп'яніння, в якому він не усвідомлював значення своїх дій, та змусила його йти до секретаря Клубівської сільської ради для складення заповіту. У подальшому ОСОБА_3 перебував під наглядом позивача, оскільки хворів. До кінця його життя вона опікувалася ним, варила їсти, прибирала тощо. Представник відповідача Клубівської сільської ради Ізяславського району Хмельницької області пояснила, що 1 жовтня 2007 р. вона посвідчила заповіт ОСОБА_3 у своєму кабінеті при закритих дверях. У день посвідчення заповіту ОСОБА_3 прийшов у чистому одязі, мав охайний зовнішній вигляд, був тверезим, висловив свою волю з приводу складання заповіту та його змісту. Стверджувала, що ОСОБА_3 під час учинення заповіту розумів значення своїх дій і міг ними керувати. Зазначила, що при вирішенні справи покладається на думку суду. У судовому засіданні встановлено, що за життя ОСОБА_3 на обліку в психоневрологічному та наркологічному кабінетах не перебував, проте зловживав алкогольними напоями. У день посвідчення заповіту 1 жовтня 2007 р. до нього виїжджала бригада швидкої допомоги та його було доставлено в приймальне відділення Ізяславської центральної районної лікарні, внаслідок чого йому було встановлено діагноз стан алкогольного сп'яніння; хронічний алкоголізм; алкогольна полінейропатія нижніх кінцівок. Висновок посмертної судово-психіатричної експертизи від 12 грудня 2011 р. № 15 не містить чіткої відповіді щодо можливості ОСОБА_3 на момент укладання оспорюваного заповіту в повній мірі розуміти значення своїх дій та керувати ними. Аналізуючи викладене, суд вважає, що в судовому засіданні не було достовірно встановлено, що ОСОБА_3 страждав на психічну хворобу, а психічні та поведінкові розлади, якими він страждав, позбавляли його можливості при вчиненні заповіту

вільно висловлювати своє волевиявлення. Позивач не надала суду також жодного доказу на підтвердження того, що ОСОБА_4 або інші особи здійснювали на ОСОБА_3 фізичне або психічне насильство при вчиненні ним спірного заповіту, або що заповідач через стійкий розлад здоров'я не усвідомлював значення своїх дій або не міг ними керувати. Судом також встановлено, що в судовому порядку ОСОБА_3 не був визнаний обмежено дієздатним. Суд прийняв рішення в задоволенні позову ОСОБА_1 до Клубівської сільської ради Ізяславського району Хмельницької області про визнання заповіту недійсним відмовити.

Посвідчення заповітів через представників, а також заповіту від імені кількох осіб (крім подружжя) не допускається.

2.6. Присутність не менш як двох свідків є обов'язковою умовою при посвідченні заповітів. Однією з особливостей такого посвідчення є участь у ньому не менше двох свідків, що передбачено, зокрема, ч. 7 ст. 1252 ЦК, п. 18 постанови «Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівняних до нотаріально посвідчених». Свідками можуть бути лише особи з повною цивільною дієздатністю. Свідками не можуть бути посадова особа органу місцевого самоврядування, яка посвідчує заповіт, спадкоємці за заповітом, члени сім'ї та близькі родичі спадкоємців за заповітом, особи, які не можуть прочитати або підписати заповіт. Текст заповіту має містити відомості про особи свідків, а саме: прізвище, ім'я, по батькові кожного з них, дату народження, місце проживання, реквізити паспорта чи іншого документа, на підставі якого було встановлено особу свідка. Свідки, при яких посвідчено заповіт, зачитують його вголос та проставляють свої підписи на ньому.

Присутність свідків при укладенні заповіту обумовлюється, головним чином, необхідністю підтвердження стану заповідача на момент посвідчення заповіту. Наразі елементи правового статусу свідків посвідчення заповіту закріплено у ЦК України (ст. ст. 34, 35, 1248, 152, 1253), Законі України «Про нотаріат», відомчих інструкціях, які затверджують порядок вчинення нотаріусами України нотаріальних дій.

Аналіз відповідних статей ЦК та нормативно-правових актів, які регламентують процедуру посвідчення заповіту посадовими, службовими особами дозволяє виділити три підстави залучення свідків для цього: 1) бажання заповідача; 2) неможливість заповідача через фізичні вади самостійно прочитати заповіт (абзац третій ч.2 ст. 1248 ЦК); 3) здійснення процедури посвідчення заповіту посадовими, службовими особами, перерахованими у частинах 1-6 ст. 1252 ЦК (тобто спеціальними суб'єктами).

Гранична кількість свідків у законодавстві не прописана, хоча на практиці їх не часто коли буває більше чотирьох-п'яти.

Про визнання заповіту недійсним з вищезазначених підстав свідчить судова практика, справа № 307/2130/16-ц. Так, ОСОБА_1 подала позов до ОСОБА_2 та секретаря Новоселицької сільської ради ОСОБА_3 про визнання заповіту недійсним. Під час звернення до держнотконтори про прийняття спадщини йому стало відомо про заповіт складений його покійним батьком 08.02.2016 р., відповідно до якого все своє майно він заповів ОСОБА_2. Уважає, що вказаний заповіт є нікчемним із таких підстав. Наскільки йому відомо, під час складання заповіту вдома у ОСОБА_2, не було ані секретаря сільської ради, ані особи, яка підписувала заповіт замість батька. Покійний був повністю сліпий і дана обставина вказана в заповіті. Тому не була дотримана форма складання заповіту, оскільки при його посвідченні не було двох свідків. 08.02.2016 р. секретарем сільської ради ОСОБА_3 у с. Новоселиця, було складено за допомогою загальноприйнятих технічних засобів та посвідчено заповіт ОСОБА_2, за яким він все своє майно заповів ОСОБА_2. На зворотній сторінці заповіту вчинено напис: "Зі слів ОСОБА_2, за його довіреністю та у його присутності, заповіт після прочитання тексту вголос підписала громадянка ОСОБА_6. Частинами 2, 3, 4, 5 та 6 ст. 1253 ЦК України передбачено, що у випадках, встановлених абзацом третім частини другої статті 1248 і статтею 1252 цього кодексу, присутність не менш як двох свідків при посвідченні заповіту є обов'язковою. У ході судового розгляду було встановлено, що покійний ОСОБА_2, справді мав фізичну ваду – сліпоту – та не міг самостійно прочитати заповіт від 08.02.2016 р. складений від його імені. Із тексту заповіту та пояснень секретаря Новоселицької сільської ради ОСОБА_3, яка склала та посвідчила заповіт за № 13 від 08.02.2016 р., вбачається, що при підписанні заповіту за незрячого ОСОБА_2 свідки присутні не були. Відповідно до ч. 1 ст. 1257 ЦК України заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений із порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним. За таких обставин суд вважає заповіт слід визнати нікчемним.

2.7. Форма заповіту. Під формою заповіту слід розуміти зовнішній прояв волі, поведінку суб'єкта, що складає волевиявлення, завдяки якій зміст волевиявлення може дійти до інших суб'єктів. Основним завданням форми заповіту є надання волевиявленню спадкодавця виду, у якому зміст його збережеться до часу, коли він зможе породжувати правові наслідки і завдяки цьому воля спадкодавця зможе бути зрозуміла іншим особам.

Посадова особа органу місцевого самоврядування посвідчує заповіт, який написаний заповідачем власноручно або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів.

Заповіти подаються посадовій особі органу місцевого самоврядування не менше ніж у двох примірниках, один із яких залишається

в справах органу місцевого самоврядування.

Посадові особи органів місцевого самоврядування зобов'язані роз'яснити громадянам зміст і значення поданих ними проєктів заповітів і перевірити, чи відповідає їх зміст вимогам закону.

Заповіт має бути складений у письмовій формі, із зазначенням місця і часу складення заповіту, дати та місця народження заповідача та підписаний особисто заповідачем.

Посадова особа органу місцевого самоврядування може на прохання особи записати заповіт із її слів власноручно або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів. У цьому разі заповіт має бути прочитаний уголос та підписаний заповідачем, про що ним зазначається у заповіті перед його підписом. Особа, на користь якої заповідається майно, не має права підписувати його за заповідача.

2.8. Реєстрація заповітів. Відомості про заповіти, у тому числі посвідчені посадовими та службовими особами, зазначеними в статтях 1251 та 1252 Цивільного кодексу України, статті 37 та частині першій статті 40 Закону України «Про нотаріат», спадкові договори та внесення змін до них, скасування заповітів та розірвання спадкових договорів, заведені спадкові справи та видані свідоцтва про право на спадщину підлягають обов'язковому внесенню до Спадкового реєстру.

Нотаріальна дія посвідчення заповіту, яка вчиняється посадовою особою органу місцевого самоврядування, реєструється в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій органу місцевого самоврядування у порядку, передбаченому ст.52 Закону України «Про нотаріат» та Правилами ведення нотаріального діловодства, затвердженими наказом Міністерства юстиції України від 22.12.2010 № 3253/5, зареєстрованими у Міністерстві юстиції України 23.12.2010 за № 1318/18613.

Спадковим реєстром є електронна база даних, яка містить відомості про посвідчені (складені та/або прийняті на зберігання) заповіти і спадкові договори, заведені спадкові справи та видані свідоцтва про право на спадщину.

Реєстраторами Спадкового реєстру (далі – Реєстратор) є також і посадові особи органу місцевого самоврядування, що мають доступ до Спадкового реєстру через інформаційну мережу Мін'юсту щодо заведених спадкових справ та виданих свідоцтва про право на спадщину. Реєстратором до Спадкового реєстру вносяться відомості про заповіти щодо:

1) заповідача:

- прізвище та ім'я, по батькові (за наявності) заповідача та особи, яка склала заповіт від імені заповідача;

- реєстраційний номер облікової картки платника податків згідно з Державним реєстром фізичних осіб – платників податків або причина його відсутності;

- місце проживання або місцеперебування;
- дата та місце (якщо воно невідоме - назва країни) народження.

2) посвідчення заповіту, як документа:

- вид (заповіт, заповіт подружжя);
- серії та номери спеціальних бланків нотаріальних документів (за наявності), на яких викладено текст заповіту;

- номер у реєстрі для реєстрації нотаріальних дій;
- відомості про особу, яка посвідчила заповіт;
- дата та місце посвідчення; місце зберігання заповіту.

3) документа, який змінює або скасовує заповіт:

- вид (заповіт, заповіт подружжя);
- серії та номери спеціальних бланків нотаріальних документів (за наявності), на яких викладено текст документа;
- номер у реєстрі для реєстрації нотаріальних дій;
- дата та місце посвідчення документа;
- відомості про особу, яка посвідчила такий документ;
- місце зберігання (за наявності).

Посадові особи органів місцевого самоврядування вносять до Спадкового реєстру відомості про посвідчення заповітів шляхом подання державному підприємству "Національні інформаційні системи" або його філіям заяв за формою, наведеною в додатках 1-3, (Абзац другий пункту 2.3 розділу II із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції № 1725/5 від 14.09.2015).

Заповіти, посвідчені нотаріусами, консульськими установами, посадовими і службовими особами, які зазначені в статтях 1251 і 1252 Цивільного кодексу України, статті 37 і частині першій статті 40 Закону України "Про нотаріат", до створення та введення в дію програмного забезпечення Спадкового реєстру, підлягають безоплатній державній реєстрації в такому реєстрі шляхом подання зазначеними посадовими та службовими особами, установами Реєстраторові заяв про реєстрацію архівних заповітів, форми та вимоги до заповнення яких встановлює Мін'юст.

2.9. Заповідач може в будь-який час скасувати заповіт, подавши про це заяву до відповідного органу місцевого самоврядування. У випадку одержання посадовою особою органу місцевого самоврядування заяви про скасування заповіту, так само як і одержання нового заповіту, який відміняє чи змінює раніше посвідчений заповіт, посадова особа органу місцевого самоврядування робить про це відмітку в реєстрі для реєстрації

нотаріальних дій, в алфавітній книзі обліку заповітів і відповідний напис на примірнику заповіту, який зберігається у справах органу місцевого самоврядування. Відомості про посвідчення посадовими особами органів місцевого самоврядування заповітів та інформація про їх скасування, зміну або видачу дубліката підлягають обов'язковому внесенню до Спадкового реєстру у порядку, установленому постановою Кабінету Міністрів України від 11.05.2011 «Про затвердження Порядку державної реєстрації заповітів і спадкових договорів у Спадковому реєстрі».

У разі виявлення посадовою особою органу місцевого самоврядування, яка вчиняє нотаріальну дію посвідчення заповіту, що нею допущено помилку при вчиненні нотаріальної дії або що вчинена нотаріальна дія не відповідає законодавству, посадова особа органу місцевого самоврядування зобов'язана повідомити про це осіб, стосовно яких вчинено нотаріальну дію, для вжиття заходів щодо скасування зазначеної нотаріальної дії відповідно до законодавства.

2.10. Посадова, службова особа відмовляє у посвідченні заповіту чи довіреності, якщо: вчинення такої дії суперечить законодавству; не подано документи, необхідні для вчинення нотаріальної дії; дія не підлягає вчиненню посадовою, службовою особою; у неї є сумніви в тому, що фізична особа, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, усвідомлює значення, зміст, правові наслідки цієї дії або ця особа діє під впливом насильства; із проханням про вчинення нотаріальної дії звернулася недієздатна фізична особа або фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена. Посадова, службова особа на прохання фізичної особи, якій відмовлено у посвідченні заповіту чи довіреності, повинна викласти причини відмови у письмовій формі і порядок її оскарження.

ПЕРЕЛІК НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ, ЯКИМИ ПОСАДОВІ ОСОБИ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ КЕРУЮТЬСЯ ПРИ ВЧИНЕННІ НОТАРІАЛЬНИХ ДІЙ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.
2. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003.
3. Закон України “Про нотаріат” № 3425-XII ВІД 02.09.1993.
4. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” № 280/97-ВР від 21.05.1997.
5. Порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 11.11.2011 № 3306/5.
6. Правила ведення нотаріального діловодства, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 22.12.2010 № 3253/5.
7. Декрет Кабінету Міністрів України “Про державне мито”

8. Порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених ” (зі змінами), затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 15.06.1994 № 419.

9. Порядок державної реєстрації заповітів і спадкових договорів у Спадковому реєстрі, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 11.05.2011 № 491.

10. Наказ Міністерства юстиції України від 31.10.2006 № 83/5 “Про затвердження форм реєстру для реєстрації заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, посвідчувальних написів на них та зразків цих документів ” (із змінами)

11. Положення про Спадковий реєстр, затверджене наказом Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5.

ЗАПОВІТ

Село ____, ____ район, Одеська область, _____ року, о ____ годині
____ хвилин.

Я, **П.І.п.Б.**, що народилась «__» ____ року в місті ____, що постійно проживаю та зареєстрована за адресою: ____, ідентифікаційний номер (реєстраційний номер облікової картки платника податків) ____, перебуваючи при здоровому розумі та ясній пам'яті, розуміючи значення своїх дій та діючи добровільно, без будь-якого примусу як фізичного так і морального, на випадок моєї смерті роблю таке розпорядження:

– усе моє майно нерухоме та рухоме, де б воно не було та із чого б воно не складалося, і взагалі, все те, що на день смерті буде мені належати і на що я за законом матиму право, заповідаю: **П.І.п.Б.**, 01.01.1981 року народження та **П.І.п.Б.**, 01.01.1982 року народження в рівних частках кожному.

Зміст ст.ст. 1233, 1234, 1235, 1241, 1254, 1307 Цивільного кодексу України мені секретарем виконкому роз'яснено.

Цей заповіт складено та підписано в двох примірниках, із яких один залишається в справах виконкому сільської ради, а другий видається заповідачу.

На прохання заповідача заповіт записано секретарем виконкому за допомогою загальноприйнятих технічних засобів (шляхом комп'ютерного набору).

Підпис

—

Село ____, ____ район, Одеська область, Україна, _____ року.

Цей заповіт посвідчено мною, **П.І.п.Б.**, секретарем виконавчого комітету _____ сільської ради _____ району Одеської області.

Заповіт записаний мною, ____(*Прізвище, ініціали секретаря*), зі слів **П.І.п.Б.** (*заповідача*).

Заповіт до підписання прочитаний уголос заповідачем **П.І.п.Б.** (*заповідача*) і власноручно підписаний ним у моїй присутності о ____ годині
____ хвилин.

Особу його (її) встановлено, дієздатність перевірено¹.

Зареєстровано в реєстрі за N _____

Стягнуто _____ гривень за
квитанцією № від __ року.

Печатка

(посада) (підпис)

¹ Додаток 1 до Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування, затвердженого Наказом МЮ України від 11.11.2011 р за №3306/5

Примітка. Якщо заповіт посвідчено поза приміщенням органу місцевого самоврядування, у посвідчувальному написі зазначається:

"У зв'язку з _____ (причина) заповіт складено та посвідчено _____ (місце складання та посвідчення заповіту (лікарня, удома тощо) та адреса.)

*Зразок заповіту від імені особи,
яка не може підписатись власноручно внаслідок фізичної вади,
хвороби тощо*

ЗАПОВІТ

Село ____, ____, район, Одеська область, _____ року, о ____ годині
____ хвилин.

Я, **П.І.п.Б.**, що народилась «__» ____ року в місті ____, що постійно проживаю та зареєстрована за адресою: ____, ідентифікаційний номер (реєстраційний номер облікової картки платника податків) ____, перебуваючи при здоровому розумі та ясній пам'яті, розуміючи значення своїх дій та діючи добровільно, без будь-якого примусу як фізичного, так і морального, на випадок моєї смерті роблю таке розпорядження:

– належну мені квартиру № ____, яка знаходиться за адресою: _____ область, _____ район, село ____, по вулиця _____ в будинку № __ (№ прописом) ____, заповідаю: **П.І.п.Б.**, 01.01.1982 року народження.

У зв'язку з тим, що я, заповідач, за станом здоров'я не можу особисто підписати заповіт, тому на моє прохання і в моїй присутності заповіт прочитано і підписано **П.І.п.Б.**, ____ року народження, паспорт серії № ____, виданий _____ РВ УМВС України в Одеській області ____ року, що проживає за адресою: ____, ідентифікаційний номер ____,

у присутності запрошених мною свідків:

П.І.п.Б., ____ року народження, паспорт серії № ____, виданий _____ РВ УМВС України в Одеській області ____ року, що проживає за адресою: ____, ідентифікаційний номер (реєстраційний номер облікової картки платника податків) ____ та

П.І.п.Б., ____ року народження, паспорт серії № ____, виданий _____ РВ УМВС України в Одеській області ____ року, що проживає за адресою: ____, ідентифікаційний номер (реєстраційний номер облікової картки платника податків) ____.

Зміст ст.ст. 1233, 1234, 1235, 1241, 1254 Цивільного кодексу України мені секретарем виконкому роз'яснено.

П.І.п.Б. (свідків і особи, яка підписалась на прохання заповідача), попереджені секретарем виконкому про необхідність додержання таємниці заповіту у відповідності зі статтею 1255 ЦК України, а також стверджуємо,

що не є спадкоємцями за заповітом, членами сім'ї та близькими родичами спадкоємця за заповітом.

Цей заповіт складено та підписано в двох примірниках, із яких один залишається в справах виконкому сільської ради, а другий видається заповідачу. На прохання заповідача заповіт записано секретарем виконкому за допомогою загальноприйнятих технічних засобів (шляхом комп'ютерного набору).

Підпис (особи, яка підписалась на прохання заповідача) _____
Підпис _____ (свідка)

Підпис _____ (свідка)

Село ____, ____ район, Одеська область, Україна, ____ року.

Цей заповіт посвідчено мною, __ (Прізвище, ініціали), секретарем виконавчого комітету ____ сільської ради ____ району Одеської області.

Заповіт записаний мною, __ (Прізвище, ініціали секретаря), зі слів П.І.п.Б. (заповідача).

У зв'язку з тим, що П.І.п.Б. (заповідача) за станом здоров'я не зміг підписатись власноручно, за його (її) дорученням, у його (її) та моїй, __ (Прізвище, ініціали секретаря) присутності текст заповіту підписано __ П.І.п.Б. (особи, яка підписала заповіт).

Заповіт повністю прочитаний уголос заповідачем до його підписання у присутності запрошених ним (нею) свідків __ (прізвища, імена, по батькові свідків, місця їх реєстрації або проживання).

Особу заповідача встановлено, його (її) дієздатність перевірено.

Особи свідків, які прочитали заповіт уголос до його підписання і поставили на заповіті свої підписи, встановлено, їх дієздатність перевірено.

Особу П.І.п.Б., яка (який) підписала(в) заповіт у моїй присутності, встановлено, її (його) дієздатність перевірено¹.

Зареєстровано в реєстрі за N ____
Стягнуто ____ гривень за
квитанцією № від __ року.
Печатка

(посада)

(підпис)

¹ Додаток 5 до Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування, затвердженого Наказом МЮ України від 11.11.2011 р за №3306/5

*Зразок заповіту від імені особи,
яка не може сама прочитати текст заповіту уголос*

ЗАПОВІТ

Село ____, ____, район, Одеська область, _____ року, о ____ годині
_____ хвилин.

Я, **П.І.п.Б.**, що народилась «__» ____ року в місті ____, що постійно проживаю та зареєстрована за адресою: ____, ідентифікаційний номер (реєстраційний номер облікової картки платника податків) ____, перебуваючи при здоровому розумі та ясній пам'яті, розуміючи значення своїх дій та діючи добровільно, без будь-якого примусу як фізичного так і морального, на випадок моєї смерті роблю таке розпорядження:

– належну мені квартиру № ____, яка знаходиться за адресою: ____, область, ____, район, село ____, по вулиці ____ в будинку № __ (№ прописом) заповідаю: **П.І.п.Б.**, 01.01.1981 року народження.

У зв'язку з тим, що я, заповідач, за станом здоров'я не можу особисто прочитати заповіт, тому на моє прохання та в моїй присутності заповіт і до його підписання уголос прочитано запрошеними мною свідками:

П.І.п.Б., ____ року народження, паспорт серії № ____, виданий _____ РВ УМВС України в Одеській області ____ року, що проживає за адресою: ____, ідентифікаційний номер (реєстраційний номер облікової картки платника податків) ____ та

П.І.п.Б., ____ року народження, паспорт серії № ____, виданий _____ РВ УМВС України в Одеській області ____ року, що проживає за адресою: ____, ідентифікаційний номер (реєстраційний номер облікової картки платника податків) ____.

Зміст ст.ст. 1233, 1234, 1235, 1241, 1254 Цивільного кодексу України мені секретарем виконкому роз'яснено.

П.І.п.Б. (свідків), попереджені секретарем виконкому про необхідність додержання таємниці заповіту у відповідності зі статтею 1255 ЦК України, а також стверджуємо, що не є спадкоємцями за заповітом, членами сім'ї та близькими родичами спадкоємця за заповітом.

Цей заповіт складено та підписано в двох примірниках, із яких один залишається в справах виконкому сільської ради, а другий видається заповідачу. На прохання заповідача заповіт записано секретарем виконкому за допомогою загальноприйнятих технічних засобів (шляхом комп'ютерного набору).

Підпис

(заповідача) _____

Підпис

(свідка)

Підпис

(свідка) _____

¹ Село ____, ____ район, Одеська область, Україна, ____ року.

Цей заповіт посвідчено мною, __ (Прізвище, ініціали), секретарем виконавчого комітету ____ сільської ради ____ району Одеської області.

Заповіт записаний мною, __ (Прізвище, ініціали секретаря), зі слів П.І.п.Б. (заповідача).

У зв'язку з тим, що П.І.п.Б. (заповідача) за станом здоров'я не зміг особисто прочитати текст заповіту у голос, за його (її) дорученням, в його (її) та мой, __ (Прізвище, ініціали секретаря), присутності текст заповіту до його підписання зачитаний у голос запрошеними ним (нею) свідками П.І.п.Б. (свідків).

Заповіт власноручно підписаний заповідачем П.І.п.Б. (заповідача) та свідками у мой присутності.

Особи заповідача та свідків встановлено, їх дієздатність перевірено.

Зареєстровано в реєстрі за N ____

Стягнуто ____ гривень за
квитанцією № від __ року.

Печатка

(посада)

(підпис)

¹ Додаток 3 до Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування, затвердженого Наказом МЮ України від 11.11.2011 р за №3306/5

***Зразок заповіту від імені особи,
яка не може сама підписати та прочитати текст
заповіту уголос***

ЗАПОВІТ

Село ____, ____, район, Одеська область, _____ року, о ____ годині
_____ хвилин.

Я, **П.І.п.Б.**, що народилась «__» ____ року в місті ____, що постійно проживаю та зареєстрована за адресою: ____, ідентифікаційний номер (реєстраційний номер облікової картки платника податків) ____, перебуваючи при здоровому розумі та ясній пам'яті, розуміючи значення своїх дій та діючи добровільно, без будь-якого примусу як фізичного так і морального, на випадок моєї смерті роблю таке розпорядження:

– належну мені квартиру № ____, яка знаходиться за адресою: ____ область, ____ район, село ____, по вулиці ____ в будинку № ____ (№ прописом) заповідаю: **П.І.п.Б.**, 01.01.1981 року народження.

У зв'язку з тим, що я, заповідач, за станом здоров'я не можу особисто прочитати і підписати заповіт, тому на моє прохання і в моїй присутності заповіт прочитано і підписано **П.І.п.Б.**, ____ року народження, паспорт серії № ____, виданий ____ РВ УМВС України в Одеській області ____ року, що проживає за адресою: ____, ідентифікаційний номер ____,

і до його підписання уголос прочитано запрошеними мною свідками:

П.І.п.Б., ____ року народження, паспорт серії № ____, виданий ____ РВ УМВС України в Одеській області ____ року, що проживає за адресою: ____, ідентифікаційний номер (реєстраційний номер облікової картки платника податків) ____ та

П.І.п.Б., ____ року народження, паспорт серії № ____, виданий ____ РВ УМВС України в Одеській області ____ року, що проживає за адресою: ____, ідентифікаційний номер (реєстраційний номер облікової картки платника податків) ____.

Зміст ст.ст. 1233, 1234, 1235, 1241, 1254 Цивільного кодексу України мені секретарем виконкому роз'яснено.

П.І.п.Б. (свідків і особи, яка підписалась на прохання заповідача), попереджені секретарем виконкому про необхідність додержання таємниці заповіту у відповідності зі статтею 1255 ЦК України, а також стверджуємо, що не є спадкоємцями за заповітом, членами сім'ї та близькими родичами спадкоємця за заповітом.

Цей заповіт складено та підписано в двох примірниках, із яких один залишається в справах виконкому сільської ради контори, а другий видається заповідачеві.

Підпис (особи, яка підписалась на прохання заповідача) _____

Підпис

(свідка)

Підпис

(свідка)

¹ Село _____, _____ район, Одеська область, Україна, _____ року.

Цей заповіт посвідчено мною, __(*Прізвище, ініціали*), секретарем виконавчого комітету _____ сільської ради _____ району Одеської області.

Заповіт записаний мною, __(*Прізвище, ініціали секретаря*), зі слів П.І.п.Б. (*заповідача*).

У зв'язку з тим, що П.І.п.Б. (*заповідача*) за станом здоров'я не зміг особисто прочитати текст заповіту у голос, за його (її) дорученням, в його (її) та моїй, __(*Прізвище, ініціали секретаря*), присутності текст заповіту до його підписання зачитаний у голос запрошеними ним (нею) свідками П.І.п.Б. (*свідків*).

У зв'язку з тим, що П.І.п.Б. (*заповідача*) за станом здоров'я не зміг власноручно підписатись, за його (її) дорученням, у його (її) та моїй, __(*Прізвище, ініціали секретаря*), присутності текст заповіту підписано __ П.І.п.Б. (*особи яка підписала заповіт*).

Особу заповідача встановлено, його (її) дієздатність перевірено.

Особи свідків, які прочитали заповіт у голос до його підписання і поставили на заповіті свої підписи, встановлено, їх дієздатність перевірено.

Особу П.І.п.Б., яка (який) підписала(в) заповіт у моїй присутності, встановлено, її (його) дієздатність перевірено.

Зареєстровано в реєстрі за N _____
Стягнуто _____ гривень за
квитанцією № від __ року.
Печатка

(посада)_____
(підпис)

¹ Додаток 3 і 5 до Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування, затвердженого Наказом МЮ України від 11.11.2011 р за №3306/5

Вихідний номер № _____

Додаток 1 до Положення

від « _____ » _____ 2019 року

про Спадковий реєстр

ЗАЯВА

про державну реєстрацію заповітів та спадкових договорів

Реєстраційний номер облікової картки
платника податків

Причина відсутності номера

1	2	3	4	5	6	7	8	9	1
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

За релігійними переконаннями ☐Нерезидент ☐Інша причина ☐

Прізвище, ім'я та по батькові

Петров Іван Петрович

Прізвище, ім'я та по батькові англійською мовою

Дата народження

20	06	1953
----	----	------

Місце народження (якщо місце народження невідоме, зазначається країна народження)

Одеська область, місто Роздільна

Місце проживання (місцеперебування)

Країна

Індекс

Область

Район

Україна

6

4

7

0

0

Одеська

Роздільнянський

Місто (селище, село)

Вулиця

буд.

корп.

кв.

с.Єгорівка

вул. Незалежності

51

Відомості про
заповідача/визначувачаРеєстраційний номер облікової картки
платника податків

Причина відсутності номера

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

За релігійними переконаннями ☐Нерезидент ☐Інша причина ☐

Прізвище, ім'я та по батькові

Прізвище, ім'я та по батькові англійською мовою

Дата народження

дд

мм

рррр

Місце народження (якщо місце народження невідоме, зазначається країна народження)

Місце проживання (місцеперебування)

Країна

Індекс

Область

Район

Місто (селище, село)

Вулиця

буд.

корп.

кв.

Відомості про особу, яка складає
заповіт від імені заповідача в іноземній

Прізвище, ім'я та по батькові

Дата народження

дд

мм

рррр

Місце народження (якщо місце народження невідоме, зазначається країна народження)

Відомості про підставу, через яку особа складає заповіт від імені заповідача:

Місце проживання (місцеперебування)

Країна

Індекс

Область

Район

Місто (селище, село)

Вулиця

буд.

корп.

кв.

Зворотний бік заяви про державну реєстрацію заповітів та спадкових договорів

Вид
документа:

Заповіт

V

Секретний заповіт

Заповіт подружжя

Спадковий договір

Спадковий договір з участю подружжя

Дублікат

V

Реєстраційний номер документа, на який видано дублікат

Серія бланка

Номер бланка

Серія бланка

Номер бланка

Серія бланка

Номер бланка

Серія бланка

Номер бланка

Серія бланка

Номер бланка

Відомості про бланки, на яких викладено текст заповіту, зареєстрованого в іншій державі

Номер у реєстрі нотаріальних дій

15

Дата посвідчення/видачі

11

05

2012

Державна нотаріальна контора

V

Приватний нотаріус

V

Інший посвідчувальний орган

V

Найменування юридичної особи та/або прізвище, ім'я та по батькові (нотаріуси обов'язково зазначають нотаріальну контору, нотаріальний округ, інші — посаду)

ППБ, Секретар виконавчого комітету Єгорівської сільської ради Роздільнянського району Одеської області

Місце зберігання

Виконавчий комітет Єгорівської сільської ради Роздільнянського району Одеської області

67400, Одеська область, Роздільнянський район, село Єгорівка, вулиця Леніна, 10

Додаткові відомості

Відомості про звільнення від оплати

Реєстрація спадкового договору, посвідченого до введення Спадкового реєстру

V

Інший посвідчувальний орган

Документ, на підставі якого звільнено від оплати

Назва документа					
Номер/серія		Дата видачі документа	дд	мм	рррр
Видавець документа					

Відомості про заявника

Прізвище, ім'я та по батькові/найменування юридичної особи

Виконавчий комітет Єгорівської сільської ради Роздільнянського району Одеської

Адреса, за якою надсилається витяг про реєстрацію

Країна	Індекс	Область	Район	
Україна	6 7 4 0 0	Одеська	Роздільнянський	
Місто (селище, село)	Вулиця	буд.	корп.	кв.
С.Єгорівка	вул. Незалежності	10		

Телефон заявника

--

Підпис заявника

--

М.П.

Аркуш

1

Усього аркушів

1

Службові відмітки (заповнюється Реєстратором)

Вхідний номер заяви

--

Реєстраційний номер запису

--

Дата реєстрації

дд	мм	рррр
----	----	------

Вихідний номер №__
від «12» травня 2019 року

Додаток 2 до Положення
про Спадковий реєстр

Процедура посвідчення заповіту посадовою особою органу місцевого самоврядування (у схемах).

- Визначення місця посвідчення заповіту посадовою особою органу місцевого самоврядування;
- оплата за вчинення нотаріальних дій;
- ідентифікація особи, яка звернулась за вчинення нотаріальної дії;
- процедура перевірки справжності підписів осіб, які звернулись за вчинення нотаріальної дії;
- з'ясування обсягу цивільної дієздатності заповідача;
- особливості посвідчення заповіту посадовою особою органу місцевого самоврядування – присутність свідків; вимоги до свідків;
- деталізація форми заповіту;
- реєстрація заповітів в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій органу місцевого самоврядування;
- характеристика процедури скасування заповіту;
- правові підстави відмови посадовою особою органу місцевого самоврядування у посвідчення заповіту.

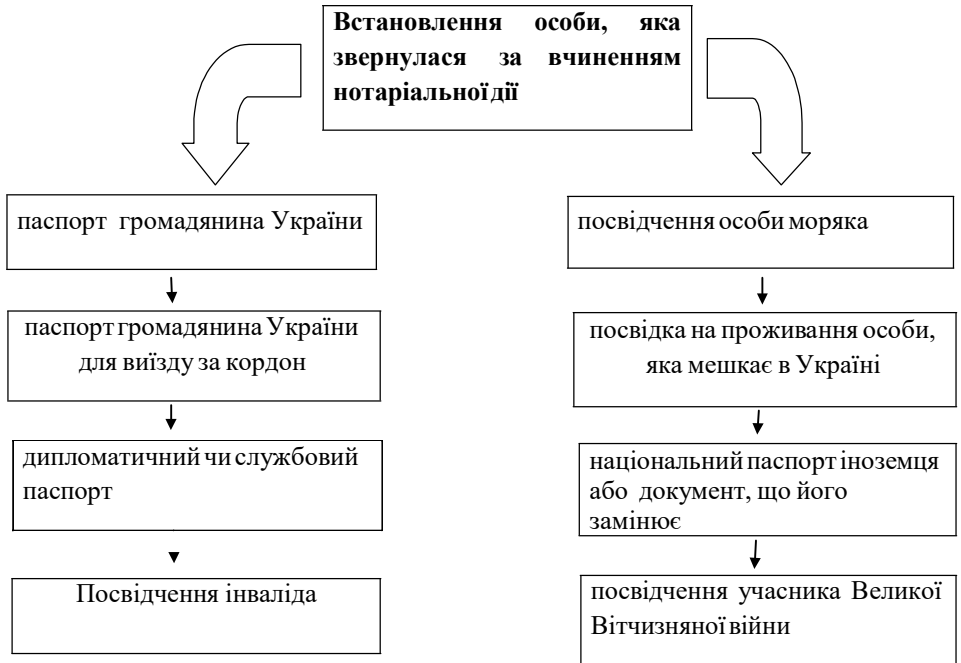
Місце вчинення заповіту

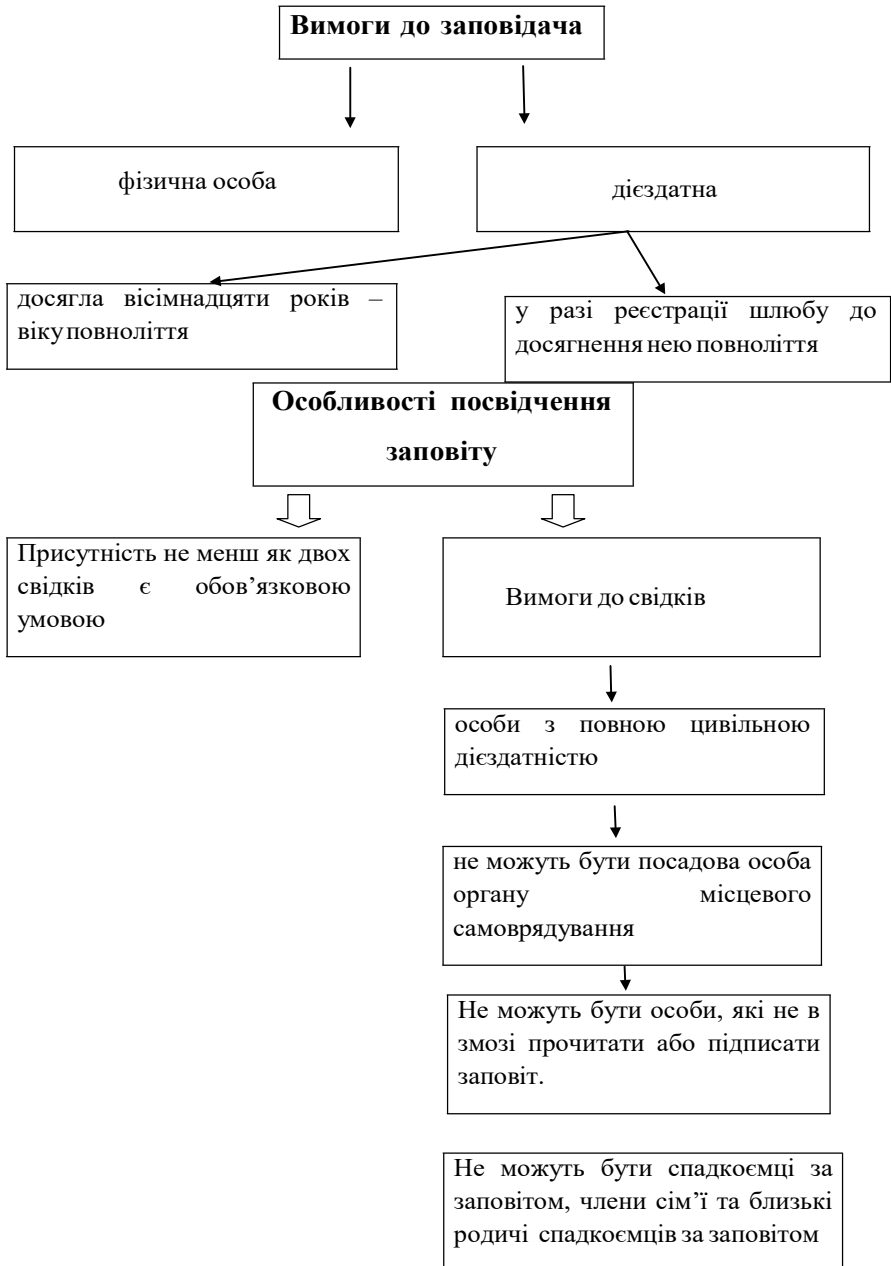
Приміщення органу
місцевого самоврядування

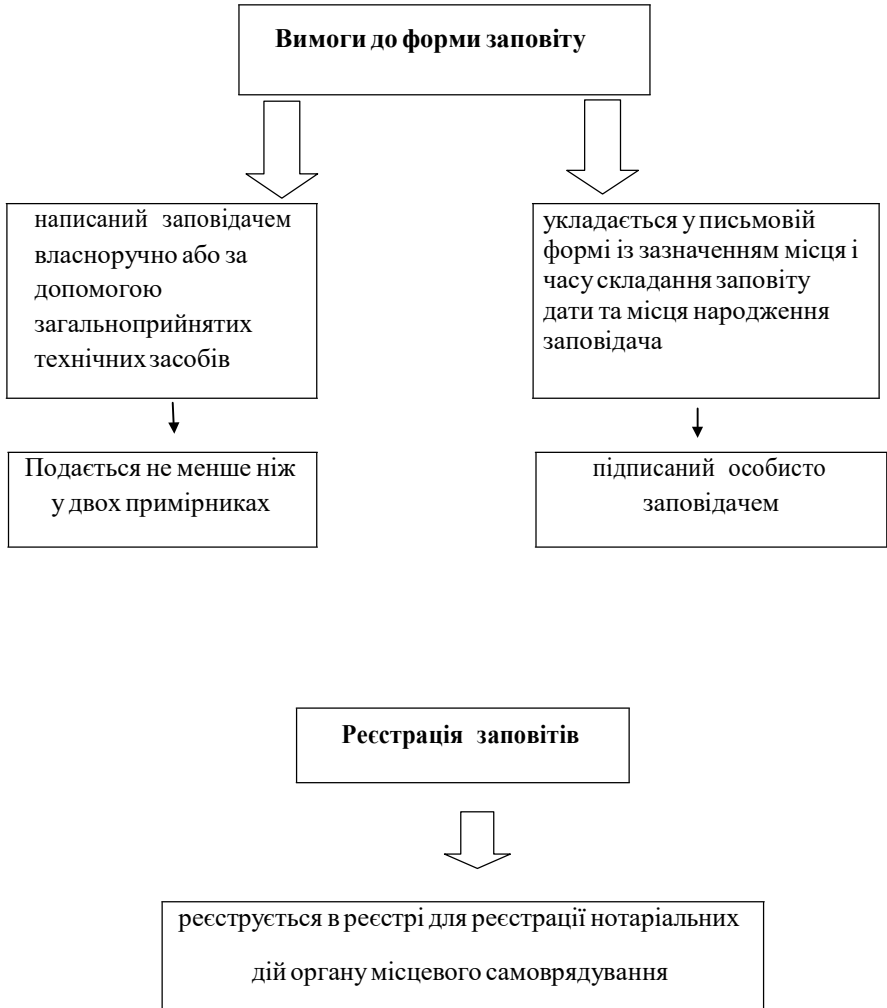
За вказаним приміщенням, але
в межах території відповідної
сільської, селищної ради

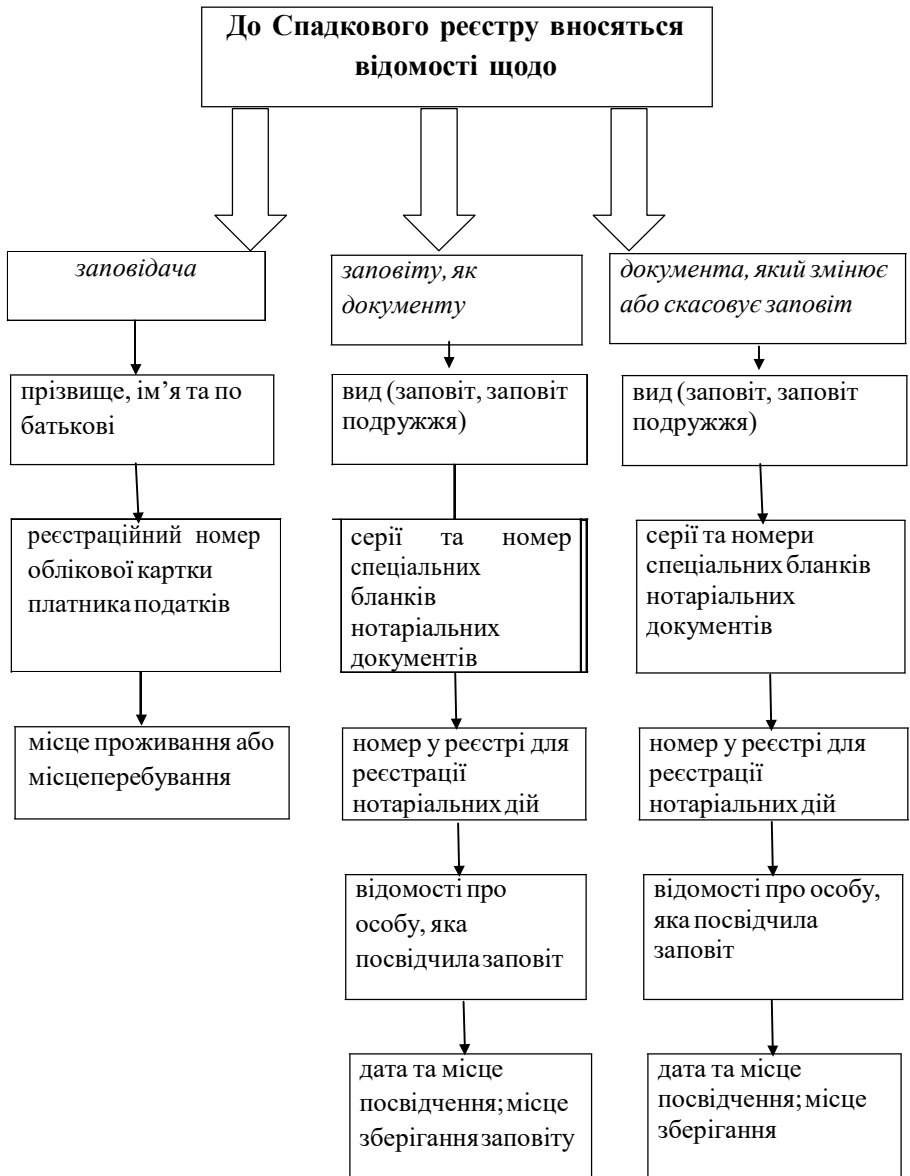
Оплата за вчинення нотаріальних дій

Нотаріальні дії вчиняються
після їх оплати в день подачі
всіх необхідних документів

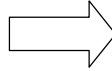

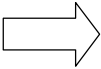

Порядок скасування заповіту

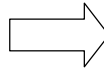
подача заяви до посадової
особи органу місцевого
самоврядування про
скасування заповіту

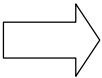
одержання нового заповіту
який відмінняє чи змінює
раніше посвідчений заповіт

посадова особа органів
місцевого самоврядування
робить запис у реєстрі для
реєстрації нотаріальних
дій, в алфавітній книзі
обліку заповітів

посадова особа органів
місцевого самоврядування
робить відповідний запис,
який зберігається у
справах органу місцевого
самоврядування

відомості та інформація
про скасування заповіту,
зміну або видачу дублікату
вносять до Спадкового
реєстру

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОСВІДЧЕННЯ ЗАПОВІТУ	
ПОСАДОВОЮ, СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ.....	7
1.1. Генеза та основні етапи розвитку інституту посвідчення заповіту	7
1.2. Посвідчення заповіту як нотаріальна дія та як інститут спадкового права: теоретичні аспекти.....	25
1.3. Суб'єкти посвідчення заповіту	46
Висновки до розділу 1	65
РОЗДІЛ 2. ПОРЯДОК ПОСВІДЧЕННЯ ЗАПОВІТУ ПОСАДОВОЮ,	
СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ.....	69
2.1. Поняття та різновиди порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою та його зміст	69
2.2. Загальний порядок посвідчення заповіту посадовою, службовою особою.....	75
2.3. Спеціальний порядок посвідчення заповіту посадовою, службовою особою	96
Висновки до розділу 2.....	135
РОЗДІЛ 3. НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО	
ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОРЯДКУ ПОСВІДЧЕННЯ ЗАПОВІТУ	
ПОСАДОВОЮ, СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ.....	139
3.1. Сучасна проблематика інституту спадкового права та нотаріальної дії посвідчення заповіту посадовою, службовою особою	139
3.2. Основні напрями та шляхи вдосконалення порядку посвідчення заповіту посадовою, службовою особою	157

Висновки до розділу 3.....	165
ВИСНОВКИ.....	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	173
ДОДАТКИ.....	193

Наукове видання

Маковій Віктор Петрович

Сухарєва Анна Олександрівна

**ПОСВІДЧЕННЯ ЗАПОВІТУ ПОСАДОВОЮ,
СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**

Монографія

Підписано до друку 27.10.2020. Формат 60х84/8. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman»/ Друк різнографія. Ум. друк .арк. 15,8
Надруковано з готового оригінал-макету.

Наклад 300 прим.
Видавництво ОДУВС

м. Одеса, вул. Успенська, 1

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3507 від 25.06.2009 р.